

Bård Flaaten

«Og til et wisse wenskabs pandt, Er højt welsignet worden»

Fra skriver til Norges rikeste mann: Werner Nielsens karriere i Oldenborgstaten 1650–1695

Masteroppgave i HIST3000

Veileder: Magne Njåstad

November 2023

Foto: Espen Nordenhaug / Østfoldmuseene

Bård Flaaten

«Og til et wisse wenskabs pandt, Er højt welsignet worden»

Fra skriver til Norges rikeste mann: Werner Nielsens karriere i Oldenborgstaten 1650–1695

Masteroppgave i HIST3000
Veileder: Magne Njåstad
November 2023

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

NTNU

Kunnskap for en bedre verden

Bård Flaaten

«Og til et wisse wenskabs pandt, Er højt welsignet worden»

– Fra skriver til Norges rikeste mann: Werner Nielsens karriere i Oldenborgstaten
1650–1695

Masteroppgave i historie

Veileder: Magne Njåstad

Trondheim, november 2023

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Det humanistiske fakultet

Institutt for historiske og klassiske studier

Forord

I 2019 skrev jeg en bacheloroppgave om Werner Niensens oldebarn Mathias Huitfeldts nettverk og karriere.¹ Her ble hans klientforhold til grev Adam Gottlob Moltke for første gang avdekket.² Søkelyset på nettverkene ga ny kunnskap om enevoldsmaktens aktive hånd blant sentrale aktører i Norge. Denne videre undersøkelsen om Hafslundgodsets eiere anvender samme innfallsvinkel og tar for seg den viktigste av eierne og stamfar til Werenskiold-slekten, Werner Nielsen. Hafslund hovedgård er idag et viktig kulturmonument eid av Hafslund-konsernet med en begrenset åpenhet for publikum. Konsernet har støttet denne undersøkelsen uten betingelser.

Takk til veileder Magne Njåstad, tålmodig og genuint interessert professor som ga dytt da det trengtes, minnet meg på metoden i forvirringens stund og fikk meg til å se at jeg ikke alltid hadde «en rykende pistol» foran meg. Takk til slektsforsker Roger Fossum som delte villig utrykte kilder og referanser om familien Hals. En særlig takk til Simon Trøan ved Riksarkivet som gikk ekstrarunder for å hjelpe meg å finne det uregistrerte brevet fra Jensen til stattholder Krabbe. En spesiell takk til min gode venn, Sivert Thue, for støtte, diskusjoner og en viss hyttetur – som også tok seg tid til å lese gjennom oppgaven på slutten. Takk til Lars Thue, professor emeritus i moderne historie ved BI, for gjennomlesning av et tidlig sammendrag og gode kommentarer til slutt. Takk til Frøydis Gammelsæter for nyttige kommentarer og råd til innledning, teoridel og konklusjon. Sist til min venn, Stig Magnus Ellefsen, for utrettelig korrektur- og språkhjelp til siste målstrekk.

Uten tvil ville en utlært historiker gått både lettere og rettere til målene, men veien til ferdigstillelse har vært utrolig lærerik og spennende. Måtte jeg aldri tape troen på at nye funn kan finnes, eller bli så blasert at de ikke føles som skatter.

¹ Bård Flaaten, Hvordan gjorde man karriere i tidlig nytid i Oldenburgstaten? En analyse av Mathias Huitfeldts karriere og nettverk i perioden 1740 – 1773, Bacheloroppgave, Historisk Institutt, NTNU 2019

² Med eneveldets bruk av *meglere*, som i tilfellet med den allestedsnærværende grev Moltke, ble kongemakten den største patronen, ikke lokale stormenn. Slik sett ble patronasje-systemet fullendt med eneveldet – også i Oldenburgstaten. Samme fenomen er beskrevet hos Sharon Kettering, *Patrons, Brokers and Clients in Seventeenth Century France*, New York 1986: 232–238

Sammendrag

Denne oppgaven er en nettverksteoretisk analyse av Werner Nielsens karriere i Danmark og Norge fra omtrent midten av 1650-tallet til han dør i 1695. Nettverksanalysen tar utgangspunkt i utvalgte karrierehopp, som enten er embeter, ansettelse, privilegier eller også unntaksvis en ervervelse av et gods og et giftermål. Oppgavens hovedmål er å vise nettverkens betydning for en karriere i tidlig nytid. Werner Nielsen hadde en lavborgerlig bakgrunn og var ikke formuende, men endte opp som Norges rikeste mann og eier av det største sønnenfjeldske gods i Norge. Han ble stamfar til Werenskiold-slekten da hans tre sønner ble adlet etter hans død.

Nettverksanalyse følger karrieren fra hans første kjente stilling som skriver ved Sorø akademi som skriver en gang midt på 1650-tallet. I 1658 ble han fogd for admiral Lauritz Galtung som etter tapet av Skåne ble forlenet med Lister i Norge. I Lister bygget embetskjøpmann Nielsen opp et nettverk av handelspartnere og andre embetsmenn. Gjennom sin lensherres nettverk fikk han anledning til å kjøpe en mengde gods fra to adelsmenn. Flesteparten av godsene videresolgte han med fortjeneste og finansierte slik godsene han beholdt. Videresalgene gjennomgås i detalj og oppgaven viser hvordan kjøpergruppen var i Nielsens embetsnettverk. Fremgangsmåten med kjøp med fogdekassens likviditet og raske videresalg har ikke vært beskrevet tidligere, men kan ha vært praktisert av andre fogder. Svært mange fogder ble rike i løpet av 5–10 år, noe som er kjent og akseptert, men det finnes få detaljerte beskrivelser hvordan dette ble gjort. Da lensherre Galtung døde, flyttet Nielsen til Christiania og giftet seg. Antagelig gjennom anbefalingsbrev ble han stattholder Krabbes klient, og ble blant annet rådmann og aksistollforvalter. Gjennom Krabbe ble Nielsen trolig kjent med sin kommende svigerfar, lagmann i Fredrikstad og Krabbes klient. Med giftemålet ble Nielsen viselagmann med suksjonsrett og sammen utviklet Jensen og Nielsen en trelastvirksomhet hvor hele verdikjeden fra hogst til utskipning av trelast for eksport på egne skip.

Oppgaven gir et detaljert eksempel på hvordan fogd Nielsen ble godseier uten rede midler. Nielsens karriere innebar en betydelig sosial mobilitet for Nielsen, oppgaven viser hvordan en rekke patron–klient-forhold var det avgjørende nettverksbånd for Werner Nielsens karriere.

Abstract

This task involves a network-theoretical analysis of Werner Nielsen's career in Denmark and Norway from around the mid-1650s until his death in 1695. The network analysis focuses on selected career transitions, including positions, appointments, privileges, and occasionally the acquisition of an estate and marriage. The main goal of the task is to demonstrate the significance of networks in early modern careers. Despite Werner Nielsen's lower-middle-class background and lack of wealth, he became Norway's richest man and owner of the largest estate in southern Norway. He became the progenitor of the Werenskiold family when his three sons were ennobled after his death.

The network analysis traces Nielsen's career from his first known position as a scribe at Sorø Academy in the mid-1650s. In 1658, he became the bailiff for Admiral Lauritz Galtung, who, after the loss of Scania, was granted Lister in Norway. In Lister, the official merchant Nielsen established a network of trading partners and other officials. Through his lord's network, he had the opportunity to purchase a multitude of estates from two noblemen. He resold most of the estates at a profit, thus financing the ones he retained. The resales are detailed, illustrating how the buyer group was within Nielsen's official network. The method of purchasing with the bailiff's liquidity and swift reselling has not been described before but may have been practiced by other bailiffs. Many bailiffs became wealthy within 5–10 years, a known and accepted phenomenon, but there are few detailed descriptions of how this was done. When Lord Galtung died, Nielsen moved to Christiania, married, and, possibly through recommendation letters, became client to Governor Krabbe. He held positions such as alderman and excise tax administrator. Through Krabbe, Nielsen likely became acquainted with his future father-in-law, the judge in Fredrikstad and Krabbe's client. Through marriage, Nielsen became a deputy judge with the right of succession, and together with Jensen and Nielsen, they developed a timber business covering the entire value chain from logging to shipping timber for export on their own ships.

The task provides a detailed example of how bailiff Nielsen became an estate owner without personal funds. Nielsen's career involved significant social mobility, and the task demonstrates how a series of patron-client relationships were crucial network ties for Werner Nielsen's career.

FORORD	I
SAMMENDRAG	II
ABSTRACT	III
1 INNLEDNING	1
1.1 WERNER NIELSENS EGEN BERETNING	2
1.2 VENNSKAPSPANTET	4
1.3 KARRIEREN – RESPEKTABEL OG ÆRLIG?	4
1.4 HVA GJORDE WERNER NIELSENS KARRIERE MULIG?	5
1.5 KORT OM HAFSLUND HOVEDGÅRD	6
1.6 TIDLIGERE FORSKNING PÅ WERNER NIELSEN OG HAFSLUNDGODSET HAN KONSOLIDERTE	6
1.7 TIDLIGERE NETTVERKSFORSKNING: HELHETS- OG INDIVIDSTUDIER.....	7
1.7.1 <i>Embetskjøpmennene</i>	8
1.7.2 <i>Eliter og nettverksbyer</i>	9
1.7.3 <i>Konkrete beskrivelser av nettverks og karriere</i>	9
2 OPPGAVENS PROBLEMSTILLING OG METODE	10
2.1 PROBLEMSTILLING.....	10
2.2 NETTVERK OG KARRIERE I TIDLIG NYTID	10
2.3 NETTVERKSMETODEN.....	11
2.4 NETTVERKSMODELLEN ANVENDT I DENNE OPPGAVEN.....	11
2.5 NETTVERKSBÅND – TYPER OG GRADERING	12
2.5.1 <i>Familie</i>	12
2.5.2 <i>Slektskap</i>	13
2.5.3 <i>Vennskap</i>	13
2.5.4 <i>Familievennskap</i>	14
2.5.5 <i>Økonomiske relasjoner (faste handelsbånd, partnerskap, deleierskap)</i>	14
2.5.6 <i>Patron–klient-relasjonen</i>	14
2.5.7 <i>Meglerrollen</i>	15
2.6 NETTVERKET OG BOURDIEUS <i>KAPITAL</i>	15
2.7 OPPSUMMERING NETTVERKSBÅND – EFFEKTIVE NETTVERK	16
2.8 NETTVERKSANALYSEN	17
2.9 KARRIEREHOPP	17
2.10 KILDER OG KILDEKRITIKK.....	18
3 UTGANGSPOSISJONEN: WERNER NIELSENS MEDFØDTE SOSIALKAPITAL	20
3.1 FAMILIENETTVERK	20
3.2 SOSIAL STATUS	21

4	KARRIEREHOPP #1: SKRIVER VED SORØ AKADEMI.....	22
4.1	INNLEDNING	22
4.2	SKRIVEREMBETET VED SORØ.....	22
4.3	HOFMESTER JØRGEN ROSENKRANTZ – EN PATRON ELLER KUN OVERORDNET?.....	23
4.4	ET NETTVERKSÅND DUKKER OPP	23
1.	STARTEN PÅ ET PATRONASJEFORHOLD MELLOM UNGE HALS OG NIELSEN.....	24
2.	REN VENNETJENESTE.....	25
3.	KLIENT-RETRIBUSJON FRA NIELSEN	25
4.5	FRA KLIENTÅND TIL VENNSKAPSÅND	26
4.6	SKRIVER VED SORØ – VAR HALS’ NETTVERK TILSTREKkelig?.....	26
4.7	RÅDMANN- OG KJØPMANNNETTVERKET TIL HALS	27
4.8	ET UKJENT NETTVERKSÅND «X» VED RENTEKAMMERET	28
4.9	EN BESVOGRING MED GODT NETTVERK – DEN HYPOTETISKE «X»?.....	28
4.10	ET STERKERE KORT: RÅDMANN HALS’ MEKTIGE PATRON.....	29
4.11	THOTT NETTVERKSÅND TIL SORØ OG EN MULIG RETRIBUSJON FRA NIELSEN	30
4.12	KONKLUSJON FOR KARRIEREHOPP #1: SKRIVER VED SORØ.....	31
4.13	MELLOMSPILL – KULTURELL KAPITAL OG ENDRING AV HABITUS HOS ROSENKRANTZ. FRA EN «TJENESTEPIGES BRODER» TIL «SOROANER»?.....	32
5	KARRIEREHOPP #2: FOGD I LISTER LEN	33
5.1	ADMIRAL LAURITZ GALTUNG – SKÅNSK ADEL MED NORSKE ANER	33
5.2	TAPET AV SKÅNE OG LAURITZ GALTUNGS UTNEVNELSE	34
5.3	TAGE THOTT SOM FELLES NETTVERKSÅND	34
5.4	NIELSEN VAR ALLEREDE LEDIG OG PÅ JAKT ETTER ET EMBETE	35
5.5	SORØS ØKONOMISKE SITUASJON	35
5.6	RENTEKAMMERET SOM MEKLER	36
6	DE TO FØRSTE ÅR SOM FOGD I LISTER – EMBETSKJØPMANN NIELSEN.....	37
6.1	HVORFOR LISTER? – GALTUNGS TILSTEDEVÆRELSE	38
6.1.1	<i>Militærstrategiske og -praktiske grunner</i>	38
6.1.2	<i>Galtungs nettverk i Farsundområdet.....</i>	38
6.1.3	<i>Admiral Galtungs karrierestans</i>	39
6.1.4	<i>Galtungs sykdom</i>	40
6.1.5	<i>Manglende oppmøte og ingen forfremmelser.....</i>	41
6.1.6	<i>Hvorfor Lister? – Galtungs tilstedeværelse. Konklusjon.....</i>	42
6.2	ØKONOMISKE BETINGELSER FOR LENSHERRE OG FOGD I LISTER LEN.....	42
6.2.1	<i>Werner Nielsens oppgaver og ansvar: Påtalemakt, innkrever, bank og kjøpmann.....</i>	43
6.2.2	<i>Nielsens startkapital, tilgang til likviditet og opparbeidelse av formue</i>	44

6.2.3	<i>Konklusjon økonomiske betingelser og utgangspunkt</i>	44
6.3	WERNER NIELSENS NETTVERK I LISTER.....	45
6.3.1	<i>Fogdembetets nettverk</i>	45
6.3.2	<i>Nielsens bosted og nettverk blant Farsunds «strandsittere»</i>	45
6.3.3	<i>Nielsens tilgang til lensherrens nettverk</i>	46
7	KARRIEREHOPP #4 – FOGD WERNER NIELSEN BLIR GODSEIER	47
7.1	INNLEDNING OG PROBLEMSTILLING.....	47
7.2	ADMIRAL DAVID URBANUS DANNELS GODS I LISTER.....	47
7.3	WERNER NIELSENS VIDERESALG AV DANNELGODSET.....	48
7.3.1	<i>Sigersvoll, 1 hud</i>	49
7.3.2	<i>Listeid gård, 1 hud</i>	49
7.3.3	<i>Tjørsvåg gård, 2 huder</i>	49
7.3.4	<i>Rægevig gård, 1 ½ hud</i>	50
7.4	OMSETNING AV EIENDOM GJENNOM PANTEBREV.....	50
7.4.1	<i>Foreløpig konklusjon: Dannel-godset</i>	51
7.5	RANTZAU-GODSET.....	51
7.5.1	<i>Rantzau-godsets salg: 1660 eller 1661?</i>	52
7.6	WERNER NIELSENS KJØP AV RANTZAUS GODS.....	52
7.7	RANTZAU-GODSETS ENKELTGÅRDER, KJØPERE OG WERNER NIELSENS LOTT.....	54
7.7.1	<i>Gården Feda med underbrukene Refsti og Hangeland, 5 ½ huder</i>	54
7.7.2	<i>Godssamleren Isak Jørgensen Witlochs gårdskjøp</i>	56
7.7.3	<i>Gjemlestad gård, 4 av 7 huder</i>	57
7.7.4	<i>Austad gård, 1 ½ hud av 3 huder</i>	58
7.7.5	<i>De øvrige raske videresalg</i>	59
7.8	GÅRDSPRISER OG FORTJENESTEMARGINER.....	59
7.8.1	<i>Werner Nielsens fortjeneste fra salgene</i>	61
7.9	KONKLUSJON KARRIEREHOPP #4.....	62
8	FLYTTING TIL CHRISTIANIA – NETTVERKENES OG KJÆRLIGHETENS BY?	64
8.1	ARVEHYLLING I LANGDRAG.....	64
8.2	GAARDE MANDTAL UDI CHRISTIANIA – AUGUST 1661.....	65
8.3	HERREDAGEN I CHRISTIANIA 27. AUGUST 1661.....	66
8.3.1	<i>Tilbake til Farsund og sin syke lensherre</i>	67
8.4	LENSHERRE LAURITZ GALTUNGS DØD.....	68
9	KARRIEREHOPP #5 – RÅDMANN I CHRISTIANIA	69
9.1	WERNER NIELSEN GIFT I CHRISTIANIA MED INGEBORG ERIKSDATTER ENKE I USKIFTET BO SOM «FORMAAER EI MEGET» – EN ENKE UTEN NETTVERK?.....	69

9.1.1	«Bruger formedelst stor Vidløftighed med Fremmede».....	70
9.1.2	Og «...formaer ei meget.» – Krongodssalget av gårder med salige Sønnichsens pant.....	70
9.2	KJØPER OG BYGGER OM TOLLBODGATEN 21.....	71
9.3	DIREKTE UNDER STATTHOLDEREN	72
9.4	EN STATTHOLDER Å BLI RIK AV	73
9.5	STATTHOLDER IVER KRABBE – EN LEDERSKIKKELSE BLANT DEN SKÅNSKE ADEL.	73
9.6	IVER KRABBE OG TO ALTERNATIVE NETTVERKSÅND TIL NIELSEN.....	75
9.6.1	Konklusjon nettverksbånd til Iver Krabbe.....	75
9.7	DET AVGJØRENDE KARRIERELØFT: RÅDMANNSSTILLINGEN I CHRISTIANIA	76
9.7.1	Praktiske hinder og deres omrokninger	77
9.8	KONKLUSJON KARRIEREHOPP# 5 – RÅDMANNSSTILLINGEN.....	78
10	KARRIEREHOPP #6 – AKSISTOLLFORVALTER.....	78
10.1	FORRIGE AKSISEMESTER OG EN GOD NABO	79
10.2	KONKLUSJON – AKSISTOLLFORVALTER	80
11	KARRIEREHOPP #7: NIELSENS GIFTEMÅL MED LAGMANNSDATTER –VISELAGMANN MED SUKSESJONSRETT	80
11.1	ENS GODE NAVN OG RYKTE: PROBLEMER I CHRISTIANIA, INJURIESAK OG LEIEMÅLSDOM.....	81
11.2	ET OVERRASKENDE GIFTEMÅL: LAGMANNSDATTER OG ENARVING TIL «STORT GODS BLANT FJÆLDE» 82	
11.3	NETTVERKSÅND MED PATRON HALS OG CHRISTEN JENSEN.....	83
11.4	AKSISETOLLEN I DRAMMEN OG JENSENS NETTVERKSÅND I BYEN	84
11.5	NIELSEN OG JENSEN MØTES	84
11.6	CHRISTEN JENSENS NETTVERKSÅND TIL IVER KRABBE	85
11.7	KONKLUSJON KARRIEREHOPP #9: VISELAGMANN MED SUKSESJONSRETT – WERNER NIELSENS GIFTEMÅL MED LAGMANNSDATTER HELVIG	86
12	WERNER NIELSENS SENERE EMBETER OG KARRIERE	87
13	KONKLUSJONER.....	90
13.1.1	Nettverksbåndene som drev karrieren frem.....	90
13.1.2	En typisk karriere – et interessant eksempel på hvordan	92
13.1.3	Karrierehoppene.....	92
13.1.4	Analogiske karrierehopp	93
13.1.5	Karriereanalyse vs. biografi.....	93
13.1.6	Nettverksbegrepene	94
14	EPILOG	95
14.1	VENNSKAPSPANTET. HVEM VAR NIELSENS VIKTIGSTE NETTVERKSÅND?	95

14.1.1	<i>Svoger, patron og venn, rådmann Anders Hals</i>	95
14.1.2	<i>Lensherre Lauritz Galtung</i>	95
14.1.3	<i>Svigerfar og lagmann, Christen Jensen</i>	96
LITTERATURLISTE		98
15	KILDEPUBLIKASJONER	102
16	UTRYKTE KILDER	103
17	OPPSLAGSVERK	103
18	FORKORTELSER	103

«Og til et wisse wenskabs pandt, Er højt welsignet worden»

– Fra skriver til Norges rikeste mann: Werner Nielsens karriere i Oldenburgstaten 1650–1695

1 Innledning

Denne oppgaven handler om nettverk og den avgjørende betydning nettverksbygging hadde for karrierer i Danmark-Norge, eksemplifisert med jyden Werner Nielsens karriere. Omtrent samtidig med Fredrik IIIIs kroning i 1648 startet Nielsens karriere i Danmark. Straks før innføringen av eneveldet i 1660 kom han til Norge, og karrieren gikk nokså konsekvent oppover til han døde som Norges rikeste mann i 1695. Karriereløpet blir først synlig på midten av 1650-tallet da han ble skriver for hoffmester Rosenkrantz ved Sorø skole og akademi på Sjælland. Karrieren fortsatte i Norge som fogd for lensherre Lauritz Galtung i Lister. Etter Galtungs død i 1662 etablerte Nielsen seg i Christiania som proprietær og kjøpmann med nybygg i Kvadraturen og lokalt giftemål. Werner Nielsen ble raskt enkemann, avanserte på samme tid til rådmann. I Christiania ble han, med hint av skandale, offentlig dømt for leiermål. Året etter giftet han seg på nytt i Fredrikstad hvor han etablerte seg for godt. Her ble han sin svigerfars viselagmann, kjøpte setesgården Hafslund fra den gamle adelsslekten Bildt, drev sagbruk, handelsvirksomhet, skipsrederi og ble blant Norges mest velstående i et effektivt tospann med nevnte svigerfar. Da svigerfaren trakk seg tilbake gikk Werner Nielsen inn i hans lagmannsembete og arvet etterhvert også dennes enda større formue. Da Werner Nielsen selv døde i 1695 etterlot han seg kontanter, gull, edelstener, likvide midler, innestående fordringer, to skip, kongetiender, halve Lesja jernverk med underliggende eiendommer i tillegg til en usedvanlig eiendomsportefølje. Hovedtyngden av formuen lå i de enorme skogs- og jordbrukseiendommer på Østlandet. Disse var først og fremst den gamle setesgården Hafslund hovedgaard med alle underliggende bruk, sætesgården Borregaard med tilliggelser samt Holleby gods i Tunøy. I tillegg til dette kom annet «strøgods», tilsammen 148 forskjellige gårder og gårdparter, 81 av disse var i

Østerdalen.³ En spektakulær karriere for en mann uten verken adelig eller tilsynelatende formuende bakgrunn. Hvordan gikk dette for seg i en tid da samfunnet var opptatt av byrd, stand og hierarki? Werner Nielsen selv visste selvfølgelig at hans karriere var uvanlig, og selv om memoarer og levnedbeskrivelser ennå ikke var kommet på moten, forfattet han en gravskrift om seg selv som gir en pekepinn. Kimen til denne oppgaven finnes her. Hvordan påvirket uformelle relasjoner, som for eksempel vennskap, karrierer i tidlig nytid?

1.1 Werner Nielsens egen beretning

Da Nielsens hustru døde i 1692 kjøpte han et gravrom under Skjeberg kirke for 100 riksdaler.⁴ På hans egen kiste finnes en kort beretning, tilsynelatende fra ham selv, som starter slik: «Welkommen Wandrings Mand, som har sig ladet saa behage, Her at fornemme hvem Jeg var udi mit Lefnetz dage». Skjeberg var Hafslund begravelleskirke, og gravkapellet var antagelig tilgjengelig for besøk av veifarende som kom innom den tidligere pilgrimskirken.⁵ På kisten beskriver Werner Nielsen sitt eget liv og karriereløp slik:

»GRAF-SKRIFT [...]

Welkommen Wandrings Mand, som har

sig ladet saa behage

Her at fornemme hvem jeg var

Udi mit Lefnetz dage.

Bøi ned dit ansigt og med flid

See efter hvert bogstave,

Saa skal du om mit Lefnetz tid

³ Rolf Werenskjold, *Slekten Werenskiold–Wærnschiold*, Volda 1999: 11–14

⁴ T. O. Gran, Familien Wærnschiold til Hafslund, *Personalthistorisk tidsskrift*, 8. rekke, 1. bind, årg. 43, København 1922: 45–46

⁵ Skjeberg kirke var en viktig middelalderkirke som var viet til hele tre hellige personer: Kristus, Maria og Peter. Rommet Nielsen fikk innredet til gravkapell hadde i katolsk tid antagelig vært tilgjengelig i en eller annen form for pilgrimer som gikk langs leden. Ekteparet Nielsens gravkapell var rikt dekorert med skinntrukne kister og messingbeslag og -plaketter. Kapellets tilgjengelighet for veifarende var unikt, og teksten er selv idag lettlest, enkel og likefrem i språket.

God underretning have.

Mit navn er WERNER NIELSEN som Jeg nok bekendt tør være,

Til Werden Jeg i Jydland kom I Riber-Stift med ære,

Forældrene mig saa opdrog

I Guds 'fryct Dyders Kierne,

Alt som Jeg til i alder tog

Jeg blinchet som en stjerne

Hvorover Jeg og naade fandt I Himlen og paa Jorden

Og til et Wisse wenskabs pandt Er høit Welsignet Worden

Saa Jeg for Gud min Jacob har Tit- ladet mig forlyde

At Jeg alt for u-werdig var Slig trofasthed at nyde.

Thi der Jeg drog fra Hjemme-staffn var alt det som Jeg aatte

Mit blotte Erlig Røgt og NafTn Jeg mere ej formatte

Men før mit Lefnets Soel gich ned Da haf de Jeg i Weide

Med respectatz og Wærdighed Stort godz blant Norske Fielde [...].⁶

Werner Nielsen erklærer dermed selv at alt han eide da han dro hjemmefra var sitt eget ærlige navn og rykte og at han endte respektabelt og verdig opp med «Stort godz blant Norske

⁶ I sin helhet: «GRAF-SKRIFT. HER Hviler DEN WELÆDLE og WELBYRDIGE MAND. Som blef fød udi Jydland Anno 1625 d = 13. Julii og døde paa Hafslund Anno 1695 d = 13. Septembris. Welkommen Wandrings Mand, som har sig ladet saa behage, Her at fornemme hvem Jeg var udi mit Lefnetz dage. Bøi ned dit ansigt og med flid See effter hvert bogstave, Saa skal du om mit Lefnetz tid God underretning have. Mit navn er WERNER NIELSEN som Jeg nok bekendt tør være, Til Werden Jeg i Jydland kom I Riber-Stift med ære, Forældrene mig saa opdrog. I Guds 'fryct Dyders Kierne, Alt som Jeg til i alder tog Jeg blinchet som en stjerne. Hvorover Jeg og naade fandt I Himlen og paa Jorden. Og til et Wisse wenskabs pandt, Er høit Welsignet Worden. Saa Jeg for Gud min Jacob har 1) Tit- ladet mig forlyde, At Jeg alt for u-werdig var Slig trofasthed at nyde. Thi der Jeg drog fra Hjemme-staffn var alt det som Jeg aatte, Mit blotte Erlig Røgt og NafTn Jeg mere ej formatte, Men før mit Lefnets Soel gich ned Da haf de Jeg i Weide, Med respectatz og Wærdighed Stort godz blant Norske Fielde, Men om Jeg end var ønske mæt og ret lychsalig blef ven, Saa var dog aldrig Gud forgiæt og udi glemme skrefven. Hvorfore Hand min Siel og ind I Himmelen forflyttet, Der Jeg slog Werden af mit Sind og dette Lif ombyttet.» Gravskriftet er skrevet med drevne bokstaver i et forsølvet kobberskjold på Werner Nielsen gravkiste i Skjeberg kirkekrypt. Avskriftet er sitert fra: Gran 1922: 45–46

Fielde».⁷ Nielsen beskriver også at et visst «wenskaps pandt» som han selv var uverdigg, men både var ham trofast og velsignet ham «højt».

1.2 Vennskapspantet

Vektleggingen av vennskapspantet i Nielsens egen levnedbeskrivelse er ikke overraskende for denne perioden. 1600-tallets samfunnsorden var basert på hierarki og gjensidig forpliktende relasjoner – både frivillige og gitte avhengighetsforhold i ulike former. Denne strukturen gjennomsyret samfunnet fra topp til bunn, enten det var forholdet mellom Konge, adel og undersåtter, eller familie, venner og handelsforbindelser.

Nielsens opplysning om vennskapspantet, sammen med opplysningen om at han kom fra enkel bakgrunn og døde som Norges rikeste mann forteller om noe så paradoksalt som sosial mobilitet i en tid og en samfunnsorden som var strengt hierarkisk og opptatt av «byrd». En karriere er et uttrykk for en persons plassering i de formelle hierarkiene i et samfunn. Også idag, men særlig i tidlig nytid, var karriereløpets fremdrift og ulike opprykk avhengig av de uformelle relasjoner. Disse relasjonene kunne være hierarkiske eller likeverdige, og kunne endre karakter ettersom formell status endret seg for de involverte. Det fantes uskrevne, men klare regler for forventninger og forpliktelser knyttet til de ulike formene av slike «wenskaps pandt». Alle vennskapets forskjellige former var viktige: klient- og patronforhold, instrumentelle og emosjonelle vennskap, allianser, partnerskap, handelsbånd og kausjonsavtaler. Slike relasjoner mellom personer danner nettverk, og er nettverksforskningens fokus. De uskrevne regler og forventninger er en del av nettverksteorien. Hvilket og hva slags vennskap sikter Werner Nielsen til i gravskriften? Kanskje kommer undersøkelsen nærmere dette, selv om identifikasjonen av dette ene vennskapet ikke er avgjørende.

1.3 Karrieren – respektabel og ærlig?

Mens Werner Nielsens egen henvisning til vennskapspantet ikke har fått noe oppmerksomhet eller blitt undersøkt, har resten av gravskriften oftest blitt lest som selvsmitter. At han kom til

⁷ Ibid.

Norge uten midler er generelt blitt mistrodd, antagelig fordi det virket for utrolig, og påstanden om at han skaffet seg formuen «Med respectatz og Wærdighed» har selvtorpedert hele beretningens troverdighet.

Ofte har Werner Nielsens karriereløp blitt antydnet og forklart slik: embetsutøvelse i gråsonen, juridisk manøvreringsevne, gode giftemål og rå innkreving av kreditt fra trengende. Werner Nielsens karriereløp passer i sine hovedtrekk til det som på mange vis er tidstypisk: Talentfull og ærgjerrig sønderjyde kommer til Norge, gifter seg inn i lokalt nettverk og gjør suksess.⁸ Problemet med denne forenklingen av hvordan man skulle få det til i «det verdifulle Norge»⁹ i tidlig nytid, er at det kom mange ærgjerrige sønderjyder, alle oppnådde ikke suksess, og alle ble, selvsagt ikke, Norges rikeste. Werner Nielsen spilte utvilsomt på de riktige strengene og er dermed et godt eksempel. Denne oppgaven gir Werner Nielsens siste ord en betinget sjanse. Hva eide han da han kom til Norge? Hvilke vennskap, i videre forstand, hvilke nettverksbånd førte ham fra hans sosiale forutsetninger til å skape det «største søndenfjeldske gods» av Hafslund? Hvor respektabelt og innenfor datidens praksis det hele foregikk er også interessant.

1.4 Hva gjorde Werner Nielsens karriere mulig?

Oppgavens hovedhypotese er at Werner Nielsens karriere hovedsakelig må knyttes til hans sosiale nettverk, at dette nettverket videre ble forsterket ettersom karriereløpet skred fremover og tilsist at dette nettopp gikk innenfor tidlig nytids forståelse av «respectatz og Wærdighed». Videre hvordan vennskaps-pantene, eller nettverksbåndene, lojalt ble røktet og vedlikeholdt. Nielsens sosiale og økonomiske utgangspunkt var viktig fordi det begrenset og definerte hans karrieres første, mulige personlige allianser. Dette har vært viktig å klarlegge, og her har nettverksteoretisk innfallsvinkel vært nyttig. Werner Nielsens eget gravskrift er undersøkelsens optimistiske ledemotiv, fra det enkle utgangspunktet: «Mit blotte Erlig Røgt og Naffn – Jeg mere ej formatte», til å bli stamfar til en adelig slekt og eier av Hafslund: «Stort godz blant Norske Fielde».

⁸ Øystein Rian, *Bratsberg på 1600-tallet, Stat og samfunn i symbiose og konflikt*, Oslo 1997: 108–121

⁹ Øystein Rian, *Den nye begynnelsen 1520–1660*, Oslo 1995: 242

1.5 Kort om Hafslund hovedgård

Werner Nielsens liv og karriere ville ikke hatt samme legendestatus uten Hafslund hovedgård. At Hafslund ble landets rikeste og det største sønnenfjeldske gods var resultatet av Werner Nielsens virksomhet. Han ervervet Hafslund sætesgård fra adelsslekten Bildt og utvidet det bygningsmessig og tilførte en mengde underliggende gods og skoger. Sønnen, amtmann og konferenseråd Niels Werenskiold, konsoliderte det hele i generasjonen etter. Da først Nielsens sønnedatter ble Overhoffmesterinne ved Hoffet i Kjøbenhavn, dernest hennes sønn Geheimeråd og fikk kjøpe Clausholm Slot, solgte de Hafslund og ble en del av adelen i Danmark.

1.6 Tidligere forskning på Werner Nielsen og Hafslundgodset han konsoliderte

Forskning på Werner Nielsen og Hafslund hovedgård er begrenset. En hovedoppgave i historie ved UiO av Sven Eliassen fra 1973 beskriver hovedgårdens eiendommer og næringsveier, med særlig vekt på sagbruksdelens økonomi.¹⁰ Hafslund hovedgård og eierne er ofte beskrevet i populærhistoriske utgivelser. I 1974 utkom boken *Hafslund gods – fra Otte Bildt til M.G. Rosenkrantz* av Mentz Schulerud. Bokens kildebruk var allsidig informert og utgivelsen er underholdende og populær i formen, men uten referanser.¹¹ Genealogiske undersøkelser av eierslektene finnes det flere av, og disse berører selvsagt denne oppgavens nettverksteoretiske tematikk. Bernt Moes avhandling om Werenskioldslekten i *Personalhistorisk tidsskrift* fra 1840 er den første av disse og har vært en viktig kilde for alle senere forfattere som har skrevet om Hafslund hovedgård. En rekke genealogiske artikler er skrevet om slekten etter Werner Nielsen utover 1900-tallet, med den autoritative slektsboken av historiker og professor ved Høgskulen i Volda, Rolf Werenskiold som den siste.¹² Det man har visst lite om er Werner Nielsens tidligste karriere, før han giftet seg med eneste datter av lagmann Christien Jensen, som blant annet eide Borregaard og det store Østerdalsgodset. Nettverksanalysen fokuserer på denne delen av karrieren, og metoden har vist seg å bære frukter.

¹⁰ Sven G. Eliassen, *Hafslund hovedgård og sagbruk. Oversikt over Hafslunds historie i tiden 1600–1786*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1973

¹¹ Mentz Schulerud, *Hafslund gods – fra Otte Bildt til M.G. Rosenkrantz*, Oslo 1974

¹² Werenskjoeld 1999: 1

Godset og dets eiere har i liten grad blitt satt inn i eller brukt som eksempel på mer generelle historiske skifter i norsk historie. Konsolideringen og utvidelsen av Hafslundgodset som skjer i løpet av 1600-tallet skjedde selvsagt med nødvendig drahjelp fra tidens sterke føringer som kom av de politiske og geografiske omveltninger i Oldenburgstaten. Ett sted hvor Hafslund og dets eiere blir satt inn i en større sammenheng i norsk historie er i Hans Eyvind Næss' bok om lagmennene i Norge. Her nevnes og plasseres både Christen Jensen, Werner Nielsen og flere etterfølgere inn i en historisk sammenheng og de omtales som del av «familienettverket Tyrholm, Werenskiold, Hansen og Huitfeldt» i kapitlet *Dynastibyggere og matadorer*. I boken plasseres Werner Nielsens karriere og suksess inn i en nettverksteoretisk forståelsesramme koblet til profesjonaliseringen og moderniseringen av Oldenburgstaten i kjølvannet av eneveldets innføring. Næss' arbeide om lagmenn i Norge står i en tradisjon innen historieforskningen hvor særskilte nøkkelroller defineres og trekkes frem for å forstå typiske utviklingstrekk og prosesser i tidlig nytid.¹³

I senere tid har Hafslunds arkitekturhistorie vært gjenstand for betydelig interesse; Einar Sørensens doktorgrad «Adelens norske hus» behandler Hafslunds bygninger og kommer i den forbindelse inn på Werner Nielsens byggevirksomhet. Sørensen veiledet også Lars Jacob Hvinden-Haug's doktorgradsoppgave om norske gods.¹⁴ Her blir Hafslund behandlet mer utførlig, og mange bygningsarkeologiske funn endrer tidligere oppfatninger om Hafslunds eiere. Hvinden-Haug har vært med på å etablere Hafslund som et aktuelt forskningsobjekt og har senere skrevet ulike artikler om Hafslunds arkitektur og bygningshistorie.

1.7 Tidligere nettverksforskning: helhets- og individstudier

Nettverksanalyse er mye brukt i historieforskning, både inn og utland. Historisk nettverksforskning har røtter både fra den såkalte historiske patronasjeforskningen og fra samfunnsvitenskapens fokus på nettverksbegrepet.¹⁵ Forskning på elitemiljøers nettverk viste at uformelle nettverk var svært viktige og utbredt. Særlig har denne tradisjonen røtter i land som historisk sett har hatt en sterkere hierarkisk samfunnsorden, som Frankrike og England.

¹³ Næss, Hans Eyvind, *Fiat justitia! Lagmennene i Norge 1607–1797*, Oslo 2014

¹⁴ Lars Jacob Hvinden-Haug, *Den eldre barokken i Norge: bygningenes former og rommenes fordeling 1660-1733*, doktorgradsavhandling, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2008

¹⁵ Ola Teige, *Eliten i Christianias Sosiale Og Politiske Nettverk 1680-1750*, Oslo 2008: 12

Blant andre Sharon Ketterings bok om patron-klientforhold i 1600-tallets Frankrike var viktige.¹⁶ I Norge på slutten av 90-tallet var Ida Bull en av de første med uttalt nettverksforskning med sin doktorgradsavhandling: *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet*,¹⁷ – og nylig i sin artikkel om sterke nettverk i Trondheims byelite.¹⁸ Fokus på nettverk og patronasje er sterkt tilstede i Øystein Rians bok om Bratsberg – selv om ordet *nettverk* ikke brukes én eneste gang.¹⁹

1.7.1 Embetskjøpmennene

Øystein Rians begrep «embetskjøpmann» har siden 1990-tallet vært innarbeidet i historieforskning og typifiserer at de menn som styrte beskatningen også sto for stordriftshandelen i tidlig nytid. Fenomenet peker fremover mot og utfylles av nettverksteoretisk forskning: En aktør med flere roller får tilgang til flere nettverk og kan på synergisk vis forenkle og effektivisere transaksjonene av ulike former for kapital innad i et hierarki. Begrepet oppsto i Rians forskning på «det store samrøret» av offentlige og privat økonomi som var typisk for 1600-tallets Norge.²⁰ Å være embetskjøpmann kjennetegner mange av tidlig nytids mest suksessrike personer. Dette handlet ikke bare om forhold vi idag ville karakterisere som nepotisme, korrupsjon eller privat bruk av offentlige midler.

Fokus på nettverk uten å anvende formell nettverksanalyse ses også i Rians artikkel: «Giftemål og familie som elitedannende faktorer i 1600-tallets Bratsberg»²¹ kan nevnes som forløper eller en parallell skikkelse til den nettverksteoretiske forskningen i Norge. Historikere som Bård Frydenlund brukte nettverksanalyse i hovedoppgaven om trelasthandlerne i Christiania i utgangen av 1700- og starten på 1800-tallet²². Fokus på nettverk er absolutt også tilstede i hans biografi om Peder Anker.²³

¹⁶ Kettering 1986

¹⁷ Ida Bull, *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet – slekt, hushold og forretning*, Trondheim 1998

¹⁸ Ida Bull, «Byeliten på 1700-tallet. De sterke nettverk», i: Knut Dørum (red.), *Hvem styrte byene? Nordisk byhistorie 1500–1800*, Oslo 2022: 85-106

¹⁹ Rian 1997

²⁰ Ibid.: 5

²¹ Eksempel: Øystein Rian, «Giftemål og familie som elitedannende faktorer i 1600-tallets Bratsberg», *Historisk tidsskrift* nr. 4, 1990: 471-483

²² Bård Frydenlund, *Stor af Stand, Større af Velstand – innblikk i Christiania-elitens makthegemoni 1750-1814. Om samfunnslag, nettverk og konflikter med utgangspunkt i Nordmarksgodsets aktører*, Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo 2002

²³ Bård Frydenlund, *Stormannen Peder Anker*, Oslo 2009

1.7.2 Eliter og nettverksbyer

Boken «Hvem styrte byene» gir et godt bilde av nettverksanalysens utbredelse og anvendelighet.²⁴ Når både Trondheim og Christiania får benevnningen «nettverksby», av henholdsvis Bull²⁵ og Rian²⁶, er det fordi forskning har vist hvor tett sammenvevd disse byenes kjøpmenn og embetsmenn var, og at forbindelsene utgjorde aktive, formelle og uformelle nettverk som overlappet og bandt byenes elite sammen. En sannsynlig antagelse er at de fleste små byer som dette, og mindre, i en tidlig eller sterk vekstfase også var nettverksbyer.²⁷ Nettverksforskning i Norge har ofte vært brukt til å beskrive og sirkle inn en elites dannelse og dominans innenfor en periode, og er godt egnet til dette. Denne oppgavens undersøkelse går ut på å analysere én persons nettverk og knytte dette til hans karrierefremskritt. Eksempler på fokus på én enkelt aktørs nettverk finnes også. Knut Sprautens artikkel fra 1993 om hvordan eliteaktøren Hornemann i Trondhjems kjøpmannsnettverk brukte sitt nettverk blant annet innad i embetsverket for å oppnå privilegier omkring 1750 kan nevnes, uten at Sprauten står i en nettverksteoretisk tradisjon.²⁸ Det gjør derimot Ola Teiges doktoravhandling. Han tar for seg både en aktørs nettverk og gruppenettverk, og Teige skiller mellom det han kaller egosentrisk analyse og helhetsstudier.²⁹ Teige beskriver og analyser gruppen av innvandrede sønderjyder fra den lille landsbyen Højer, samt embetsmannen Peter Høyers karrierefremskritt og fall.³⁰ Peter Høyers karriere ligner i liten grad på Werner Nielsens, men modellen Teige bruker er anvendelig og danner utgangspunktet for nettverksanalysen i denne oppgaven.

1.7.3 Konkrete beskrivelser av nettverks og karriere

En karriereorientert nettverksanalyse ønsker å si noe mer enn bare å beskrive den analyserte aktøren. Ambisjonen er å si noe om hvordan karrierer à la Werner Nielsens foregikk i detalj.

²⁴ Knut Dørum (red.), *Hvem styrte byene? – nordisk byhistorie 1500-1800*, Oslo 2022

²⁵ Ida Bull 2022: 85

²⁶ Øystein Rian, «Embetskjøpmenne i Danmark og Norge på 1600-tallet», i I. K. Dørum (red.) *Hvem styrte byene? Nordisk byhistorie 1500–1800*, kap. 4 ss. 107–130, Oslo 2022: 111

²⁷ Werner Nielsens omsetning av gods i Farsund og Kristiansand viser at et nettverk av kjøpmenn og embetsmenn også fantes der. Se senere.

²⁸ Knut Sprauten, «Hans Hornemann – med embetsverket i lomma», *Årbok for Trøndelag folkemuseum*, Trondheim 1993: 37–42

²⁹ Teige 2008: 65

³⁰ Teige 2008: 65

Nielsens karriere var på mange måter typisk: Jyde med bakgrunn som skriver kommer til Norge som fogd, blir gjennom embetet formuende og gifter seg til bedre embete og ytterligere formue. Selv om dette kan sies å være et ofte brukt, nesten stereotypisk narrativ, er det få konkrete beskrivelser av hvordan for eksempel fogdene faktisk tjente formuene sine. Vi vet at mange kjøpte krongods, men hvor kom pengene til disse kjøpene fra? Hvordan fikk de det til i praksis? Disse typiske karrierene er pussig nok lite utdypet i forskningslitteraturen. Selv om det er vanlig å si om fogder at de ble rike menn i løpet av 5–10 år i embetet, så er det ikke beskrivelsene særlig detaljerte og fremstår mer som en slags generell tommelfingerregel av typen: Mange fogder ble svært rike etter 5–10 år, og dermed kan man si at embetsstillingen førte fogdene i posisjon til å tjene seg rike.³¹

2 Oppgavens problemstilling og metode

2.1 Problemstilling

Oppgavens hovedproblemstilling er: *Hvilke nettverk og nettverksbånd gjorde en karriere som Werner Nielsens mulig?* Werner Nielsens karriere brukes i denne undersøkelsen som et eksempel på nettverkens betydning for et karriereløp i denne perioden av tidlig nytid (1650–1695). Kan en nettverksanalyse forklare de viktigste karrieretrinnene? Det har vært uenighet om Werner Nielsens økonomiske og sosiale utgangspunkt, men gitt at undersøkelsen besvarer dette, vil en underordnet problemstilling også kunne besvares: Hva slags betydning hadde nettverket for hans sosiale mobilitet? Om hans bakgrunn var så enkel som han selv hevder i gravskriften kan undersøkelsen også si noe om nettverkens betydning for sosial mobilitet i perioden. Spissere formulert: Hvilke nettverk og nettverksbånd var avgjørende for hans sosiale mobilitet?

2.2 Nettverk og karriere i tidlig nytid

[Tidlig nytid var] noe nær en klassisk epoke for uformelle relasjoner i Europa. Kontinentet var gjennomvevd av et nett med personlige avhengighetsforhold, som var mye mer omfattende, strukturerte og viktige enn historikere lenge har vært klar over. Nettverkene løp i, utenfor og parallelt med staten; de formelle strukturene var ofte svake, mens de

³¹ Rian 2022: 115

uformelle båndene var desto sterkere. Dessuten var det private og offentlige ennå ikke klart atskilt. Alt dette bidro til at uformelle bånd var viktige for maktutøvelse og sosialt liv generelt. ³²

Oppgaven belyser sammenheng mellom karriere og det sosiale, konkretisert som *det sosiale nettverk*, i Oldenborgstaten 1650–1695. Å sette søkelys på nettverk i denne perioden er naturlig fordi samfunnsstrukturene i stor grad var basert på tillitsbånd kvalifisert av aktørenes sosiale relasjoner. I tidlig nytid var statsadministrasjonen avhengig av de uformelle nettverk. Nettverkene løp i, utenfor og parallelt med staten. Gjensidig utveksling og reproduksjon av tjenester, informasjon, innflytelse og ulike typer kapital er det som byttes og sirkulerer i det uformelle nettverket. Når de formelle strukturene er svake, blir de uformelle strukturene viktigere. Når offentlig og privat ikke var tydelig adskilt, var relasjoner en korrekt og god måte å rekruttere personer til offentlige verv og stillinger. Å gå «tjenestevei» får ikke mening før det moderne byråkratiet etableres i løpet av 1800-tallet.

2.3 Nettverksmetoden

Den metodiske tilnærmingen til problemstillingen er en nettverksteoretisk analyse av Werner Nielsen og hans karriere fra den kommer til syne i starten av 1650-årene og frem mot hans død i 1695. Et nettverk består av aktørene og båndene dem imellom.³³ Kartleggingen av én enkelt persons karriere grenser mot det biografiske, men i metodens søkelys på karriereløpet og de sosiale rollene i nettverket, uten å vektlegge særegne biografiske data, gjenkjennes typiske roller og typer. Et eksempel er «fogders karriereløp». Werner Nielsens karrierenarrativ passer med et slik typisk narrativ. Han representerer en type, at karrieren var vellykket er typisk, og en detaljert beretning om karriereløpet vil gi ny kunnskap som har overføringsverdi til andre som ham.

2.4 Nettverksmodellen anvendt i denne oppgaven

Denne oppgaven tar i bruk allerede etablerte nettverksbegreper og nettverksteori. Særlig er det Ola Teiges doktoravhandling om Christianias elite første halvdel av 1700-tallet som har

³² Teige 2008: 11

³³ Teige 2008: 21

gitt inspirasjon. Teige har skissert hvordan metoden kan brukes av historikere i flere artikler.³⁴ Teiges nettverksteoretiske modell er anvendelig, og har i likhet med denne oppgaven en *egosentrisk* undersøkelse av én aktørs nettverk.³⁵ Teige etablerer en modell i sin doktorgradsavhandling med et sett av ulike former for nettverksrelasjoner, kalt nettverksbånd. De forskjellige typene nettverksbånd hadde i tidlig nytid egne normer og forventninger knyttet til seg. Identifisering av de ulike nettverksbåndene skjer ut fra ulike kjennetegn, trekk og typiske handlinger, og er basert på nettverksteori og -forskning. De ulike nettverksbåndene har i tillegg til særegne trekk og normer, ulike handlingsrom.

2.5 Nettverksbånd – typer og gradering

Hvilke nettverksbånd finnes det? Dette kan variere fra undersøkelse til undersøkelse. Vi kan skille ut fire hovedtyper nettverksbånd: slektskap, vennskap, økonomiske relasjoner og patron–klient-bånd.³⁶ Hovedtypene overlapper i noen tilfeller. Nettverksbåndene sier noe om kvaliteten og innholdet i relasjonen. Implisitt ligger det en gradering av de ulike formene, og historiske forskjeller fra tidlig nytid og idag finnes. For eksempel var begrepet om besvogring videre enn i dag, trolig også sterkere. Noen former for vennskap grenser mot økonomiske nettverksbånd. I min bacheloroppgave var det praktisk å innføre en mellomkategori hvor den nære familiens venner og besvogrede kommer inn. Disse tilfellene sorteres under «familievennskap», og er en blanding av det som på engelsk kalles «secondary patronage», meglerrolle og familie. Begrepet har jeg fortsatt funnet nyttig og bruker det også her.³⁷ Det kan diskuteres om gradering er fullstendig langs én skala, men i de fleste normale tilfeller og situasjoner kan det hevdes en enkel gradering tar opp i seg langsiktig egosentrisme, emosjonelle forpliktelser, æreskodeks og følelse av tilhørighet.

2.5.1 Familie

Øverst i en slik gradering vil man finne nær familie. Hva som regnes som nær familie var ikke så veldig forskjellig fra vår tid: barn, foreldre, søsken, forlovede og hustruen/mor til egne

³⁴ Ola Teige, «Hva er nettverksanalyse? – om studiet av uformelle sosiale relasjoner i historiefaget», *Fortid – Historiestudentenes tidsskrift*, UiO, 2011, Årg. 8, nr. 4: 40-44; og: Ola Teige, Nettverk – en introduksjon til historisk nettverksanalyse, i NST vol. 43, nr. 3, 2013: 139–157

³⁵ Teige 2008: 65

³⁶ *Ibid.*: 23–24

³⁷ Nyanseringen forklares nedenfor.

barn. Den nærmeste familie, i motsetning til slekt (se nedenfor) er en relasjon hvor man er villig til å yte mye, ofte uten gjensidighet. For eksempel vil en far kunne gi av sin tid, sine penger og sitt nettverk kontinuerlig gjennom et helt liv til sine barn. Gjengjeldelsen kan være helt eller delvis affektiv eller også kan retribusjon komme i form av en oppfyllelse av farens verdier, idealer og mål. Suksess for avkommet kan slik sett være en form for gjengjeldelse. Hustruens nære familie, søsken og foreldre, vil i de fleste tilfeller, kanskje mer enn i dag, bli ansett etter ekteskapsinngåelsen som én enhet. Slik sett defineres besvogring som et sterkt bånd.

2.5.2 Slektskap

Slekt var den viktigste institusjonen i samfunnet i tidlig nytid. Slekt brukes om fjernere blodstilhørighet. Oppgaven skulle gjerne benyttet et forskningsbasert referanseverk for å forholde seg til tidlig nytids vurdering av slektsnivåer i diskusjonen. Teige påpeker det samme og sier at det ikke er «undersøkt hvor langt ut slektskapsfølelsen strakk seg» og hvordan det varierte i «situasjoner og i forhold til andre typer relasjoner».³⁸ Kategorien slekt var i tidlig nytid viktig for en utgangsvurdering, tilknytningen til høy eller lav ga en umiddelbar tilgang til visse kretser i samfunnet. Omdømmet i et lagdelt samfunn tok utgangspunkt i slekts- og standstilhørighet. I perioden etter innføringen av eneveldet blir dette bevisst brukt av monarken for å svekke adelens innflytelse, men også for å styrke sin egen gjennom å innføre rangtitler som ble gitt til lojale kongevenner. Rangtitlene gikk lovmessig over og utenpå de arvelige titler som den eldre adel hadde. Lagdelingen var allerede innarbeidet, ikke like innarbeidet som ellers i Europa, men her også viktig for hvem man burde omgås.

2.5.3 Vennskap

Vennskap er en likeverdig relasjon. To typer vennskap, instrumentelle og emosjonelle, danner ytterpunktene som begge vil kunne utvikle seg. Under instrumentelle vennskap regnes også kausjonsbånd og lån uten pant. I en tid uten et utbygde bankvesen var dette viktig. Inndelingen i oppgaven definerer vennsapsrelasjoner, instrumentelle eller emosjonelle, som viktigere enn slektskap. Tidligere har det vært allment akseptert at slektskapsbånd var viktigst, men nyere forskning viser at vennskapets gjensidige lojalitetsbånd, bevisst knyttet gjennom symboler,

³⁸ Ibid.: 24

tjenester og gaver, òg spilte en mye større rolle enn tidligere antatt og trumfet slektskapet som nettverksbånd.³⁹ I Teiges kategorisering kommer også kausjonsbånd i denne sterke kategorien. I en tid uten bankvesen ble kausjon viktig og risikoen involvert gjør at kausjonsbånd mellom personer både er et sterkt og varig bånd.

2.5.4 Familievennskap

Det er sannsynlig at en fars venn var minst like stor eller større hjelp enn fars fetter eller tante. Med far–sønn-relasjonens nærhet og styrke blir fars venn indirekte en gjensidig, likeverdig relasjon, og aktørene ville også sannsynligvis være på samme sosiale nivå. De er nettverk av «annen orden», men sønnen vil kunne anses som en *proxy*, stedfortreder for far, i vennskapet og slik sett nær. Ettersom vennskap og familie er sterke bånd er dette også det. Det er likheter mellom familievennskap og meglerbegrepet i at begge er «secondary patronage» (se nedenfor). Mens meglerrollen kan beskrives som en engangs formidling av tilgang og ressurser i et nettverk, referer familievennskap til et sekundært forhold som kjennetegnes ved at det er en *varig* relasjon, og at den i noen grad er mindre avtalt og mer naturlig. Familiens venn blir i denne forståelsen et sterkt varig bånd, mens et meglerforhold kan være sterkt, men er situasjonsbestemt og i større grad avtalt.

2.5.5 Økonomiske relasjoner (faste handelsbånd, partnerskap, deleierskap).

Som kjøpmann i tidlig nytid hadde man en «rekke varige forbindelser» med andre kjøpmenn, særlig var det bruken av kreditt og veksler, kommisjonssalg og andre transaksjoner som var avhengige av tillitsforhold.⁴⁰ Slike langvarige, faste handelsrelasjoner og ulike deleier- og partnerskap går inn under oppgavens nettverksdefinisjon.

2.5.6 Patron–klient-relasjonen

Teige regner dette som en idealtypisk nettverksrelasjon. Båndene i patronasje er «varige, uformelle og ikke institusjonaliserte».⁴¹ Patronasje og klientelisme betegner det samme som

³⁹ Jón Viðar Sigurðsson, *Den vennlige vikingen – vennskapets makt i Norge og på Island ca. 900-1300*. Oslo 2010.

⁴⁰ *Ibid.*: 26

⁴¹ *Ibid.*: 27

patron–klient–forhold, men beskriver relasjonen fra enten patronens eller klientens perspektiv. Klientelisme utelukker vennskap, men utelukker ikke formelle ansettelsesbånd. Begrepet defineres (med Teige) som en *uformell pakt mellom to enkeltpersoner av ulik status som legger vekt på et ulikt, men gjensidig, bytte av tjenester og ressurser mellom dem*.⁴² Mellom klientelisme og vennskap fantes det en vid gråson i tidlig nytid. Hvis klienten oppnådde høyere status, sosialt eller økonomisk, kunne hans forhold til en patron utvikles til et horisontalt vennskapsforhold.⁴³

2.5.7 Meglerrollen

I klientelisme blir patronens nettverksbånd en del av klientens nettverk. Blant historikere går dette under flere navn: «brokerage» eller «secondary patronage», sekundære patroner. Ola Teige kaller dette for «megling». En persons venn, slektning, klient eller patron kan ta en meglerrolle og bruke sitt eget nettverk for å hjelpe denne personen. Denne videreformidlingen av nettverksbånd ytes for spesifikke tjenester fra gang til gang. Et typisk eksempel vil være at en klients patron selv er klient hos en patron høyere opp hierarkisk og formidler kontakt. En patron med et godt nettverk vil kunne gi sin klient tilgang til hele dette nettverket, selvsagt på patronens vilkår.

2.6 Nettverket og Bourdieus kapital

Bourdieus kapitalbegrep har stor utbredelse i nettverksforskning, og til sitt formål er de anvendelige. I Ola Teiges doktoravhandling er Bourdieus kapitalbegrep brukt, men er forøvrig ikke med i hans introduksjonsartikkel om nettverksanalyse.⁴⁴ De fire typene kapital: Sosial kapital (individets sosiale kontakter), kulturell kapital (utdanning, evner og individuelle ferdigheter), symbolsk kapital (innhav av symboler med stor prestisjeverdi som titler, prestisjefyllt arbeid) og økonomisk kapital (formue), kan i vid forstand brukes på hva som «byttes» i nettverkets relasjoner.⁴⁵ Kapitalformene er ifølge Bourdieu en målestokk for å angi individers plassering i det sosiale rommet.⁴⁶ Bourdieus kapitalbegreper tar ikke hensyn til noe

⁴² Ibid.: 27

⁴³ Ibid.: 27

⁴⁴ Teige 2013: 139–157

⁴⁵ Teige 2008: 30

⁴⁶ Ibid.: 30

krav til formalitet og egner seg dermed godt for å fange premieringen som foregår både i det formelle hierarkiet og det uformelle støttehierarkiet.⁴⁷ Ressurser som tjenester, lojalitet/støtte og innflytelse er viktige retribusjoner i oppgavens diskusjon, og i noen grad overlappes da av de ulike formene for kapital som går inn under Bourdieus begreper uten at det er problematisk.

Hensikten med et nettverk sies å være å skape, konvertere og reprodusere former for kapital etter nettverkets interne normsystem. De fire kapitalbegrep er med på å utvide forståelsen av hva som kan være del av en transaksjon.

2.7 Oppsummering nettverksbånd – effektive nettverk

Det finnes flere ulike nettverksbånd, de har ulik styrke, men også ulike kvaliteter. Slektsbånd er noe man er født med og oppgaven legger ikke til grunn at slekten «gjør» mye for aktørene bortsett fra å definere handlingsrommet. Slekt er et svakt bånd, men svake bånd har også sin verdi gjennom for eksempel informasjonstilgang. Nær familie yter og går i større grad aktivt inn og lar seg bruke, ofte uten gjengjeldelse. Vennskap er på samme vis sterke, men har i regelen et element av gjengjeldelse. Vennskap og personlig aktiverte lojalitets- og tillitsbånd er både aktive og sterke. I oppgaven er nær families nettverksbånd en del av aktørens aktive nettverksbånd gjennom kategorien *familievennskap*. Naturlig nok vil et slikt «lånt» nettverksbånd, for eksempel fars venn, bli sønnens eget nettverksbånd hvis gjengjeldelse ble gitt direkte av ham til fars venn og ikke via faren. Jo eldre aktøren er jo mer ville dette også være forventningen.⁴⁸ Patronasje er i samme aktive kategori, men til forskjell fra vennskap ikke mellom likeverdige partnere. Retribusjonen kan her komme mye senere. Svake og sterke bånd gir ulik gevinst. Et effektivt nettverk har både sterke og svake bånd.⁴⁹ Individuer tilhører ofte flere ulike nettverk med ulike transaksjoner, og de kan fungere som bindeledd mellom nettverkene. Denne rollen kan kalles *meglerrolle*.⁵⁰ Det er mulig å snakke om svake og sterke

⁴⁷ I et formelt hierarki er medarbeidere med lik status analogisk tilsvarende venner i et uformelt nettverk, og over- og underordnede analogisk tilsvarende patron-klient i et nettverk. Analogisk ettersom et nettverk har en mer organisk flyt, mye større grad av tilpasning til hvert enkelt individ og relasjon hva omfanget av forpliktelser, støtte, muligheter man har. Innenfor alle hierarkier vil det være nettverk.

⁴⁸ I alle fall hvis aktøren ikke skulle bli sett på som *umoden* eller på andre måter *unnskyldt* ...

⁴⁹ Teige 2008: 28

⁵⁰ Ibid.: 31

relasjoner: Mange svake relasjoner kan føre til et stort informasjonsnettverk, mens det i liten grad vil gi støttespillere i krisetider.⁵¹

2.8 Nettverksanalysen

En kartlegging av en persons nettverk er beskrivelsen av aktørene og relasjonen dem imellom. Et nettverk er en varig, uformell, mellommenneskelig forbindelse, hvor hierarkiske relasjoner ikke kan utelukkes. I nettverket foregår det utveksling og reproduksjon av ressurser (ulike former for kapital, tjenester, informasjon og innflytelse). Nettverket er et verktøy for sosial ekskludering og inkludering (rekruttering). Det er oppbygd av aktører og båndene (relasjonene/forholdene) mellom dem. Nettverk betegner også en aktørs ulike bånd når man systematiserer dem; som i et diagram eller når man snakker om aktørens ulike samlede bånd til andre aktører – aktørens nettverk.⁵²

I lys av dette kommer oppgavens fremgangsmåte og metode til syne. Gjennom å identifisere nettverkets relevante typer av bånd, beskrive aktørene og relasjonene mellom dem, samt knytte dette til en aktørs oppnåelse av et embete, juridiske status eller privilegium, vil man kunne sannsynliggjøre hvem som var avgjørende for hvordan aktøren oppnådde dette embetet, juridiske status eller privilegium. For eksempel gjennom en patron–klient-relasjon. Utvekslingen av kapital må samsvare med nettverksbåndets type og posisjon i nettverket. Hvis nettverksrelasjonen består, og det for eksempel har skjedd retribusjon, som vil være et trekk ved et klientforhold, vil antagelsen om klientelisme være styrket. Kildene vil i enkelte tilfeller være begrenset, men om mange eller typiske trekk kommer til syne vil antagelsene styrkes om eksistensen av et postulert nettverksbånd. Drøftingen rundt sannsynlighet blir en viktig del av utgreiingen.

2.9 Karrierehopp

Oppgavens analyse tar for seg nettverket knyttet til Werner Nielsens *karriere*. En karriere er gjerne et uttrykk for en persons plassering i de formelle hierarkiene i et samfunn.

⁵¹ Ibid.: 29

²⁴ Ibid.: 11

⁵² Ibid.: 21

Målsetningen er å vise hvilke nettverksbånd som med stor eller mindre sannsynlighet var avgjørende for karriereløpet. Utgreiingen av karriereløpet vil vise nettverksbåndenes felles utveksling av tjenester. Oppgaven avgrenses til de mest radikale karrierehoppene. Dette er et metodisk grep og er ment å gjøre nettverksanalysen klarere. Antagelsen er at særlig disse hoppene krever assistanse og medvirkning fra nettverket – og at nettverksbåndene dermed fremstår tydeligere.

Karrierehoppene behandlet i oppgaven:

- Utgangsposisjonen: Nielsens familiebakgrunn var alminnelig og lavborgerlig, men ikke fattig. Rettsprotokoller opplyser om at Nielsens bakgrunn var enkel og lav.
 - I. Skriver ved Sorø akademi. Nielsens patron, rådmann Hals bruker sin patron som megler overfor dennes familieband og får Nielsen og sin egen sønn ansatt ved Sorø som skriver og skriverdreng.
 - II. Fogd i Lister len. Sorø må grunnet krig og dårlig økonomi gi slipp på Nielsen og Hals. Kommende lensherre taper gods i Skåne, får erstatningslen i Norge og trenger fogd og skriver. Rentekammeret blir lensherrens og Sorøs overhoffmesters mellomledd.
 - III. Godseier i Lister og Farsund. Lensherrens nettverk gir kjøpsmulighet, Nielsens fogdenettverk gir mulighet for salg og fortjeneste.
 - IV. Direkte under Stattholderen. Lensherre på dødsleiet formidler eget nettverksbånd og/eller ved hjelp av Sorø overhoffmesters familieband til Stattholderen.
 - V. Aksistollforvalter
 - VI. Giftemål med Lagmannsdatter. Svigerfar blir Werner Nielsens klient.
 - VII. Lagmann. Overtar embetet etter svigerfar, nå et likeverdig forhold.
 - VIII. Kjøp av Hafslund fra adelige eiere i gjeld og deleierskap. Med egne og svigerfars ressurser.

2.10 Kilder og kildekritikk

I arbeidet med nettverksanalysen av Werner Nielsens karriere har de ulike karrierehoppene gjerne krevd særegne kilder. For den tidligste perioden, i Skåne og ved Sorø har offentlige dokumenter som Kancelliets brevbøker i Danmark og skånske rettsprotokoller vært brukt sammen med slektshistoriske artikler. For Nielsens tid i Norge har Kongebrevene og

Rigsregistrantene jevnt over vært viktige brofester til andre kilder. Under undersøkelsene om hans tid som fogd har jeg brukt tingbøker og andre offentlige dokumenter. Jeg har brukt bygdebøker for å få overblikk over et stort antall gårdsbruks eiendomsoverdragelser og se sammenhenger som var relevante for denne oppgaven. Det store tilfanget av bygdebøker i Lista- og Mandalsområdet har som oftest vært nøyaktige og systematiske, men jeg har måttet bruke Skattematrikler og andre kilder for å korrigere og bekrefte enkeltopplysninger. I mange tilfeller har bygdebøkene pekt meg videre i en retning som skulle vise seg både ny og fruktbar. Kildetilfanget for Nielsens karrierehoff i hans tid i Christiania var fattigere. Barnløse enker som dør kort tid etter ekteskapsinngåelsen, har ingen til å huske dem. Sammen med et fravær av bygdebøkers nøyaktige eieroppsummeringer for gods og gårder rundt Oslo ble opplysningen om relevante personer sparsomme, og avsløringen av hans nettverk i Christiania ble problematisk. Heldigvis hadde Nielsens svigerfar, lagmann Jensen, hatt flere embeter og var nevnt i flere trykte og utrykte kilder.

DEL II – En nettverksteoretisk analyse av Werner Nilsens karriere

3 Utgangsposisjonen: Werner Nilsens medfødte sosialkapital

Hva var Werner Nilsens utgangsposisjon, hans opprinnelige sosiale kapital og familiebakgrunn? Tre kilder, i form av Nilsens egen gravskrift, et giftemål og en rettssak mellom hans søster og et særkullsbarn, viser Werner Nielsen utgangsposisjon. Hva som kan konkluderes med hensyn til hans sosiale status blir viktig for karriere- og avansementsmuligheter og behov for patronasje.

3.1 Familienettverk

Werner Nielsen ble ifølge ham selv født 13. juli 1625 i Ribe stift i Sør-Jylland.⁵³ Datidens Ribe stift var et stort bispedømme, som gikk fra Slesvig-grensen i sør langs vestkysten opp til Limfjorden i nord, og strakte seg ut mot Østersjøen til en liten kyststripe i øst mellom Koldingfjorden og Vejlefjorden.⁵⁴ Noe nærmere om fødestedet kjennes ikke, og verken foreldrenes eller familiens sosiale status finnes det noen beretning om. Werner Nielsen hadde tre søsken: broren Laurits og søstrene Maren og Lene. Hele hans nære familienettverk synes å ha flyttet før 1654 fra Ribe stift til Ystad i Skåne.⁵⁵ Nærmere opplysninger om Werners bror kjennes ikke.⁵⁶ Begge søstrene ble imidlertid gift i Ystad, og en indikasjon på familiens sosiale status fås gjennom deres giftemål. Hans ene søster, Lene, ble gift med en baker.⁵⁷ Den andre søsteren, Maren, ble gift 9. oktober 1654 med kjøpmann og rådmann i Ystad, Anders Jensen Hals, som òg var fogd i flere herreder i Malmø len.⁵⁸ Rådmann Anders Jensen Hals var født *Juel*, sønn av en delefogd, og vokste opp på Hals gård ved Ålborg på Jylland. Han tok sin

⁵³ Gran 1922: 45–46

⁵⁴ Werner Nielsen kan dermed ikke ha vært fra Flensburg eller Haderslev som lå i Slesvig stift (bispedømme). Spekulasjon om enten Flensburg eller Haderslev dukker stadig opp og har nok sin kilde hos S.H. Finne-Grønn, se S. H. Finne-Grønn, «De ældste led av slegten Hals», *Norsk slektshistorisk tidsskrift*, III, Oslo 1932: 208

⁵⁵ S. Otto Brenner, *Ystads boupteckningar 1611–1735*, Malmø 1965: 276; «1675, 22.6, Henrik Carstensson, bagare, hans hustru Lena Nilsdotter død. Hennes syskon: Werner Nielsen i Fredrikstad i Norge: Marna Nilsdotter, gift med Anders Sørensson, k[yrko]h[erde] i Gärdslöv. Hennes brorsbarn: Lene Laursdatter: Niels Laursen: Jost Laursen. Vilka bröder bo i Norge.»

⁵⁶ Kun opplysninger om at hans to sønner bodde i Norge i 1675, og at hans datter bodde i Ystad. Jfr. Brenner 1965: 276

⁵⁷ *Ibid.*: 276

⁵⁸ Riksarkivet i Lund, Skånska Generalguvernementskansliets arkiv, Ingelstad härads tingbok 1668–1670, 26 Sep. 1670, folio 346b–347a

mors pikenavn *Hals* før han flyttet til Skåne. Hals-slekten var det man ville kalt en *velfornem* slekt, som i stor grad besto av fogder, kjøpmenn og prester.⁵⁹ Hans morfar, Jens Anders Hals, hadde vært fogd, kjøpmann og rådmann i Ålborg og etterlot seg et «særdeles velsituert bo» og «det tilfaldt arvingene en betraktelig arv»⁶⁰.

3.2 Sosial status

Werner Nielsens søster Maren ble temmelig godt gift med en *velfornem* mann. Tidligere har dette ekteskapet blitt anvendt som bevis for at Nielsens familiestatus også var i det høyere borgerskap.⁶¹ Imidlertid viser nyoppdagede rettsreferater at rådmann Hals' andre giftemål med Nielsens søster var et ekteskap mellom personer av ulik status. I et senere arverettssøksmål mellom barna fra første ekteskap og enken, Werner Nielsens søster, ble ekteskapet fra 1654 omtalt og om enken Maren ble det sagt: «Ti boed wahr icke Ringe der Hun en fattig Thieneste Pige der Indtrede»⁶² og videre: at hun hadde kommet inn i boet, som var «got og Vel beholden», som en «Slap og Ledig Thienestepige».⁶³ Riktignok er dette subjektive uttalelser i en rettsak mellom sønnen fra første ekteskap og hans stemor, men uttalelsen om hennes enkle bakgrunn bekreftes både av den andre søsterens mer beskjedne ekteskap med en baker, og Werner Nielsens egen gravskrift: «alt det som Jeg aatte, Mit blotte Erlig Røgt og Nafn Jeg mere ej formatte».⁶⁴ Alle kilder peker dermed i samme retning, og det er rimelig å konkludere med at Werner Nielsens familiebakgrunn var alminnelig og lavborgerlig, men ikke fattig.

Werner Nielsens sosiale status til tross, tre år etter at hans søster Maren var blitt gift med rådmann Hals, var han en mann med enn viss status og innflytelse.

⁵⁹ Finne-Grønn 1932: 202–208

⁶⁰ *Ibid.*: 202

⁶¹ Werenskjold 1999: 1

⁶² Ingelstad tingbok 1670, folio 346b

⁶³ Ingelstad tingbok 1670, folio 347a

⁶⁴ Gran 1922: 45

4 Karrierehopp #1: Skriver ved Sorø akademi

«Befaling til Hans Juel om å gi fhv. Skriver Werner Nilsen ordre om straks å komme til Kjøbenhavn for å forklare det regnskapet han hadde ført for Sorø Akademi i sin tid.»⁶⁵

4.1 Innledning

Werner Nielsens første kjente embete var som skriver ved Sorø, under Jørgen Rosenkrantz. Først drøftes Nielsens muligheter til å oppnå en slik stilling. Gjennom en nettverksteoretisk analyse av hendelser mot slutten av Nielsens ansettelsesperiode definerer jeg nettverksbåndet til hans velfornemme svoger. Til slutt drøftes hvilke nettverksbånd som kan ha blitt aktivert for å gi til Werner Nielsen stillingen som skriver ved Sorø.

4.2 Skriverembetet ved Sorø

Werner Nielsens første kjente embetsstilling er som skriver ved Sorø akademi; her førte han blant annet regnskap for skolen.⁶⁶ Werner Nielsen hadde til tross for en uviss, men enkel familiebakgrunn, oppnådd dette embetet. Ingen opplysninger finnes om hva slags utdanning Werner Nielsen hadde før han kom til Sorø, men antagelig hadde han minst en grunnleggende latinskole. Han var aldri innskrevet som student eller elev ved Sorø,⁶⁷ og nøyaktig når han tiltrådte sitt embete her er usikkert. Den eneste sikre tidsangivelsen for embetet ved Sorø er 1657, men han må ha blitt ansatt flere år tidligere ettersom han på det tidspunkt reiste i tjenesten og kunne ansette egen skriverdreng.⁶⁸

⁶⁵ NK I 1661: 208

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Werner Nielsen var ikke innskrevet elev eller student ved Sorø akademi, jfr. Torben Glahn, *Soranerbiografier*, Sorø 1978

⁶⁸ Se nedenfor om Jens Andersen Hals som ble en slik skriverdreng.

4.3 Hofmester Jørgen Rosenkrantz – en patron eller kun overordnet?

Jørgen Rosenkrantz hørte til en av Oldenborgstatens viktigste adelsslekter. Hans far var Holger Rosenkrantz «den lærde» og hadde som sine brødre «en fortrinlig opdragelse»⁶⁹ Etter opphold ved ulike kontinentale universiteter samt Oxford i England tjente Jørgen Rosenkrantz ved Danske Kancelli fra 1633–37. Rosenkrantz ble gift med datteren til Norges stattholder Jens Juel til Kjeldgaard, og fikk dette godset. Fra 1648–53 var han ved Rentekammeret som øverste Rentemester og ble forlenet med Hardanger og Halsnø kloster len i Norge i samme periode. I 1653 takket han ja til å bli *Hofmester* ved Sorø akademi. En mann av Jørgen Rosenkrantz' støpning, utdanning og omfattende profesjonelt nettverk må kunne sies å være i posisjon til å velge skriver blant mange. Rosenkrantz hadde «Omhu for Ungdommens Uddannelse» og styrte institusjonen med «aldrig svigtende Interesse». At Rosenkrantz aksepterte Nielsen som sin skriver må ha krevd gode anbefalinger fra sterke nettverksbånd.

Werner Niensens sosiale status, hans utgangsposisjon, gjorde ham imidlertid ikke til en naturlig del av Rosenkrantz nettverk. Prinsipielt var det ingenting i veien for å ha en skriver med bakgrunn som Nielsen, men for å komme i betraktning måtte ett eller flere nettverksbånd med tilknytning til Rosenkrantz blitt involvert. Hva slags nettverk klarte Werner Nielsen å skaffe seg? Hadde han klientforhold til øvrighetspersoner som kunne ha hjulpet ham til stillingen under Rosenkrantz?

4.4 Et nettverksbånd dukker opp

Som nevnt var Werner Nielsen tilknyttet Sorø. Under et besøk dette året hos sin søsters ektemann, rådmann Anders Hals, skal Werner Nielsen ha tilbudt seg «formedelst Svogerskab och god Wenskab» å ta med seg rådmannens sønn «til Sorøe udi Skrifrstuen» for at han sin «Peen At Skulle Øffue».⁷⁰ Dette ble gjort, og sønnen, Jens Hals, ble tilknyttet Niensens «skriverstue» ved Sorø i 1657. Her fikk han øvet sin penn et halvt år, og etter dette var han en tid med Nielsen på hans reiser «som en Thiener» og «i andre maader opVarttedh».⁷¹ Noen år

⁶⁹ DBL XIV: 256

⁷⁰ Ingelstad tingbok 1670: 348a

⁷¹ Ibid.: 348a

senere, i 1664, ser det ut som at Werner Nielsen yter den unge Hals nok en tjeneste da han sammen med sin svoger Hals garanterer for en gjeld.⁷² Hva sier hendelsene i 1657 og 1664 om Nielsens relasjon til rådmann Hals og hans sønn?

I et vitneprov anno 1670 hevder Jens Hals at Werner Nielsens tilbud om å ta ham med til Sorøs skriverstue var gitt til hans far «formedelst Suogerschab och god Wenschab».

Utvilsomt var rådmann Hals og Nielsen svogere. Omtalen av de to som venner kan imidlertid ha flere betydninger. I ettertid kunne konstateringen av et vennskapsbånd mellom de to vært naturlig, enten om de var i et bevisst knyttet (instrumentelt eller emosjonelt) vennskapsbånd, eller i et klient–patron-bånd.⁷³ Var relasjonen dem imellom i 1657 et vennskapsbånd? Den samme i 1664? Sosial status og hendelsene i etterkant gir flere pek om hva slags underliggende nettverksbånd som aktørene hadde etablert. Foreløpig kan hendelsen i 1657, sett i lys av kausjoneringen i 1664, tolkes på tre ulike måter:

1. Starten på et patron–klient-forhold mellom den unge Jens Hals og den eldre Nielsen
2. Ren vennetjeneste mellom svogrene Nielsen og rådmann Hals
3. Klient-retribusjon fra Nielsen til sin patron rådmann Hals.

1. Starten på et patronasjeforhold mellom unge Hals og Nielsen

Patronasje-forhold kjennetegnes ved en eller annen form for retribusjon i etterkant. Pakten mellom de to ville vært en varig relasjon hvor retribusjonen var forventet å komme i ettertid. Patron–klient-relasjonen var et hierarkisk forhold, og en personlig takknemlighet og anerkjennelse til sin overordnede patron ville vært konsekvent og uttalt fra klienten. I rettseferatet beskriver imidlertid ikke Jens Hals noen form for varig relasjon til Werner Nielsen. Han uttrykker heller ikke noen takknemlighetsgjeld. Uten tegn til personlig respekt, retribusjon eller takknemlighet i rettsreferatet fra 1670 er det lite som støtter opp om at hendelsene i 1657 var starten på et klient–patron-forhold mellom den unge Jens Hals og Nielsen. Heller ikke kausjoneringen i 1664 synes å ha blitt definert som noen form for

⁷² Ibid.: 349a

⁷³ Man omtalte sin patron og sin klient også som sin venn, se for eksempel: C. P. Riis, *Claus Pavels's Dagbøger for Aarene 1812-1813*, Christiania 1867: 4 og 10; hvor begrepene nærmest fungerer som faste begrepspar: «ven og klient», «ven og patron».

patronasje til den unge Hals. Nielsens ytelser må derfor anses som gitt til sin svoger, rådmann Hals.

2. Ren vennetjeneste

Jens Hals hevdet at hendelsen i 1657 var «formedelst Svogerskab och god Wenskab» mellom Nielsen og hans far. Vennskapets gjensidige lojalitetsbånd, bevisst knyttet av aktører gjennom symboler, tjenester og gaver, spilte en stor rolle i tidlig nytid. To typer vennskap fantes, instrumentelle og emosjonelle. Et rent vennskapsbånd ville primært vært mellom to likeverdige parter. Er det sannsynlig at Nielsen og Hals bevisst knyttet et slikt instrumentelt vennskapsbånd? Kunne det vært et emosjonelt vennskap som var knyttet i ungdommen? Geografisk sett hadde de ingen tilknytning, aldersmessig synes det ikke sannsynlig at de gikk samtidig i skole og til sist tilsier ikke deres ulike sosiale status et likeverdig vennskap i noen form. Et eventuelt «uvanlig» emosjonelt etablert nettverksbånd ville uansett også hatt underliggende form som et klient–patronasje-bånd. Teoretisk sett synes det ikke naturlig at Nielsen og Hals hadde et vennskapsbånd i 1657. Kausjoneringen i 1664 diskuteres separat nedenfor.

3. Klient-retribusjon fra Nielsen

Patronasjeforhold var mellom parter av ulik status hvor den ene ofte var eldre. Patronasjebegrepet defineres som en uformell pakt mellom to enkeltpersoner av ulik status som legger vekt på et ulikt, men gjensidig bytte av tjenester og ressurser mellom dem.⁷⁴ Anders Hals familiebakgrunn ga ham en utgangsposisjon blant det høyere borgerskap. Som vist var Werner Nielsen ikke velsignet med en liknende start i livet. Aldersforskjellen mellom rådmann Hals, ukjent fødselsår, og Nielsen, født i 1625, må minst ha vært ti år, antagelig mer fordi Hals' far hadde dødd allerede i 1614.⁷⁵ I 1657, da Jens Hals ble tatt med til Sorø, var Nielsen skriver og eide ikke, som man vet, eiendom. Mottakeren av ytelsen, Anders Jensen Hals, var i 1657 ikke bare rådmann i Ystad, men også kongelig majestets fogd for fire herreder under Malmøhus len.⁷⁶ Selv om sønnen i ettertid omtalte hendelsen som «formedelst Suogerschab och god Wenschab», så var det i 1657 nok riktigere å se på ytelsen som noe en klient ytet til sin patron, som retribusjon for tidligere hjelp. Den sosiale posisjonen til de to

⁷⁴ Teige 2008: 27

⁷⁵ Finne-Grønn 1932: 205

⁷⁶ Ingelstad tingbok 1670: 348a

svogrene var svært forskjellig og ytre sett tilsier dette et klientforhold for Nielsen. Hendelsen i 1657 forstås best som retribusjon fra Nielsen til rådmann Hals.

4.5 Fra klientbånd til vennskapsbånd

I utgangspunktet utelukker klientelisme vennskap, men samtidig må det understrekes at det mellom klientelisme og vennskap fantes det en vid gråsoner i tidlig nytid. Hvis klienten oppnådde høyere status, sosialt eller økonomisk, kunne hans forhold til sin patron utvikles til et horisontalt vennskapsforhold.⁷⁷ For Nielsen skulle ting endre seg i nær fremtid, og Nielsen hadde foran seg et karrierehopp han ikke kunne ha visst om i 1657: Året etter ble han fogd for Lauritz Galtung over Lister len i Norge. Etter utnevnelsen 1658, og utvilsomt i 1664, da Nielsen kausjonerte for Hals' sønn og var blitt rådmann, velstående med flere eiendommer, hadde Nielsens klientstatus overfor Hals naturlig utviklet seg til å bli et nettverksbånd som mer ville blitt kalt vennskap. Dermed blir sønnens karakterisering av vennskapsbåndet mellom hans far og Werner Nielsen i 1670 helt forståelig. Werner Nielsen var rådmann Hals' klient fram til hans status ble tilsvarende rådmann Hals. Da han etter flere års erfaring som fogd for Galtung ble utnevnt til rådmann i Christiania kausjonerte Nielsen og Hals for Hals' sønn for et eiendomskjøp i 1664. Etter dette ville de hatt et vennskapsbånd som også sønnen bekrefter i rettsreferatet fra 1670.

4.6 Skriver ved Sorø – var Hals' nettverk tilstrekkelig?

Nielsens sosiale kapital gjorde at en embetskarriere krevde patronasje. Hans patron Hals hadde riktig «utgangsvurdering» med fogder og rådmenn i familien flere generasjoner bakover og hadde flere embeter: ridefogd, fogd og rådmann i Ystad, en viktig handelsby. Hals var et godt kort, men var han tilstrekkelig til at Nielsen kunne få embetsstillingen som skriver ved Sorø? Som tidligere nevnt var Rosenkrantz en del av Helstatens høyere adel, hans profesjonelle nettverk var i Kronens administrative toppsjikt og han kunne derfor velge sin skriver blant mange.⁷⁸ Hvilke nettverk hadde Nielsens patron Anders Hals som kunne ledet til en stilling under Hofmesteren ved Sorø?

⁷⁷ Teige 2008: 27

⁷⁸ Det er ikke urimelig å utlede fra kjensgjerningen at han faktisk ble Rosenkrantz' skriver at Nielsen hadde akademiske talenter, ferdigheter og referanser – i tillegg til nettverk.

4.7 Rådmanns- og kjøpmannsnettverket til Hals

Rådmann Anders Hals' bestefar hadde vært fogd i Aalborg⁷⁹, og dennes sønn, en annen innflytelsesrik rådmann i Aalborg ble i tillegg direktør for et av Christian IVs oversjøiske handelskompagnier⁸⁰. Aalborg var en viktig handelsby på Jylland, og rådmennene her oppnådde innflytelsesrike og lukrative posisjoner.⁸¹ Hals-familiens nettverk var orientert mot handel og lavere administrasjon, og ville best bli karakterisert som embetskjøpmenn. Nielsens første kjente overordnede Hofmester på Sorø, Jørgen Rosenkrantz, var fra en familie av lærde og høyadelige i kongelig tjeneste, aldri involvert i handelsvirksomhet. Umiddelbart synes lite å forene de to. Den ikke-adelige Hals-slekten med sitt nettverk i og rundt handelsbyen Aalborgs administrasjon hadde imidlertid enkelte nettverksbånd som ikke var orientert mot handel eller lavere byadministrasjon. Hals hadde ikke selv vært elev eller studert ved Sorø, men flere i nokså nær familie hadde vært ved Sorø. Én eldre fetter hadde vært ved Sorø noen år fram til 1619, og tok magistergraden ved København Universitet i 1623 og ble senere rektor i Køge og Helsingør.⁸² I 1627 ble han sogneprest og prost i Slagelse i Vest-Sjælland. To noe yngre fettere var ved Sorø i første halvdel av 1630-tallet, i 1643 ble den ene kapellan i Sæby på Skagen, og den andre ble predikant ved Christiania Domkirke i 1643.⁸³ Studieoppholdene passer ikke tidsmessig og nettverksbåndenes embetstillinger var ikke i posisjon eller betydningsfulle nok til å ha tilknytningspunkter med Hofmester Rosenkrantz. Ingen av Hals' slektninger var der da Rosenkrantz selv gikk på Sorø akademi mellom 1624 og 1626.⁸⁴

Nielsens patrons *familienettverk* i den aktuelle tidsperiode besto av lavere embetsfolk, rådmanns- og kjøpmannsnettverk som ikke hadde noen nettverksbånd til Jørgen Rosenkrantz ved Sorø.

⁷⁹ Finne-Grønn 1932: 199

⁸⁰ Jakob Ørnberg, «Bykongernes fald? Magistraten i Aalborg 1619–1682», i I. K. Dørum (red.) *Hvem styrte byene? Nordisk byhistorie 1500–1800*, Oslo 2022: 303

⁸¹ Ibid.: 303

⁸² Glahn 1978: 135

⁸³ Ibid.: 152–153

⁸⁴ Ibid.: 33

4.8 Et ukjent nettverksbånd «X» ved Rentekammeret

Uten sterke, direkte familiebånd til Sorø eller Jørgen Rosenkrantz får en fem år senere en indikasjon på at Hals hadde en relevant nettverkskontakt. Da lensherre Galtung døde i 1662 sluttet Werner Nielsen som fogd over Lister len. Nielsen flyttet til Christiania, mens den unge Hals reiste til København for å *straks ansettes ved Rentekammeret*. Dette tyder på en ukjent kontakt ved Rentekammeret. I rettsreferatet hvor dette kommer fram, nevnes ikke Werner Nielsen som instrumentell i dette på noen som helst måte. Hals fikk antagelig en god anbefaling fra sin fogd, fars venn, men en uttalelse fra en fogd i Norge ville uansett ikke vært tilstrekkelig. Et nettverksbånd ville vært nødvendig for å komme på tale ved Rentekammeret. Unge Hals' raske ansettelse ved Rentekammeret tyder derfor på at familien Hals hadde nettverkskontakter ved Rentekammeret.

4.9 En besvogring med godt nettverk – den hypotetiske «X»?

Hals-familiens kontakt inn i Rentekammeret kan ha vært Knut Andersen fra Aalborg som i 1630 giftet seg med rådmann Hals' kusine – samme år som Andersen flyttet til Norge og ble fogd i Buskerud.⁸⁵ Hans kontakter inn i Rentekammeret var solide. I starten av 1620-årene hadde Andersen tjent som «dreng» for Kongens skriver og rentemester fra 1623–1627, Axel Arenfeldt til Lysholt. Etter en tids tjeneste hadde han blitt sterkt anbefalt av Arenfeldt, og fortsatte som Christopher Urnes fogd til Svendstrupgaard. Urne var også rentemester⁸⁶ fra 1617–1627, og ga Andersen «det bedste skudsmaal» i 1628 og 1629. Da Christopher Urne i 1630 ble utnevnt til Stattholder i Norge ble Knut Andersen fogd i Buskerud len og fikk i tillegg tre av Kronens flomsager i forpaktning. Senere ble Andersen fogd i Hedemarken og Solør, i 1638 Hedemarken og Østerdalen, og til sist Hedemarkens fogderi fra 1645 til 1652.⁸⁷ Andersen hadde dermed som Arenfeldts og Urnes klient utmerkete relasjoner til Rentemestere og Rentekammeret i sitt nettverk.

Andersen var godt aktet og kunne ha hjulpet Hals' klient, Nielsen, i en meglerrolle på to måter. Gjennom sine kontakter ved Rentekammeret kunne han fått Werner Nielsen inn som

⁸⁵ Finne-Grønn 1932: 202–203

⁸⁶ Rentemestrene var aldri færre enn to.

⁸⁷ Finne-Grønn 1932: 202–203

skriverdreng, eller lignende, ved Rentekammeret *før* Rosenkrantz sluttet som Rentemester og ble Hofmester ved Sorø i 1652.⁸⁸ Senere kunne Nielsen ha blitt med fra Rentekammeret til Sorø da Rosenkrantz ble Hofmester. Imidlertid utelukker Knut Andersens død i enten 1652 eller 1655⁸⁹ muligheten for at han kunne ha hjulpet unge Hals i 1662. Knut Andersen kan i såfall ikke ha vært Hals-familiens eneste nettverksbånd inn til Rentekammeret. At de hadde et annet nettverksbånd strategisk plassert i forhold til ansettelser ved Rentekammeret synes rimelig, gitt unge Hals' raske ansettelse etter tiden som skriver hos Nielsen.

Til tross for den hypotetiske mulighet at Nielsen kunne blitt ansatt ved Rentekammeret gjennom en ukjent nettverkskontakt, synes allikevel forklaringen å være noe begrenset. Rådmann Anders Hals hadde ikke bare sitt familienettverk, men var antagelig selv klient og mest sannsynlig var det gjennom Hals' patron at han fikk sin klient Nielsen introdusert oppover i hierarkiet.

4.10 Et sterkere kort: Rådmann Hals' mektige patron

Hals hadde gjennom sine ulike embeter solide nettverkskontakter i Skåne. Imidlertid ledet ingen naturlig til Sorø, og også Hals' sosiale kapital må ha krevd introduksjon til Hofmesteren ved Sorø via patronasje. Heldigvis for Werner Nielsen hadde hans patron nettverksbånd til riksråden og Skånes største godseier, Tage Thott til Eriksholm.

Anders Hals var i løpet av sin karriere rådmann i Ystad i 17 år, og ridefogd i 18 år for to gods, Bjersøholm og Herrested.⁹⁰ Begge disse godsene lå i Herrestad herred og var eid av Tage Ottesen Thott til Eriksholm.⁹¹ Hals var også fogd «udi firre herredr Vnder Mallmøe hus Lehn»⁹² og lensherren her var samme adelsmann, Tage Thott. Thott var lensherre for Malmøhus hovedlen fra 1632 til 1651,⁹³ da han overlot lenet til sønnen Otte Thott som hadde

⁸⁸ Med en hypotetisk ansettelse ved Rentekammeret før og frem til 1653, vil Niensens embete som skriver ved Sorø forklares med at han fulgte Rosenkrantz fra Rentekammeret da han ble hofmester ved Sorø i 1653. Imidlertid er det ikke funnet bevis for at Nielsen var ansatt ved Rentekammeret da Rosenkrantz var Rentemester.

⁸⁹ Det verserer to ulike år for hans død, 1652 i NST III: 202–203 og 1655 hos Glahn 1978: 180

⁹⁰ Ingelstad tingbok 1670: 348a

⁹¹ DBL XVII: 348

⁹² Ingelstad tingbok: 348a

⁹³ DBL XVII: 348

det frem til sin tidlige død i 1656.⁹⁴ Med utgangspunkt i fire ting: Anders Hals' alder, at boet var godt stilt da han giftet seg for andre gang, men at boet hans var mindre godt stilt økonomisk da han døde i 1669, kan Hals' embetsperioder trolig plasseres til sent på 1630-, 40- og 50-tallet.⁹⁵ Dermed ville Hals' fire fogdestillinger vært i Tage Thotts tid, muligens overlappende med hans sønns levetid. Lensherren for Malmøhus hadde utnevningmyndighet for rådmenn, dermed var antagelig også denne stillingen blitt gitt som Thotts klient.⁹⁶ Med så mange ulike stillinger og embeter over en lengre periode under Tage Thott, er det naturlig å anse Hals som Thotts klient over flere år. En rådmann i Ystad ville vært en nyttig klient for lensherren over Malmøhus hovedlen. Thott var Skånes største godseier, svært innflytelsesrik, riksråd, og ble i sin likpreken i 1658 omtalt «ligesom en Konge udi Skaaneland»⁹⁷ Anders Hals hadde i Thott en mektig nettverkskontakt.

4.11 Thotts nettverksbånd til Sorø og en mulig retribusjon fra Nielsen

I klientelisme blir patronens nettverksbånd en del av klientens nettverk. Blant historikere går dette under flere navn: «brokerage» eller «secondary patronage»; Ola Teige kaller dette for «megling» og beskriver det slik:

«En megler kan være en venn, slektning, klient eller patron, eller én patronen hadde et slikt bånd til. Han kan formidle oppover eller nedover sosialt. Dette tar ofte form av sekundære patroner, at en klients patron selv er klient hos en patron høyere opp på rangstigen.»

Nielsens patron hadde langvarige tjenestebånd til Tage Thott. Hans sønn, Otte Thott, var gift med Jørgen Rosenkrantz søster, Dorthe Rosenkrantz, i 1643.⁹⁸ Rosenkrantz kom fra en svært stor søskenflokk, men mye tyder på at nettverksbåndet mellom Jørgen Rosenkrantz og søsterens familie var reelt og sterkt. I 1653 kjøpte Rosenkrantz Søndervang gods på Jylland

⁹⁴ Ibid.: 335

⁹⁵ At Hals' økonomi var bedre i tiden hvor han giftet seg med Nielsens søster enn da han døde støtter opp om alle hans fogde- og ridefogdeembeter var for Thott. Thott døde i 1658, straks før Roskildefreden.

⁹⁶ Rian 1995: 168

⁹⁷ DBL XVII: 348

⁹⁸ Ibid.: 336

fra Otte Thott.⁹⁹ Året etter startet Ottens sønn på Sorø. Etter at Otte Thott døde i 1656 var det Jørgen Rosenkrantz som sto for skiftet.¹⁰⁰ Da Rosenkrantz' økonomi gikk dårlig og han måtte selge Søndervang, ble det kjøpt tilbake av Thott-familien.¹⁰¹ Nettverksbåndene mellom Tage Thott og Jørgen Rosenkrantz var sterke, og som megler på vegne av sin klient Hals kunne Thott formidle stillingen som skriver ved Sorø til Nielsen. Hva så med retribusjon til Thott? Retribusjonen mellom Nielsen og Hals var ansettelsen av Hals' sønn som skriver, men retribusjonen fra Hals til Thott kjennes ikke. Tage Thott ville sannsynligvis selv snakket med Werner Nielsen før en slik anbefaling, og da kunne det godt ha blitt etablert et mulig, begrenset, klientforhold til Werner Nielsen: Otte Thotts sønn, Knud, ble oppdratt hos og av sin farfar Tage Thott til han startet ved Sorø skole i 1655.¹⁰² Det kunne også være i Thotts interesse at hans klients klient, Werner Nielsen, holdt øye med eller hjalp litt ekstra til med barnebarnet Knud Thott.¹⁰³ Om det fantes et løfte om retribusjon fra Hals, eller fra Nielsen direkte, er ikke avgjørende i dette tilfellet. Nettverksbåndene mellom Rosenkrantz, Thott, Hals og Nielsen fantes, var sterke nok, i riktig periode og ble sannsynligvis aktivert for å gi Nielsen, og senere Hals' sønn, stilling ved Sorø under Jørgen Rosenkrantz.

4.12 Konklusjon for karrierehopp #1: Skriver ved Sorø

Werner Niensens patron var rådmann i Ystad, Anders Hals. Det avgjørende kriterium for å ikke anse dette som starten på et patronasje-forhold til rådmannssønnen, Jens Hals, er sistnevntes manglende retribusjon og nøytrale omtale av Werner Nielsen i etterkant.

Rådmann Hals var klient for Tage Thott som hadde et sterkt nettverksbånd i sin sønns svoger, hofmester Jørgen Rosenkrantz. Å hjelpe en klients klient var ikke uvanlig, i tillegg var Tage Thott fosterfar for sitt barnebarn Knud Thott som startet ved Sorø skole i 1654. Derfor kunne Niensens ansettelse som skriver ved Sorø også ha vært i Tage Thotts egen interesse, og

⁹⁹ Ibid.: 335

¹⁰⁰ Ole Degn, *Kancelliets brevbøger 1657*, København 2002: 119; «15. april (Kbh.) Jørgen Rosenkrantz fik brev om at måtte forløves til Malmø. Afd. Otte Thotts arvinger har hos kongen begæret, at JR må forløves først i maj for at komme til Malmø at gøre skiftet efter OT til ende. Kongen er tilfreds, at han må begive sig fra Sorø. Sjt, 34, 34. K.»

¹⁰¹ Danmarks Adels Årbog, 1985-87: 712/10

¹⁰² Vello Helk, *Dansk-norske studierejser*, Odense 1987: 403. DBL XVII: 330 skriver 1654, mens Glahn 1978: 95 skriver som førstnevnte 1655.

¹⁰³ Nielsen kunne være til nytte for faglig og praktisk hjelp: kontakt, forsendelser og liknende for Thotts foster- og barnebarn ved Sorø.

Nielsen kunne hatt oppgaver rettet mot barnebarnet Knud. Året 1655 kan derfor være et mulig utgangspunkt for tidfestelse av Nielsens ansettelse ved Sorø. Det passer også med at Nielsens søster ble gift med Hals straks før, i 1654.¹⁰⁴

Nielsens tjeneste i 1657 til Anders Hals, å ta med hans sønn, Jens Hals, til Sorø var en retribusjon til sin patron. Nielsens gjentjeneste til Hals kom da han selv var i posisjon til å velge en svenn til «Skrifverstuen» ved Sorø akademi.

4.13 Mellomspill – Kulturell kapital og endring av habitus hos Rosenkrantz. Fra en «tjenestepiges broder» til «Soroaner»?

Etter å ha blitt akseptert som skriver hos Jørgen Rosenkrantz ville Werner Nielsen nå kommet i tjeneste ved en skole og akademi hvor både borgerlige og adelige fikk en omfattende og klassisk utdanning. Hovedformålet med Akademiets opprettelse ved Sorø var å demme opp for «de unges kostbare rejsjer» til utenlandske universitet og skoler.¹⁰⁵ Akademiet het «Christian IVs ridderakademi og det skulle utdanne og dyktiggjøre adelens barn til stillinger for staten. Det ble undervist i historie, statsvitenskap, matematikk, filosofi; i språk og adelige øvelser som ridning, fekting og dans.¹⁰⁶ Det var, kanskje uventet, en overvekt av borgerlige i forhold til adelige studenter og dermed må miljøet sies å ha vært et åpent ridderakademi. Neppe ville en skriverstilling ved Sorø blitt gitt til en ung mann som ikke i noen grad interesserte seg for læring. Til tross for solid patronasje. Hofmester Rosenkrantz var sønn av Holger Rosenkrantz «den lærde» som var med å starte Sorø, og ble selv karakterisert som «Den alvorlige, kloge og fromme Mand slægtede sin Fader paa ogsaa i Omhu for Ungdommens Uddannelse».¹⁰⁷ Senere i livet ble Nielsens gode evner kommentert, og en tør våge tanken at han i tiden ved Sorø både fikk mulighet til å lese, studere og kanskje til og med overvære undervisning. Som skriver for Rosenkrantz ville han hatt nær kontakt med en for tiden visjonær akademileder og hatt intim omgang med administrasjon av undervisning, lærerkrefter, preseptorer, studenter, elever og antagelig også mange foresatte. Dette miljøet ville vært et autoritativt miljø for forberedelse, antagelig kan en si *forbedrelse*, av den unge

¹⁰⁴ Ingelstad tingbok 1670. 348a

¹⁰⁵ Glahn 1978: XI

¹⁰⁶ Ibid.: XII

¹⁰⁷ DBL XIV: 257

voksne Werners habitus, som kom fra enkle kår, men som etterhvert med ubesværet mine kunne omgås adelige og bedrestilte borgerlige elever og studenter. Bourdieus habitus forbindes ofte med kroppsliggjøring av tillærte uttrykk for innehav av forskjellige former for kapital. Sorø akademi i Jørgen Rosenkrantz tjeneste må ha vært en grunnleggende transformerende plass for Werner Nielsen.

5 Karrierehopp #2: Fogd i Lister len

Werner Niensens neste embetsstilling etter skriverembetet ved Sorø var som fogd for Lauritz Galtung i Lister i Norge. Først beskrives Galtung og bakgrunnen for hans forlening i Norge. Jeg oppsummerer mulige felles nettverksbånd i Skåne og gjør noen betraktninger om krigstilstanden i slutten av 1657–58. Dette innleder en drøfting av muligheten for at Niensens fogdestilling ikke var en del av en karriereplan, men heller en raskt istandkommet og improvisert løsning. Deretter går jeg inn på sikkerheten ved Sorø og akademiets ekstraordinære situasjon i siste del i av 1657 og begynnelsen av 1658. I tillegg til dette endret den pågående krig studieoppholdet ved Sorø for et viktig nettverksbånd familieband. Både Werner Nielsen og hans skriverdreng Hals får straks nye embeter. Galtungs tjeneste som admiral kan ha gjort det nødvendig at Kronens administrasjon gjennom Rentekammeret trådte hjelpende til for å finne en høvelig fogd og en skriver. Dermed kan krigen kan ha vært årsak til Niensens karrierehopp på mer enn én måte, og Ockhams økonomiprinsipp leder til en sannsynlig forklaring på hvordan Werner Nielsen fikk stillingen.

5.1 Admiral Lauritz Galtung – skånsk adel med norske aner

Lauritz Galtung var admiral og tilknyttet marinebasen Holmen i København. Gjennom «duk og disk» var han standsmessig del av den skånske adel.¹⁰⁸ Hans opprinnelse var norsk-dansk adel¹⁰⁹, men etter to ekteskap med skånske adelskvinner og gods i Skåne hadde han vært del av skånsk adel siden 1647.¹¹⁰ Alle Galtungs gods var i Skåne og alle hans forleninger forut for

¹⁰⁸ P. F. Suhm, *Samlinger til den Danske historie*, bd. 2 hf. 2, Kjøbenhavn 1782: 162

¹⁰⁹ Galtungs mor var adelig Orning-slekt mens Galtung og hans farlinjes status som norsk adel ble stadfestet av Frederik III i 1648. Se: Jens Holmegaard, *Kancelliets brevbøger i uddrag 1648*, København 1991: 149

¹¹⁰ Kr. Erslev, *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie*, bd. III, Kjøbenhavn 1888–90: 373 «A. De indledende Provinsmøder, 485. Skaanes Adels Erklæring. 10 Juni. [...] Underskrifter: Henrick Huitfeldt. Niels Krabbe. Falck Lycke. Christoffer Mormand. Knud Gabriellsszen. Christiann Erichssenn. Paa min egen och broder Pers Gaggis vegne: Claus Gagge. Jørrenn Vgerrop. Jacob Grubbe. H.

Lister len hadde vært i Skåne.¹¹¹ Både Werner Niensens nære familie, hans patron og hans patrons patron var i Skåne, så det er naturlig å starte i landsdelen for å finne felles nettverksbånd. Imidlertid, Galtungs utnevning hadde en litt uvanlig begrunnelse.

5.2 Tapet av Skåne og Lauritz Galtungs utnevning

Årsaken til Galtungs utnevninger til lensherre over Lister var ekstraordinær. Alt tyder på at forleningen skjedde på grunn av kapitulasjonens betingelser. Galtung var aktiv i krigen som admiral, med gods og forleninger i Skåne. Da landsdelen ble avstått nektet han å sverge troskap til svenskekongen, ble utestengt fra alle besittelser og ble forlenet med Lister i Norge.¹¹² Roskildefredens undertegnelse skjedde 26. februar 1658. Galtung må ganske raskt avvist tilbudet om troskapseden til svenskekongen, ettersom forleningen av Lister skjedde 25. mars 1658 og skulle gjelde allerede fra Philippi Jacobi (1. mai).¹¹³ Tidsaspektet, landets unntakstilstand og den ulmende trussel om nytt krigsutbrudd påvirket prosessen med å finne egnede folk. Admiral Galtung må i denne tiden ha vært både opptatt og i tidsnød. Med forleningen hadde han et plutselig og lite planlagt behov for en fullmektig og en skriver, tilsynelatende permanent skulle han flytte med familie og husholdning fra godset i Skåne til Norge, samt opprettholde sine militære plikter i forbindelse med Roskildefreden.

5.3 Tage Thott som felles nettverksbånd

Gjennom sin patrons patron, Tage Thott, hadde klient Nielsen et nettverk som strakte seg til toppsjiktet i Skånes adel. Lauritz Galtung tilhørte også Skånes adel og felles nettverksbånd er ikke utenkelig. Galtungs gods Bjørnstrup og Uglerup lå i Torne herred og han hadde kannikedømmet i Lund, alt beliggende i Malmøhus len, hvor Tage Thott hadde vært lensherre fra 1634 til 1651. I tillegg var «Skånekongen» Thott til det siste svært innflytelsesrik både som riksråd og Skånes største godseier. Imidlertid døde Tage Thott i 1658, bare to uker før Roskildefreden.¹¹⁴ Med Galtungs forlening som følge av den raskt forhandlede

Lindeno. Palle Wrne. Biørn Ulfeld. Malthe Juli. Laurits Galtung*. Staller Kaasz. Filler Holck. Iffer Krabbe M. W. Hieronymus von Kratzsch. J. Gerstorff. Friderich Beloic.»

¹¹¹ I 1648 ble han forlenet med Hørje len i Skåne og fra 1655 hadde han kannikedømmet ved Lund Domkirke, i Torne herred, Malmøhus len i Skåne. Se Jens Holmegaard, *Kancelliets brevbøger i uddrag 1648*, København 1991: 149–150 og Ole Degn, *Kancelliets brevbøger i uddrag 1655*, København 2002: 132

¹¹² DBL V: 557

¹¹³ NRR XII 1658: 131

¹¹⁴ DBL XVII: 349

Roskildefreden faller nettverksbåndet Thott ut som irrelevant. Tage Thott kunne ikke hjulpet sin klients klient, Werner Nielsen, med stillingen som fogd for Galtung – eller vice versa.

Bortsett fra Thott synes ikke Galtungs skånske nettverk å ha noen bånd til Jørgen Rosenkrantz. Imidlertid var vinteren 1657–1658 en dramatisk tid for flere, også for Sorø akademi, og situasjonen var ikke bare ekstraordinær for Lauritz Galtung. Skriver Nielsen og hans skriverdreng Hals kan allerede en tid før Roskildefreden ha vært ute etter nye embeter – med Rosenkrantz' velsignelse.

5.4 Nielsen var allerede ledig og på jakt etter et embete

Som tidligere nevnt hadde Thotts barnebarn startet ved Sorø skole i 1655. Sommeren, 12. juli 1657, ble Knud student ved Sorø akademi, men på grunn av krigshandlingene¹¹⁵ forlot han Sorø i desember samme år og fortsatte studiene i Heidelberg.¹¹⁶ Om det var slik at Nielsen hadde noe som helst ansvar for unge Thott, så opphørte dette nå. Beslutningen om at Knud Thott skulle tas ut av skolen, var ikke unik. Elevtallet sank drastisk, og dette hadde store konsekvenser for utdanningsinstitusjonen ved Sorø.

5.5 Sorøs økonomiske situasjon

Forholdene ved Sorø akademi og skole ble i denne perioden særdeles vanskelige. Allerede siden 1640-tallet hadde Sorø hatt økonomiske utfordringer og minkende elevtall. Med krigshandlinger i umiddelbar nærhet ble dette betydelig forverret.¹¹⁷ Da Karl Gustav Xs felttogs gikk fra Jylland over til Fyn og videre gjennom Sjælland, ikke langt fra Sorø, helt til København høsten og vinteren 1657–58, ble forholdene ved Sorø akademi og skole ble preget av unntakstilstand. Med adelige studenter som rømte fra krigsfaren på Sjælland for å reise til trygge utenlandske universiteter klarte ikke Sorø å bære kostnadene. Hofmester Rosenkrantz var imidlertid svært dedikert til Sorø-akademiets virksomhet og holdt skolen igang med egne

¹¹⁵ Ibid.: 330

¹¹⁶ Glahn 1978: 95

¹¹⁷ Glahn 1978, XII

midler.¹¹⁸ Helt mot slutten av krigsårene var situasjonen så prekær at de gjenværende 12 elevene ble satt på kost hos skomakeren.¹¹⁹

Når forholdene ved Sorø var så umulige, blir Werner Nielsen overgang fra skriver-stillingen ved Sorø til fogdestillingen forståelig. Dette var ikke et vanlig karrierehopp, men et nødvendig skifte av stilling utløst av krig og økonomiske innskrenkninger. Krig er unntakenes tid: Med karakteristikken av Jørgen Rosenkrantz som den «alvorlige, kloge og fromme Mand», og at han i de «vanskelige Krigsaar 1657–60 [...] holdt [Akademiet] med største Opofrelse gaaende ved sine egne Midler», er det grunn til å tro at Rosenkrantz hjalp sin talentfulle¹²⁰ skriver til et annet embete.¹²¹

Det er sannsynlig at hofmester Jørgen Rosenkrantz var nødt til å la Werner Nielsen bli avskjediget *av nødvendighet*. I en slik situasjon er det også sannsynlig at Rosenkrantz kan ha hjulpet Werner Nielsen, en trofast ansatt, til et annet betalte embete i en prekær situasjon uten at dette nødvendigvis indikerer en klient–patron-relasjon. Nielsen kan ha fått hjelp eller referanser for å komme videre uten at det etablerte et patronasjeforhold mellom de to. Det er i alle fall ingen spor av kontakt eller retribusjon fra Nielsen til Rosenkrantz i etterkant.

5.6 Rentekammeret som mekler

Forbindelsespunktet var sannsynligvis Rentekammeret. Jørgen Rosenkrantz hadde som tidligere Rentemester særdeles gode konktakter dit, og Rentekammeret var også selvsagt orientert om at admiral Galtung var forlenet med Lister len. I tillegg hadde fogden i Lister på livstid, Christen Sørensen¹²², dødd i 1656.¹²³ Også Rentekammeret og Galtung befant seg i en ekstraordinær situasjon.

¹¹⁸ Ibid.: XII

¹¹⁹ Ibid.: XII

¹²⁰ Werner Nielsen hadde utvilsomt evner og talent for både juss og handel. Eksempelvis hadde han ingen formell juridisk utdanning, men prosederte i 1661 for Herredagen i Christiania, og vant saken på Galtungs vegne.

¹²¹ DBL XIV: 257

¹²² Oddleif Lian, *Lyngdal II – midtre del: Gard og folk*, Lyngdal 1984: 625; Christen Sørensen hadde kongebrev på fogdeembetet i Lister på livstid.

¹²³ Kaare S. Berg, *Bygdebok for Nes herred*, Vest-Agder bd. 2, 2. halvbind – Gards- og slektshistorie, Flekkefjord 1988: 450

Rosenkrantz kan ha forhørt seg med Rentekammeret, hvor han hadde gode kontakter, om andre muligheter til et embete for en god skriver. Rentekammeret visste om forleningene som var blitt gjort, og de eller Rosenkrantz kan ha kontaktet Galtung for å formidle den passende konstellasjonen av skriver klar for opprykk med tilhørende skriverdreng. Som allerede beskrevet foregikk utviklingen raskt for Galtung, og han hadde svært kort tid til å tilpasse seg den nye situasjonen: Roskildefredens undertegnelse i 26. februar, hans avvisning av tilbudet om troskapseden til svenskekongen, forleningen av Lister 25. mars 1658 – fra Philippi Jacobi (1. mai),¹²⁴ og at han en gang tidlig i mai måtte flytte fra Skåne med familien til Lister. Allerede 5. mai 1658 sendte Kongen beskjed til Hans Juel om å overlevere lenet, alle dokumenter og Residensgården til den nye lensherren.¹²⁵ Galtungs forlening i Norge var ikke planlagt. Når Rentekammeret i en slik situasjon formidlet Rosenkrantz' anbefaling av en skriver ved Sorø, Werner Nielsen, ledig og klar for ny tjeneste, passet det perfekt for alle parter.

I denne perioden var det omstendigheter ved Sorø som må ha påvirket Werner Nielsens tjeneste, avskjed og ny stilling. Ekstraordinære situasjoner åpner opp for at ting løses på uvanlig vis. Et Ockhamsk økonomiprinsipp gjør denne forklaringen troverdig. Ettersom Werner Nielsen gjennom sin patron, Anders Hals, antagelig også hadde et nettverksbånd ved Rentekammeret, så synes muligheten å være sannsynlig.

6 De to første år som fogd i Lister – embetskjøpmann Nielsen

«[...] forlener forne Laurits Galting med vort og Norges Krones Len Lister samt des tilligende Bønder og Tjenere, deres visse Landgilde efter Jordebogens Lydelse, saa og vor og Kronens Tiende, som aarligen der udi Lenet falde kan, intet undertagendes i nogen Maader, kvit og fri, [...]»¹²⁶

¹²⁴ NRR XII 1658: 131

¹²⁵ Ibid.: 149

¹²⁶ NRR XII 1658: 160

6.1 Hvorfor Lister? – Galtungs tilstedeværelse

Det er ikke innenfor denne netteveksanalysen å forklare hvorfor Lauritz Galtung kom til akkurat Lister. Det kan imidlertid gi relevant informasjon om relasjonen mellom fogd og lensherre. Lister hadde tidligere vært et fogderi med distanserte lensherrer. Nå inntok lensherren selv fogdegården som residens. Var Galtung på langvarige militære tokt eller var han mye tilstede i lenet? Om det siste var tilfellet, var det en hemsko i form av kontroll av fogdens frihet? Ga det Werner Nielsen større tyngde, mer sosial kapital med lensherren i umiddelbar nærhet? Hvordan påvirket Galtungs praktisering av forleningen Werner Niensens karriere? Flere ting tyder på at forleningen ikke nødvendigvis var så åpenbar som ettertiden har trodd.

6.1.1 Militærstrategiske og -praktiske grunner

Det var gode militærstrategiske grunner for å la admiral Galtungs få Lister len. Lenet og residensen Huseby kongsgård hadde umiddelbar nærhet til Nordsjøen, Skagerak og ikke minst til festningsanlegget ved Flekkerøy. Etter Roskildefreden var ikke Sverige mindre hovedfiende. Frykten for nye krigsfremstøt og Frederik III's ønsker om å gjenerobre sentrale besittelser lå tykt i luften.¹²⁷ Det fantes slik sett både praktiske og militærstrategiske grunner for å plassere en av rikets mest begavede admiraler ved Farsund.¹²⁸

6.1.2 Galtungs nettverk i Farsundområdet

Allerede ved ankomsten til Lister kommer Galtungs nettverk til syne. Fra Kongen ble det gitt beskjed til Agdesidens lensherre, Hans Juul, og en viss Trond Theiste om å forberede Galtungs ankomst som lensherre: Juul skulle gi ham de formelle overføringer, regnskap, papirer, signeter og liknende, mens Trond Theiste skulle overbringe bygninger, hus og den slags.¹²⁹ Trond Theiste hadde også vært admiral, var adelig med shetlandske aner, og i slekt med Galtung på morssiden.¹³⁰ Både Theiste og Galtung hadde vært blant de 25 norske

¹²⁷ Knut Mykland, *Norges historie – Gjennom nødsår og krig*, Oslo 1988: 54-55

¹²⁸ Den strategiske plasseringen var også årsaken til at kapertrafikken ble stor her.

¹²⁹ NRR XII 1658: 149

¹³⁰ Olav Bergersen, *Fra Henrik Bielke til Iver Huitfeldt – utsyn over den dansk-norske fellesflåtes historie i perioden 1630 til 1710*, Trondheim 1953: 20

adelsmenn som hadde vært med på hyllingen av Frederik III i 1648.¹³¹ Theistes gods var omfattende, det såkalte Hananger-godset¹³², og han eide sætesgårdene Hananger og Lunde.¹³³ Mesteparten av gårdene lå i Hananger og Vanse.¹³⁴ Selv om Theiste på dette tidspunkt var en aldrende privatmann, var han en «adskillig benyttet mand i offentlige hverv»¹³⁵, en «Kongens mann»¹³⁶, i enkelte tilfeller hadde også han opptrådt i lagmannsfunksjoner¹³⁷. Galtungs slekt på morssiden, Rustung, Orning, Theiste og Mowatt var alle kjente admiralsnavn i flåten – og hadde aner og tett tilknytning til Shetland. Som adelige skipsoffiserer med handel mellom Norge og Shetland som sentral del av virksomheten er det nærliggende å kalle dem «handelsadel»¹³⁸. Farsund var en viktig del av denne «skottehandelen» – for mens handelen med hollendere var størst på østsiden av Lindesnes var den såkalte skottehandelen størst på vestsiden av Lindesnes med utførsel fra Farsund. Theiste hadde hus og betalte skatt til Farsund i 1657,¹³⁹ Trond Theiste hadde trolig, som Galtungs øvrige familie på morssiden, del i handelsvirksomhet rettet mot Skottland og Shetland.¹⁴⁰ Galtung kom dermed til et område hvor han hadde nettverksbånd til embetsmenn, godseiere og handelsadel.¹⁴¹

6.1.3 Admiral Galtungs karrierestans

Lister hadde gjennom hele 1600-tallet vært et fogderi, tidvis under Agdesiden hovedlen, og tidvis gitt som avgiftslen til ulike danske adelsmenn ved Kronens behov.¹⁴² Blant annet ble lenet gitt til Galtungs forgjenger, Jørgen Kaas, i bytte mot å selge godset Østergaard til

¹³¹ Oscar Albert Johnsen, *Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548-1661. Fredrik III's hylding 1648*, bd 2, hf 1, Oslo 1951: 243–244

¹³² Hanangergodset hadde tilhørt Smør-slekten, deretter Benkestok som var Theistes mor. Se: Constantius Flood, *Listerlandet*, Stavanger 1875: 93

¹³³ Ingeborg Fløystad, *Agders historie 1641–1723*, Bergen 2007: 76

¹³⁴ Kåre Rudjord, *Listaboka II – Gard og folk*, Farsund 1981: 17

¹³⁵ Abraham Berge, *Lista – En bygdebok*, Tønsberg 1926: 643

¹³⁶ NRR XII 1658: 149

¹³⁷ Trond Theistes far, Hans Theiste, hadde vært fogd over Lister 1590–1604. Trond Theiste tok over Hanangergodset i 1639; Jfr. Flood 1875: 92

¹³⁸ Jørn Øyrehagen Sunde, *Vegen over havet – Frå Mowatane på Shetland til baroniet Rosendal*, Rosendal 2010: 31

¹³⁹ Skiftet etter Theiste i 1660 er bevart og gir et godt inntrykk av omfanget av inventar, møbler, våpen og utstyr som en adelig sørlending kunne ha på denne tiden. Se for eksempel: Berge 2006: 643

¹⁴⁰ Sunde 2010

¹⁴¹ Det fantes også ytterligere familiære grunner for å være i Lister, i det minste et sted langs Norges sør- og vestlige kyst. Galtungs eldste bror, som hadde vært bosatt i Jylland hadde gått bort, og faren nærmet seg sannsynligvis sine siste dager, og kom da også til å dø på våren 1659. Faren hadde vært fogd 1636–40 over Halsnø Kloster og Hardanger Len og samlet en god del gods i Hardanger som nå ville tilfalle Galtung. I tillegg til at Galtung ikke hadde avskrevet godsene sine i Skåne, hadde han også eiendomsinteresser i Norge.

¹⁴² Kristian Sofus August Erslev, *Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596-1660*, København 1885: 83

Christian IV for at sønnen Ulrik Christian Gyldenløves skulle komplettere sitt nybygde *Ulriksholm*. Etter Jørgen Kaas' død i 1657 hadde lenet igjen vært under Agdesiden. Lister synes dermed å være et len som passet godt for en lensherre med oversjøiske plikter og ambisjoner. Etter Roskildefreden fikk Galtung det «frit», altså uten avgift som kongens admiral og «Skibshøvedsmann».¹⁴³

Forleningen var en påskjønnelse for tidligere og nåværende tjeneste: «for Troskab og villig Tjeneste [...] os og Riget hertil gjort og bevist haver,» og interessant formulert: «og herefter os og Riget troligen gjøre og bevise maa¹⁴⁴».¹⁴⁵ Denne formuleringen av frivillighet, er kan hende overfortolket, men fortolkningen støttes av de etterfølgende betingelsene: Forleningen erstattet også Galtungs tidligere tidligere og pågående økonomiske godtgjørelse, dette nevnes faktisk to ganger i forleningsbrevet: «Pension og Besolding for hans Skibshøvedsmands Bestilling paa vores Rente- og Klædekammer skal ophøre.»¹⁴⁶ Var forleningen av Lister en tilbaketrukket admirals kår? En brå karrierestans tyder i hvert fall på at noe var forandret.

6.1.4 Galtungs sykdom

Roskildefreden varte ikke lenge, og krigen blusset opp igjen 5. august 1658.¹⁴⁷ I krigstid var hovedforventningene til Galtung først og fremst som admiral, og lensherrerollen skulle ivaretas av hans fogd og fullmektig. Imidlertid er det ingen spor av Galtungs aktive krigstjeneste etter Roskildefreden. Faktisk tyder mye på at han var syk i hele perioden.

I tiden før og omkring Roskildefreden var Galtung en av admiralitetets mest betrodde og anvendte admiraler. I en tiårsperiode før freden hadde Galtungs karriere gått bratt oppover, med stadig større ansvar. I 1647 hadde han sammen med sin fetter, Bernt Orning, blitt omtalt

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Å presisere at med «maa» menes «kan», og ikke «skal» er antagelig unødvendig, men verdt å bemerke.

¹⁴⁵ «for Troskab og villig Tjeneste [...] os og Riget hertil gjort og bevist haver, og herefter os og Riget troligen gjøre». Norske Rigsregistranter, bind 12, Christiania 1891: 160

¹⁴⁶ NRR XII 1658: 160

¹⁴⁷ Mykland 1988: 56

som flåtens «beste kapteiner».¹⁴⁸ I 1656 førte han Kongens skip Trefoldighed på reisen til Christiania da kronprinsen (den senere Christian V) skulle hylles i Norge.¹⁴⁹

I 1657 ble han endelig admiral i Henrik Bielkes flåte, og var med i flere slag.¹⁵⁰ Februar 1658 delte admiralene Galtung og Jens Juel skiftevis på oppgaven, natt og dag, med å forsvare Kjøbenhavn mot fiendtlig angrep.¹⁵¹ Vinteren 1657–68 var en av de kaldeste i 1600-tallets «lille istid»¹⁵², og om han da pådro seg sykdommen eller skaden han kom til å dø av høsten 1661, er ukjent. I hvert fall blir Galtung etter krigens oppblussing i august 1658 overraskende fraværende.

6.1.5 Manglende oppmøte og ingen forfremmelser

Mens Bernt Orning, Peter Bredal og Jens Juel er i aktiv krigstjeneste og får jevnlige forfremmelser, finnes ingen spor av Galtungs deltagelse i tokt eller slag etter Roskildefreden. Et knapt halvår etter krigserklæringen i august, 29. januar 1659, blir Galtung kalt til København.¹⁵³ Galtung må ha blitt forhindret, og 27. mars 1659 ble det sendt en puring om å «strax at forføie dig herhid».¹⁵⁴ Om han noengang kom seg ned er uvisst. Året etter, 2. januar 1660, fikk Lauritz Galtung sammen med Christopher Orning ordre om å samle så mange bevæpnede skip som fantes i riket for å sikre farten mellom Norge og Danmark.¹⁵⁵ Hvor aktiv han selv var i utførelsen av ordren vet man ikke. I løpet av Galtungs omtrent 3,5 år som lensherre er det kun disse brevene han mottar.¹⁵⁶ Sommeren 1660 søkte, og fikk, Lauritz Galtung tillatelse av kongen til å tilbringe den kommende vinteren på sitt arvegods Torsnes i Hardanger, forutsatt at intet ble forsømt i Lister len.¹⁵⁷ Begrunnelsen var sannsynligvis sykdom, for i november samme år skal Galtung ha informert om at hans ed om troskap til

¹⁴⁸ Bergersen 1953: 22

¹⁴⁹ Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548–1661, bind 2 hefte 2, v/ Rolf Fladby, Oslo 1969: 569

¹⁵⁰ Bergersen 1953: 22

¹⁵¹ Jørgen H. Barfod, *Niels Juel – Liv og gerning i den danske søetat*, Århus 1977: 42

¹⁵² Audun Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge gjennom de siste 1000 år*, Oslo 2016: 57–65

¹⁵³ NRR XII 1659: 234

¹⁵⁴ NRR XII 1659: 247

¹⁵⁵ NRR XII 1660: 292–293

¹⁵⁶ Jfr. NRR XII 1660–1662

¹⁵⁷ NRR XII 1660: 372; «Laurits Galting at maa blive paa sin Gaard om Vinteren [...] Kjøbenhavn 11. Juli 1660».

svenskekongen for å få tilgang til sine gods¹⁵⁸, *kun var blitt forhindret av sykdom*.¹⁵⁹ I forbindelse med Nordhassel-saken, som vi senere skal komme tilbake til, måtte vitneavhøret 28. september 1660 gjøres på Huseby fordi Galtung var for syk til å reise til Farsund.¹⁶⁰ Året etter, under Herredagen i Christiania 27. august 1661, førte Werner Nielsen en sak på vegne av Galtung fordi han var forhindret av sykdom.¹⁶¹ Galtung døde i løpet av denne høsten, før 7. november, ettersom hustruen Barbara Grabow da skrev under en kvittering som «[salige] Lauridtz Galtungs Effterleffuesche».¹⁶²

6.1.6 Hvorfor Lister? – Galtungs tilstedeværelse. Konklusjon

Lensherre Galtungs forlening var ment som en påskjønnelse og som et sted for rehabilitering etter at Galtung ble syk eller skadet i løpet av krigen. Hans komplette fravær i krigshandlingene fra august 1658 til Københavnforliket, sammen med hans manglende oppmøter i København og fravær ved hyllingen i Christiania august 1661, tyder på at han var syk og svakelig i hele perioden som lensherre i Lister. Hvor syk han var er usikkert; Nielsen omtalte den kun som «den gode mand[s] store suagthed» da han la frem Nordhassel-saken for Herredagen i august 1661.¹⁶³ Galtungs svakelighet førte til at han i grad var aktiv, og kan ha fått betydning for både Nielsens rolle som fogd og for en mer direkte tilgang til sin lensherres nettverk. Senere skal vi se at Galtung ikke selv tar en mulighet for gevinst, men lar muligheten gå til Werner Nielsen som utnytter den godt og gjør den til et massivt karrierehopp.

6.2 Økonomiske betingelser for lensherre og fogd i Lister len

Lauritz Galtungs fikk Lister som tjenestelen «kvit og fri».¹⁶⁴ De faste og visse inntekter skulle gå i Galtungs kasse til dekning av henholdsvis administrative utgifter og egen gasje som skipshøvedsmann. De visse inntektene var hovedsakelig landskylden fra Kronens gods i lenet.

¹⁵⁸ Etter innføringen av eneveldet følte mange adelige at de ikke lenger var bundet av troskapseden – Kongen hadde selv brutt den. Og de fleste, dog med litt trenering, gikk med på å sverge troskap til svenskekongen mot å få sine gods tilbake.

¹⁵⁹ Knud Fabricius, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige del II (1660–1676)*, København 1906: 14

¹⁶⁰ Agders historielag, *Bidrag til Agders historie*, Kristiansand 1915: 27

¹⁶¹ Jens Arup Seip, *Norske Herredags-dombøger*, Fjerde række, bind 2, Dombok for 1661, Oslo 1945: 131

¹⁶² Riksarkivet, Oslo, Lensregnskaper for Lister len, kvittering datert 7. november 1661

¹⁶³ *Norske Herredags-Dombøger*, 4. rekke 2. bind, v/ Jens Arup Seip, Oslo 1945: 130; «epterdj dend goede mand for sin store suagthed iche sielff kand møde her»

¹⁶⁴ Rolf Fladby, *Fra lensmannstjener til Kongelig Majestets fogd*, Oslo 1963: 26

Administrative utgifter inkluderte at Lensherren selv skulle «underholde og lønne Fogden og Skriveren og andre Folk og Tjenere, som her tildags der paa Lenet sedvanlig haver vært underholdet [...]».¹⁶⁵ Av de øvrige, varierende inntekter, de uvisse inntekter samt sakefall¹⁶⁶ og tredjeårstake¹⁶⁷, skulle Galtung få en femtedel. Kronens deler, «saavel som al Told, Sise og Vrag skulle det føres regnskap over og i sin helhet gå til Kronen, med årlig oppgjør Philippi Jacobi Dag.»¹⁶⁸

6.2.1 Werner Nielsens oppgaver og ansvar: Påtalemakt, innkrever, bank og kjøpmann

Fogd Nielsen ble ansvarlig for innkreving av og regnskapsførsel over lenets inntekter og utgifter. Fogden skulle i tillegg kunngjøre og håndheve lover.¹⁶⁹ Dette ga fogden en nær tilknytning til tingsteder og rettsstell.¹⁷⁰ Som den lokale påtalemakt, som oppkrever av skatter og landskyld, ble både juss og regnskap sentrale arbeidsfelt. Som skriver ved Sorø hadde Nielsen kjennskap til dette. Mange fogder hadde bakgrunn som skrivere fordi de oftest førte regnskap, noe Nielsen også hadde gjort ved Sorø.¹⁷¹ Werner Nielsens borgerlige bakgrunn rimer forøvrig godt med det man ser hos øvrige fogder i perioden.¹⁷²

Fogdeembetet krevde imidlertid en ny og mer praktisk tilnærming til regnskap enn ved Sorø. Som fogd ble Nielsen i tillegg nødt til å operere som kjøpmann. Mønsteret fra andre steder var at bøndene betalte skyld og skatt i form av varer.¹⁷³ Det kjennes lite til detaljene for hvordan innkrevingen i Lister foregikk i praksis, og hvilke varer som ble brukt, men det fantes både jordbruksbygder og kystbygder i de ulike deler av lenet. Betalingene ville vært

¹⁶⁵ NRR XII 1658: 160

¹⁶⁶ Bøter

¹⁶⁷ En mindre avgift hvert tredje år i tillegg til landskylden

¹⁶⁸ NRR XII 1658: 160–161

¹⁶⁹ Fladby 1963: 29

¹⁷⁰ Lista tingbok nr. 1 – 1657–1660, v/ Ole Gausdal, Kristiansand 2002: 24 Nielsen opptrer ikke med sikkerhet i tingbøkene før 14. mars 1659, men fordi tingbokens bruk av forkortelser og omtale av fogden som «K: M: foged», «Kongl May:t foged» eller bare «foged» er gjennomgående, og siste gang fogden forut for Nielsen nevnes er tinget i juli 1658. Dette var imidlertid et utsatt vitneprov i en mordsak som hadde gått tidligere på året, hvor et vitneprov ble utsatt til å høres neste ting. Om ankomsten var litt uti mai 1658, var altså tidligere fogd i sitt embete til over sommeren.

¹⁷¹ NK I 1661: 208; «Befaling til Hans Juel om å gi fhv. Skriver Werner Nilsen ordre om straks å komme til Kjøbenhavn for å forklare det regnskapet han hadde ført for Sorø Akademi i sin tid.»

¹⁷² Fladby 1963: 26

¹⁷³ Rian 2022: 114

jordbruksprodukter, furu- og eiketømmer og i flere tilfeller laks.¹⁷⁴ Fogden bokførte skatt, toll og landskyld i pengebeløp og solgte deretter varene. Slik ble fogd Nielsen nødt til å kombinere juss, regnskap og handelsvirksomhet.

6.2.2 Nielsens startkapital, tilgang til likviditet og opparbeidelse av formue

Nielsen hadde ikke formue før han kom til Norge. I fogderollen fikk han en mulighet til å legge seg opp kapital. Eventuelle fortjenester fra fogdens vareomsetning var akseptert, og i likhet med hos andre fogder i denne perioden skaffet virksomheten antagelig Werner Nielsen «rommelige fortjenester».¹⁷⁵ Tilsynelatende forskutterte fogden for bøndernes skatt, og Rentekammeret var godt klar over at oppgjøret til fogden kom senere. I oppstarten av denne virksomheten er det sannsynlig at fogden fikk låne av lenskassen for å komme igang.¹⁷⁶ Dette skulle gjøres opp, i hvert fall regnskapsmessig, én gang i året og fordeles mellom lensherren og Kongen. Det kunne gå flere år etter avslutningen av forleningene før lensherrene betalte kongen de skattepengene han skulle ha.¹⁷⁷ Fogd Nielsen ble slik ansvarlig for tidvis store, likvide summer og dette var vanlig for fogder å utnytte til å drive handelsvirksomhet «for egen regning». Dette var i seg selv et konkurransefortrinn ingen andre hadde, og mange fogder ble rike menn etter 5–10 års fogdetjeneste.¹⁷⁸

6.2.3 Konklusjon økonomiske betingelser og utgangspunkt.

Forleningens betingelser synes å ha vært gode for Lauritz Galtung. Som fogd fikk Nielsen varierte oppgaver innen forvaltning og styring av økonomiske goder, rettspleie, innkreving av inntekter for både Lensherren og Kronen. Ingenting tyder på at Werner Nielsen hadde kapital eller annen eiendom før han kom til Norge. Innbetalingene til fogdekassen var ikke i kontanter, men kom i form av jordbruks-, skogs- eller fiskeprodukter. Dette var det forventet at fogden skulle omsette før innbetaling til Kronen. Dermed ble fogd Nielsen også involvert i kjøpmannsvirksomhet. Det er grunn til å tro at han, som andre fogder, fikk fortjeneste av denne handelen, i tillegg til å drive ytterligere handelsvirksomhet. Fogd Nielsen ble ansvarlig

¹⁷⁴ Enkelte gårder hadde lanskylden satt i tønner med laks, f.eks. Østre Bringsjord som Nielsen kjøpte fra Dannel hadde hatt frem til 1660 hatt landskylden i én tønne laks. Se: Lian 1984: 625

¹⁷⁵ Rian 2022: 115

¹⁷⁶ Ibid.: 114

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Ibid.: 115

for en stor mengde likvide midler som regnskapsmessig skulle gjøres opp årlig, samtidig som innbetalingene til Kongen hadde betydelig etterslep. Denne likviditeten ga Nielsen mulighet til å drive kjøp og salg også utover det som embetets ordinære innkreving av Kronens fordringer innebar. Alt i alt fantes det store muligheter for å legge seg opp kapital.

6.3 Werner Nielsens nettverk i Lister

6.3.1 Fogdembetets nettverk

Fogdens ulike oppgaver krevde at Werner Nielsen gikk inn i sentrale, lokale nettverk i lenet. Både gjennom rettstell og innkreving av skatt og landskyld ble fogden innsatt i toppen av de lokale administrative og økonomiske nettverk. Lister hadde som nevnt alltid vært et fogderi, og Werner Nielsen ble naturlig «plugget» øverst inn i lokalmiljøet, en sentral aktør blant sorenskrivere, lensmenn, lagmann, tollere og andre med handelsprivilegier. Gjennom innkrevingen av landskyld fra krongods i lenet fikk han nær kjennskap til de ulike oppsittere av gårder som enten helt eller delvis var eid av Kronen. Det bør heller ikke underkjennes at evnen til å oppnå tillit og åpenhet fra lokalbefolkningen, i form av svake, men mange nettverksbånd, ville krevd kulturell kapital som Nielsen med sin lavborgerlige bakgrunn nok hadde. Et slikt svakt nettverks styrke er blant annet informasjonsflyt, som både ville vært av stor verdi i utøvelsen av fogdembetet og for en embetskjøpmann. Godt hjulpet av sin klientrelasjon til lensherren som residerte i lenet, ville Nielsens sosiale kapital vært tung og betydelig.¹⁷⁹

6.3.2 Nielsens bosted og nettverk blant Farsunds «strandsittere»

Huseby kongsgård hadde vanligvis vært fogdegård¹⁸⁰ i Lister, men ettersom lensherren nå bodde der med familie hadde Werner Nielsen bosted et annet sted. Da den tidligere fogden i Lister, Mads Huseby, gikk av beholdt han Huseby som privatgods så lenge han levde. I den tiden hadde fogdene bodd på Kvåvig i Lyngdal.¹⁸¹ Imidlertid bodde ikke Nielsen på Kvåvig. I

¹⁷⁹ Ibid.: 114

¹⁸⁰ Når Lister len hadde vært forlenet sammen med andre len eller til utenlandske lensherrer hadde Huseby kongsgård vært Lister lens fogdegård. Se Yngvar Nielsen, *Jens Bjelke til Østråt – Norges riges kansler, Kristiania 1872*: 148

¹⁸¹ Rudjord 1981, 132

1658 bodde «Werner Nielsen i Farsund»¹⁸² Strandsitternes leie i Farsund gikk i «fogdens kasse»¹⁸³, så Nielsen bodde antagelig blant strandsitterne fra starten av, i nærheten av Trond Theistes hus. I en liste fra 1661 over Farsunds 24 strandsittere er fogd Nielsen nevnt først (Theiste var da død).¹⁸⁴ Strandsitterne drev med handel av alle slag, særlig fisk, korn og tømmer. Hvor mye virksomhet og handel Werner Nielsen drev for egen regning er ukjent. Han leide blant annet et påkostet laksefiskeri av Kronen.¹⁸⁵ Werner Nielsens bosted i Farsund var antagelig mer egnet og praktisk rettet enn om han skulle bodd i den tidligere fogderesidensen på Huseby kongsgård.

6.3.3 Nielsens tilgang til lensherrens nettverk

Werner Nielsen fikk tilgang til sine viktigste nettverk gjennom Lauritz Galtung. Fullmektig og fogd var både i et formelt og uformelt klientforhold med sin lensherre. Jeg har argumentert for at Galtung var redusert eller syk i denne perioden. Sykdommen påvirket Nielsens virksomhet som fogd og fullmektig.¹⁸⁶ Galtungs nettverk besto, foruten det som allerede er nevnt, av nettverket av admiraler, skibshøvedsmenn og andre kapteiner assosiert med offentlig sjømilitær og/eller frakt for Kronen. I tillegg var han som adelig og lensherre et kontaktpunkt til andre adelige godseiere i og utenfor lenet.

Københavnforliket i 1660 og de etterfølgende bestemmelsene om Krongodssalg medførte endringer i eiendomsstruktur og lensherrenes inntektsmuligheter, særlig i Norge. Krongodssalget, heldig kombinert med Lauritz Galtungs helsetilstand, ga Werner Nielsen mulighet for omfattende eiendomstransaksjoner i lenet – med eventyrlig gevinst.

¹⁸² Ibid.: 17

¹⁸³ Gården Sunde med Farøy var opprinnelig krongods og grunnleie fra enkelte av eiendommene i Farsund gikk til denne gården. Etter salget av Sunde krongods (til Galtungs svoger) ble det strid om betaling av grunnleie. Det går frem av saken at grunnleien frem til da hadde gått i «fogdens kasse». Jfr. Olav Arild Abrahamsen, *Farsund bys historie*, Farsund 1997: 22

¹⁸⁴ Abrahamsen 1997: 33

¹⁸⁵ Lian 1984: 625; «Werner Nielsen leide et svært påkostet laksefiskeri. Dette hadde gått med underskudd i mange år. Werner Nielsen leide et fiskeri, som besto av ei notstø, gardsstø, 2 nøter og 2 garder i 1661. For dette betalte han 20 rd i året til Kronen.»

¹⁸⁶ At Galtung må ha vært syk mens han levde sine siste år i Norge, og at Lister kan ha vært en variant av å pensjonere seg synes å ha gått under genealogenes radar i gleden over Galtungs mange bedrifter før Roskildefreden og det faktum at han ble «lensherre».

7 Karrierehopp #4 – Fogd Werner Nielsen blir godseier

7.1 Innledning og problemstilling

I desember 1660 vedtok Frederik III bestemmelser om salg og bytte av krongods mot gjeld til Kronen. Ut fra bestemmelsene var det mange både offentlige tjenestemenn og offiserer som fikk gods for utestående tjenester hos Kongen.¹⁸⁷ Dette hadde tildels vært gjort tidligere også.¹⁸⁸ En enda større gruppe kreditorer, både adelige og borgere, fikk gods for pengeutlån de hadde gitt til Kronen. Werner Nielsen var naturlig nok ikke i posisjon til å få tak i krongods i tråd med disse bestemmelsene, men i nettverket hans fantes det aktører som hadde. En av disse var admiral Dannel. I tillegg skulle krongodssalget indirekte lede til at en av Lister lens største godseier, Henrik Rantzau, ønsket å selge unna gods. Til tross for at Werner Nielsen kun hadde vært fogd nesten nøyaktig tre år, neppe lenge nok til å ha blitt formuende, kjøpte han både admiral Dannels gods og det store Rantzau-godset. Hvordan klarte han dette? Hvordan kom han i kontakt med selgerne og hvem kjøpte gårdene han solgte videre?

Først tar oppgaven for seg Dannel-godset, hvor nettverkskoblingen, kjøpet og videresalgene redegjøres for. Deretter gjøres det samme for Rantzau-godset. Til slutt en drøfting av fremgangsmåte og fortjenestemargin.

7.2 Admiral David Urbanus Dannels gods i Lister

Krongodset Dannel fikk i Lister var avdrag på resterende pensjon.¹⁸⁹ Han døde i København 28. juli 1661, men straks før solgte han alt til Werner Nielsen:

«Konfirmasjon av skjøte, dat. 14/5 1661, fra David Dannel, bestalter kommandør til sjøs og assessor i admiralitetet, til Werner Nielsen, borger i Kristiansand, bosatt ved Farsund i Lista len på 1) Østre Bringsjord i Berg tinglag, Å sokn, /Lyngdal/, skyld 1 tn. Laks; 2) Sigersvoll i Vanse sokn, Helvik tinglag, skyld 1 hud; 3) Listeid i samme sokn, skyld 1 hud; Tjørsvåg i

¹⁸⁷ Erling Reksten, *Krongodssalg og embetsstand i Bergenhus len/Bergen stiftamt i 2. halvdel av 1600-tallet – Krongodssalget*, Oslo 1979: 2

¹⁸⁸ Blant annet hadde admiral Dannel fått huset (og nabohuset) hvor han bodde i København, og senere fikk han to vann med møller i Lyngby. Se nedenfor.

¹⁸⁹ Barfod 1977: 59

Nes ved Flekkefjord, skyld 1 ½ hud og 5) Rægevig, skyld 1 ½ hud/trolig i Nes, Vest-Agder/.»¹⁹⁰

David Dannel var i tillegg til assessor i Admiralitetet også inspeksjonsoffiser på Bremerholm under Jens Juel hvor Galtung hadde vært i tjeneste.¹⁹¹ Galtung og Dannel var begge admiraler tilknyttet Bremerholm. Admiral Dannel var dermed et nettverksbånd i Lauritz Galtungs profesjonelle nettverk. Dannel var født i Alt Stettin hvor Galtungs svigerfamilie, Grabow-slekten, opprinnelig kom fra. I Grabow-familien var det flere eldre admiraler og kapteiner, og nettverksbåndet til Dannel kan også ha vært mer personlig.

Dannel hadde ved flere anledninger fått eiendom utlagt for tilgodehavende hos Kronen. Blant annet hadde han i januar 1660 fått to hus av Kongen kalt «Kongens Vaaninger» i Størestræde nr 12 og 13, straks ved Holmen.¹⁹² Dette beholdt enken til hun døde.¹⁹³ Dannel hadde også privilegium på salg av master og rundstokker i Kjøbenhavn og å innføre dem tollfritt fra Norge.¹⁹⁴ Det ble solgt eiketømmer fra Lister og Farsund, og Werner Nielsen kan ha vært involvert i slikt salg til Dannel.

7.3 Werner Nielsens videresalg av Dannel-godset

Werner Nielsen kjøpte Dannels fem gårder, men beholdt bare storgården Østre Bringsjord i Lyngdal på seks huder. Tilsammen utgjorde dette i rede penger 1167 riksdaler og 30 skilling.¹⁹⁵ Østre Bringsjord hadde tidvis hatt et eventyrlig laksefiske og skylden var frem til 1660 i én tønne laks.¹⁹⁶ Imidlertid hadde laksefisket sunket drastisk, og landskylden ble endret til huder. Det tilhørende laksefisket kan ha vært grunnen til at Nielsen beholdt gården. I 1661 synes det å ha vært en satsning hos ham, for samme året leide han et større påkostet laksefiskeri ved den nærliggende gården Kvåvig for 20 riksdaler.¹⁹⁷ De resterende gårdene solgte han straks videre:

¹⁹⁰ NK I 1665: 249

¹⁹¹ T. A. Topsøe-Jensen og Emil Marquard, *Officerer i den dansk-norske søetat*, bd. 1, København 1935: 275

¹⁹² H. U. Ramsing, *Københavns ejendomme 1377–1728*, bd. 1 Øster Kvarter, København 1943: 157

¹⁹³ *Ibid.*: 157

¹⁹⁴ Topsøe-Jensen 1935: 275

¹⁹⁵ Bernt Moe, *Tidsskrift for den norske personalhistorie*, Christiania 1840: 2

¹⁹⁶ Lian 1984: 422

¹⁹⁷ *Ibid.*: 625

7.3.1 Sigersvoll, 1 hud¹⁹⁸

I 1661 hadde også Sigersvoll gård et «lidet laxefischerj med noed».¹⁹⁹ Nielsen kunne antagelig ikke beholde alle gårdene, for videresalget skulle finansiere det godset han selv beholdt. Se ovenfor om hans egenkapital. I takseringen fra 1802 ble laksefiskeriet betegnet som godt, og gården ble taksert til 500 riksdaler per hud.²⁰⁰

Werner Nielsen solgte Sigersvoll til Jakob Tollaksen Skeime, bror til bondelensmann i Lister, Jørgen Tollaksen. Skeime var eier av Åmdal gård, som var en stor og sentral gård, samt flere gårder både til odell og i pant.²⁰¹ Skeime var dermed i Werner Nielsens fogdenettverk.

7.3.2 Listeid gård, 1 hud²⁰²

På Listeid satt Hans Mikkelsen Lentz som Kongens leilending fram til Werner Nielsen overtok gården av Dannel. Lentz var sønn av en Mikkel Listeid (Lentz) som leverte proviant til «Kongens skip», og han drev blant annet trelasthandel fra Mandal til Landskrone i Skåne.²⁰³ Mikkelsen Lentz drev som sin far gjestgiveri i Listeid, og han hadde et langt virke som bondelensmann. Lentz var dermed i Werner Nielsens fogdenettverk.

7.3.3 Tjørsvåg gård, 2 huder²⁰⁴

På Tjørsvåg satt Anders Finnson som Kongens leilending. Han eide jordgods flere steder på Lista.²⁰⁵ Faren, Finn Nilsson, hadde også bygslet Tjørsvåg av Kronen og vært fogd i Lister.²⁰⁶ Sammen hadde de anlagt en flomsag på Tjørsvågstranda i 1639, fra før fantes en kvern.²⁰⁷ Broren, Anders Finnson «den yngre», drev omfattende handelsvirksomhet blant annet med

¹⁹⁸ Skattematrikkel 1647 IX Vest-Agder fylke, v/Rolf Fladby og Hans Try, Oslo 1972: 109

¹⁹⁹ Rudjord 1980: 363

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Rudjord 1980: 513 og 519–520

²⁰² Skattematrikkel 1647 IX: 108

²⁰³ Kåre Rudjord, *Listaboka III – Bygdehistorie fra istid til 1800-tallet*, Farsund 1992: 404–405

²⁰⁴ Skattematrikkel 1647: 118

²⁰⁵ Kaare S. Berg, *Bygdebok for Nes herred, Vest-Agder*, bd. 1, Flekkefjord 1980: 266

²⁰⁶ Ibidl: 261–262

²⁰⁷ Ibid.

trelast og hadde egen skute. Flere brødre drev handel i Lister.²⁰⁸ Anders Finnson var både leilending av gården og, etter alt å dømme, en del av et handelsnettverk som fogd Werner Nielsen også var en del av. Finnsons avdøde fars rolle som fogd i Lister, samt Finnsons eierskap av flere gårder, gjorde ham til en del av en lokal elite hvor Werner Nielsen var en sentral person.

7.3.4 Rægevig gård, 1 ½ hud²⁰⁹

Da Kronen overførte sine parter i gården Rekevik til Dannel fulgte også gården Fodnestøl med.²¹⁰ Werner Nielsen pantsatte gårdpartene i Rægevig og Fodnestøl til oppsitteren på Rekevik, Oluf Lauritzon Fintland.²¹¹ Oluf Fintland hadde overtatt bygslingen gjennom sin svigerfar, Ståle Flikka, fra en storgårdsslekt med lagrettemenn²¹², men det kan ha vært tilstrekkelig at han var leilending med rede penger. Werner Nielsen ville gjennom innkrevingen av landskylden fra gården årene før Dannel fikk krongodset ha truffet Fintland, og var antagelig kjent med ønsket om og evnen til å kjøpe. Fintland var i tillegg besvogret til lensmann Fredrik Markusson i Kvinesdal. Kjøperen Oluf Lauritzon Fintland var dermed et nettverksbånd i Werner Nielsen fogdenettverk.

7.4 Omsetning av eiendom gjennom pantebrev

I mange tilfeller er det vanskelig å vite helt nøyaktig når kjøp og salg av eiendommer ble gjort. Transaksjoner kunne ofte være i form av salg av pantebrev på eiendommene, og i noen tilfeller skjedde videresalg av pantebrev før eiendommen ble tinglyst på ny eier. I et etterspill om gårdene Rekevik og Fodnestøls landskyld til Kirken, som eide part i begge, ser en at Werner Nielsen hadde kjøpt gården, men «men pantsatt den videre»²¹³, slik også nevnt i kongebrev av 18. oktober 1665: «[...] Dannel så solgte til rådmann Werner Nielsen i Kristiania, og *han pantsatte godset til oppsitteren.*»²¹⁴ (min utheving). Å selge pantebrev må ha vært vanlig, for også i Skattematriklen fra 1647 for Lister len nevnes et slikt forhold hvor

²⁰⁸ Bygdeboken operer med to brødre, begge kalt Anders Finnson henholdsvis «den eldre» og «den yngre». Bygdeboken hevder at bruken av samme navn på to søsken kom av «oppkalling både fra fars- og morssiden».

²⁰⁹ Skattematrikkel 1647 IX: 119

²¹⁰ Berg 1980: 750

²¹¹ Ibid.: «Han pantsatte så straks gardene til oppsitteren Oluf Lauritzon Rekevik».

²¹² Ibid.: 728–729

²¹³ Ibid.: 724

²¹⁴ NK I 1665: 293

en presumptiv eier var «pantemand, och bœxelraadig». Antagelig ble dette registrert, ikke fordi det å være pantemann var uvanlig, men fordi pantemannen rådet over byggingen – noe pantavere vanligvis ikke gjorde (brukspant).²¹⁵ Fremgangsmåten må ha vært lik, hvor pantebrev (brukspant) ble utstedt på gårdene til kjøperne. I flere tilfeller var gårdene delt i parter, mellom Kronen, kirken, adelige og bønder. For godssamlere som ønsket å samle alle delene ville det være rasjonelt å tinglyse eierskapet når man eventuelt hadde fått tilegnet seg alle partene i en gård.

7.4.1 Foreløpig konklusjon: Dannel-godset

Werner Nielsen fikk kjøpt Dannel-godset gjennom sin lensherres profesjonelle nettverk som admiral og personlige nettverk som inngiftet i en admiralfamilie. David Dannel ønsket å selge krongods før sin død.²¹⁶ Om kjøpene trengte Galtungs velsignelse er usikkert, men han var nødt til å bruke likviditeten i fogdekassen, noe som var både akseptert og vanlig. Kjøpskontrakten ble signert 14. mai, det vil to uker etter at fogderegnskapet var gjort opp. Dannel-godset utgjorde noen få eiendommer, og Nielsen solgte eiendommene raskt videre ved hjelp av pantebrev som eierne enten solgte videre eller tinglyste i etterkant. Werner Nielsen videresolgte til personer i sitt eget fogdenettverk. Fortjenesten han fikk ved salgene dekket inn helt eller delvis kjøpesummen for gården Østre Bringsjord, som han beholdt.

7.5 Rantzau-godset

En gang etter 1660 fikk Nielsen anledning til å kjøpe Rantzaus gods i Lister.²¹⁷ Riksråd Henrik Rantzau hadde ledsaget kongen på reisen til Norge i 1656 hvor Lauritz Galtung hadde vært skipskaptein.²¹⁸ Tilknytningen til Galtung var ikke veldig sterk, men standsmessig og i egenskap av å være lensherre over Lister ville Galtung vært en nærliggende person å be om hjelp for å selge gods i Lister. Rantzau-godset, ofte kalt Rosenkrantz-godset, eller Losna-godset, hadde vært et stort norsk stormannsgods som gjennom arv hadde kommet på danske

²¹⁵ Skattematrikkel 1647 IX: 218

²¹⁶ Dannel må ha vært alvorlig syk en periode, han kjøper gravplass i Holmens kirke i 1659 og dør i juli 1661 etter å ha solgt flere eiendommer, blant annet godset i Lister len. Jfr. Jan Steenberg, Holmens Kirke, i: *Danmarks Kirker I*, bind 2: København 1960–1965: 106

²¹⁷ Rantzau hadde allerede i 1648 overdratt store deler av sitt gods i Nordhordaland til Hannibal Sehested, som samlet dette og annet gods han hadde til en ny enhet: Seim og Sandvik gods. Jfr. Håkon Aasheim, *Hamre – gards- og ættesoge for tidlegare Hamre kommune og sokn på Osterøy*, bd. 1, 1990: 574

²¹⁸ DBL XIII: 448

hender, først til Erik Rosenkrantz og siden til Henrik Rantzau som arvet det av sin mor, Anna Rosenkrantz. Henrik Rantzau hadde kvittet seg med deler av dette godset tidligere i andre len.²¹⁹ Mye gods skiftet hender i denne tiden, og i 1660 kjøpte han Rosenvold slott og gods fra boet etter Kirsten Munk som hadde dødd i 1658. Rosenvold slott var et attraktivt kjøp, men kan også ses i sammenheng med at lenet han hadde hatt, Dronninglund, måtte selges fra Kronen i 1660. I tiden etter 1660 kjøpte Henrik Rantzau flere slott og herregårder i Danmark.²²⁰ Antagelig handlet salget av Rantzau-godset i Lister om å reise kapital til disse attraktive godskjøpene i Danmark. Rantzau trengte likvide midler. Avtalens detaljer kjennes ikke, og Rantzau-salget kan ha startet før Krongodssalget fordi han som betrodd riksråd visste om det kommende, nevnte salg, og at dette kom til å oversvømme markedet. Rantzau bar rikseplet ved Arvehyllingen og fikk da også fornyet sin bestalling som Enevoldens riksråd i 1662.²²¹

7.5.1 Rantzau-godsets salg: 1660 eller 1661?

Enkelte av bygdebøkene nevner 1660 som et år da Nielsen kjøpte Rantzau-godset. Dette stemmer godt med at Henrik Rantzau selv kjøpte Rosenvold 1660 og at han som en av Kongens betrodde tjenestemenn ville ha kjent til det kommende Krongodssalget som formelt ble bestemt i desember 1660. Med tanke på at Kronens salg av gods ville fylle markedet, ville det vært fornuftig å selge sitt eget så raskt som mulig. Til tross for dette er det enkelte gårdskjøp som tilsier at kjøpet av Rantzau-godset skjedde parallelt.

7.6 Werner Nielsens kjøp av Rantzaus gods

Rantzau-godset i Lister besto av 27 gårder og var dermed et mye større foretagende enn kjøpet av Dannel-godset. Dette var en mer risikabel handel å gjøre med fogdekassens likviditet hvis han ikke fikk videresolgt mange nok gårder. Nielsens kjennskap til disse gårdene var begrenset: Dette hadde vært adelsgods, ikke tidligere krongods som han selv ville ha gjennom de to foregående år som innkrever av landskylden. Rantzau-godset involverte dermed ikke Kronen, og avtalen mellom Rantzau og Nielsen nevnes ikke i Kongebrev eller

²¹⁹ Aasheim 1990: 574

²²⁰ DBL XIII: 448

²²¹ Ibid.

andre steder. Kjøpet av hele godset må ha skjedd omtrent samtidig med Dannel-godset. Det kan tenkes at Rantzau kjente til at fogden i Lister hurtig og enkelt hadde kjøpt David Dannels gods – eller motsatt. Gårdene var spredd i flere sogn, men flesteparten lå i Kvinesdal. Når det gjaldt kjøperne skal vi se at det igjen var Nielsens egne nettverksbånd fra fogdembetet, fra kjøpmannsvirksomheten og som lensherrens fullmektig som gjorde seg gjeldende. Kjøperne var, i motsetning til mulige kjøpere i Rantzaus eget nettverk, nettverksbånd i borger- eller bondestanden. I Lister fantes både evnen og ønsket om å kjøpe gods.²²² Interessant og typisk er også hvem som kjøpte, og at det ikke behøvdes like mange kjøpere som antall gårder til salgs. Det var flere som ønsket å investere i eiendom og bli godseiere til tross for dårlig avkastning.

Det kan synes som om at Werner Nielsen ikke løp noen stor risiko gjennom å kjøpe Rantzaugodset. Han må ha vært godt informert om både kjøpeevne hos de enkelte leilendinger ved enkelte av storgårdene og at det gjennom flere generasjoner hadde eksistert et brennende ønske om å kunne eie gården som flere generasjoner hadde lagt sin flid i å drive. Rasjonaliteten bak kjøpsbehovet var helt annerledes hos denne standen enn hos godseiere langt unna som vurderte det hele i et økonomisk rasjonelt perspektiv. Avkastningen var regulert i et gammeldags system, mens personlig eierskap som driftsmodell kunne både forløse større utnyttelse og åpne opp for lønnsomme delinger.

Med både Krongods og adelsgoods til salgs i samme periode ble det brått tilgjengelig gårder som ofte var regnet blant de gjeveste, ofte var disse også blant de største fordi de aldri hadde blitt oppdelt gjennom arveskifter. Det åpnet opp for deling av gårdene ved Nielsens salg eller for kjøperne selv. I Werner Nielsens omsetning av gårder og gårdparter finnes eksempler på begge deler.

Tidligere har oppfatningen vært at det stort sett var oppsitterne som kjøpte gårdene.²²³ Det stemmer godt for gårdene Nielsen beholdt og solgte omtrent tyve år senere; det passer også

²²² Anstein Oddvar Lohndal, *Gardsnamn – busetnad – jordeige og jordleige på Agder i eldre tider*, Kvinesdal 2019: 129

²²³ Ånen Årli, *Kvinesdal: ei bygdebok. Første del: Gards- og ættesoga*, Kvinesdal 1964: 18

med at nettverket hans i Lister var foreldet og borte. Gårdene han umiddelbart solgte videre ble gjerne kjøpt av nettverksbånd som han enten hadde opparbeidet i fogdembetet, gjennom admiral Galtung, handelsvirksomheten eller ofte også en kombinasjon.

7.7 Rantzau-godsets enkeltgårder, kjøpere og Werner Nielsens lott

Av de 25 gårdene i Rantzau-godset beholdt Werner Nielsen sju.²²⁴ Gårdene han beholdt var: Åmodt, Nedre Førland, Motland, Togås, Li, Moi og Espeland. Landskylden for disse var tilsammen 15 $\frac{1}{4}$ huder og ble solgt mange år senere til leilendingene som da bygslet gården.²²⁵ Nielsen solgte de gjenværende gårdene etter å i 1678 ha kommet i besittelse av Hafslund hovedgård, på hvilket tidspunkt han trengte likvide midler for å kjøpe ut ulike rettighetshavere.²²⁶

De resterende gårdene solgte han straks til kjøpere hovedsakelig fra en mer privilegert gruppe. Gårdene utgjorde: Feda, Refsti, Hangeland, Øvre (Vestre) Førland, Nordhelle, Litle Nordhelle, Gjemelestad, Hundsbitt, Biktjørn, Øvre Egeland, Skaren, Gjedebo, Store Åse, Lille Åse, Austad, Kleppe og Rødland.

7.7.1 Gården Feda²²⁷ med underbrukene Refsti²²⁸ og Hangeland²²⁹, 5 $\frac{1}{2}$ huder

Feda var en ettertraktet gård på mange måter. Gården var hovedgården i lenet, en av de eldste i bygda og grenset mot elven og havet. Både skipreidet og tinglaget hadde navn etter gården

²²⁴ Henrik Rantzaus gårder tilsvarer Anna Rosenkrantz' gårder listet opp i Lister lens jordebok fra 1617, med unntak av 5 huder på «Langøe huis ødegaarde der ligger under», se: Odelsmantallet 1624 over Nedenes, Råbyggelaget og Mandal len og Lister lens jordebok ca. 1617, Kristiansand 1979: 233; Disse gårdene var solgt ut, og gårdene Øster-, Wester- og Mid Langøen på tilsammen 4 huder tilhørte i 1647 Trond Theiste. Se: Agder historielag, *Odelsmantallet 1624 for Nedenes, Råbyggelag og Mandal len og Lister lens jordebok ca. 1617*, Kristiansand 1979; og *Skattematrikkel 1647 IX*: 85 og 88–89

²²⁵ Åmodt var en stor gård på 6 huder og ble da delt i to.

²²⁶ Werner Nielsens kjøp av Rantzau-godset har vært kjent og omtalt i noen bygdebøker i Lista. Bygdeboken for Kvinesdal samlet mange av gårdene i Rantzau-godset i en liste, men denne er mangelfull antagelig fordi alle gårdene var fordelt på flere andre sogn. Matrikelopplysningene fra 1617 hvor Rantzau-godset listes opp har vært en pekepinn videre til en rekke andre bygdebøker. I noen tilfeller utelates Nielsen som eier, antagelig fordi transaksjonen skjer hurtig. Opplysningene om Werner Nielsens eierskap av Rantzau-godset i Lister har aldri kommet seg videre til litteraturen om Hafslund og Werner Nielsen.

²²⁷ Skattematrikkel 1647 IX: 133

²²⁸ Ibid.: 135

²²⁹ Ibid.: 136

som opprinnelig også hadde hatt kirken. Fogden for adelsgodset bodde på Feda.²³⁰ Etter kjøpet skilte Werner Nielsen ut underbrukene Refsti og Hangeland, mens han delte hovedbølet i Øvre og Nedre Feda.²³¹ Salgene av de ulike delene av Feda skjedde innenfor Nielsens embetskjøpmannsnettverk og involverte blant annet Rantzau-godsets egen fogd. Salget kan ha vært en del av en større, omfattende avtale mellom de ulike partene.

7.7.1.1 *Nedre Feda*

Nedre Feda solgte Nielsen til «ober Krigs Commisarj Rosencreutz».²³² Rosencreutz var skriver og ridefogd for Holger Wind²³³, lensherre i Brunla len 1655–1671, som var sønn av skibshøvedsmann, riksråd og riksadmiral Jørgen Wind (1593–1644).²³⁴ Man kan hverken utelukke at Rosencreutz var i Werner Nielsens fogdenettverk i egenskap av å være skriver og ridefogd, eller også at Nielsens og Rosencreutz' lensherrer hadde meglingsroller.

7.7.1.2 *Øvre Feda*

Øvre Feda ble kjøpt av skipskaptein Ole Rasmussen.²³⁵ På samme tid hadde Rasmussen fått gården Kvål fra Kongen i skjøte datert 23. april 1661,²³⁶ antagelig for utestående lønn og pensjon i likhet med admiral Dannel. Rasmussen solgte Kvål straks videre for 1000 riksdaler til Peder Mortensen som var leilending på Østre Bringsjord – som var gården Werner Nielsen hadde beholdt fra Dannel-godset.²³⁷ Kvål var forøvrig gården hvor Nielsen leide laksefiskeri, og Rasmussen kan dermed assosieres med Nielsens næringsvirksomhet. Skipskaptein Rasmussen var i Nielsens kjøpmannsnettverk, men kan også som kaptein ha vært en av admiral Galtungs nettverksbånd.

²³⁰ Ånen Årli, *Feda – Gards- og slektshistorie*, Feda 1980: 131

²³¹ Ibid.: 156

²³² Ibid.: 114

²³³ NST XXVI, hefte 1, 19-27, Oslo 1977: 20

²³⁴ Weidling, Tor, *Eneveldets menn i Norge: Sivile sentralorganer og embetsmenn 1660–1814*, Oslo 2000: 323

²³⁵ Gabriel Fede, *Fra det gamle Kvin – bidrag til Fede Herreds historie*, Kvinesdal 1987: 114

²³⁶ Lian 1984: 626

²³⁷ Lian 1984: 626

Ole Rasmussen kjøpte også de ikke ubetydlige underbrukene Refsti og Hangeland, som han solgte videre.²³⁸

7.7.1.3 *Hangeland og Refsti*

Hangeland ble kort tid etter solgt av Rasmussen til gårdens leilending. Refsti lå under Øvre Feda som skipskaptein Rasmussen kjøpte, men videresalget av dette underbruket kan allerede ha vært avtalt på forhånd. Refsti var antagelig den delen av Feda hvor Rantzau-godsets fogd, Henrik Oddsen, hadde bodd, og ble straks kjøpt av fogden selv.²³⁹ Det kan ha vært både et ønske fra Rantzau at hans fogd skulle få kjøpe fogdegården, såvel som i Nielsens interesse å la Oddsen få en gunstig avtale ettersom Rantzau-fogdens kjennskap til godets øvrige gårdparter og de eksisterende leilendinger ville vært verdifull for videresalget. Oddsen må ha vært involvert i Werner Nielsens kjøp av Rantzau-godset i en aller annen grad. Oddsens to svigersønner var sorenskriver Michel Jensen Bloch og tidligere byfogd og rådmann i Stavanger, Jens Godtzen.²⁴⁰ Gjennom Oddsens svigersønner fantes det nettverksbånd til Nielsens fogdeembete.

7.7.2 Godssamleren Isak Jørgensen Witlochs gårdskjøp

Godssamleren Isak Jørgensen Witloch var sønn av sogneprest i Kvinesdal og prost for Lister len, Jørgen Thomassøn (Witloch)²⁴¹, som var fra Trondhjem²⁴² med foreldre som antagelig var skotske.²⁴³ Thomassøn hadde vært sanger ved Christian IVs hoff og hadde selv ønsket embetet i Kvinesdal, antagelig på grunn av slektsbånd. I likhet med Galtung og tidligere nevnte slektning og handelsadelsmann Trond Theiste, var også prost Thomassøn Willoch med på hyllingen av Frederik III i Christiania 1648.²⁴⁴ Thomassøn var i spissen for en deputasjon av prester og proster fra Trondhjems, Bergens og Stavanger Stift og la der frem for Frederik III en bekymringsliste over de geistliges betingelser i Norge.²⁴⁵ Familien drev med

²³⁸ Årli 1980: 146

²³⁹ Ibid.: 132; Refsti arves av datter og svigersønn i 1665

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Senere slektninger brukte navnet Witloch/Huidlock/Willoch, jfr. 117

²⁴² Som student skrev han seg som Giorgio Thomæ Wittlochio Nidrosiano, jfr. Ånen Årli, *Kvinesdal: ei bygdebok. 3: Kultursoga*, Kvinesdal 1972: 117

²⁴³ Wilhelm Holst, *Som barn av Isaach Smed – slekten Isaachsen-Willoch gjennom fire hundre år*, Oslo 1989: 3b; «Kiendis jeg Giertrud Christoffersdatter salig Thommes Skottis [...] hans Efterleffuerske».

²⁴⁴ J. L. Wolff, *Norrugia illustrata* 1651, *Kiøbenhafn* 1727: 155

²⁴⁵ Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548-1661. 2/1: Fredrik III's hylding 1648: 258–260

handelsvirksomhet.²⁴⁶ Felles for Galtung, Theiste og Thomassøn var også deres skotske aner og de hadde muligens nettverksbånd til skotsk-shetlandsk «handelsadel». Jørgensens eldste bror, som døde tragisk da han skulle gifte seg, hadde forbindelser til Andreas Svendsen, handelskipper, og til dennes gode venn, toldereren Anders Johanssøn.²⁴⁷

Jørgensen kjøpte en stor andel av gårdene fra Rantzau-godset. Flere av dem var blant de største og beste brukene i regionen. Eksempelvis var Øvre Egeland fra gammelt av et herresete på hele 7 huder, hvorav 4 var eid av Rantzau.²⁴⁸ Jørgensen fikk kjøpt hele storgården og flyttet dit selv før 1664.²⁴⁹ Fra Rantzau-godset kjøpte han, i tillegg til Øvre Egeland, del- eller helparter av gårdene: Skaren²⁵⁰, Gjedebo²⁵¹, Hundsbitt²⁵², Biktjørn²⁵³, Store Åse²⁵⁴ og Lille Åse²⁵⁵. Totalt utgjorde kjøpene gjennom Werner Nielsen 9 ½ huder.

Isak Jørgensen var en av de rikeste kvindøler man kjenner og en godssamler. Svigerfaren var lensmann Daniel Jacobsen i Sokndal og han var selv lensmann i Fede tinglags østre og midtre distrikt: Kvinesdal og Fjotland, Feda og Gyland,²⁵⁶ i årene 1657–1665.²⁵⁷ Lensmann Isak Jørgensen var et nettverksbånd i Werner Nielsens embetsnettverk, og han hadde betydelig status, sosial kapital, gjennom sin far som var prost i Lister len.

7.7.3 Gjemlestad gård, 4 av 7 huder²⁵⁸

Gjemlestad var en storgård på 7 huder som hadde blitt bygslet av samme slekt i mer enn to hundre år.²⁵⁹ Leilendingen Ole Torkelsen eide mye jord i Kvinesdal, Kvås og Lyngdal.²⁶⁰

²⁴⁶ Årli 1972: 120; han døde under handelsfart.

²⁴⁷ Holst 1989: 31–32

²⁴⁸ Årli 1964: 391

²⁴⁹ Ibid.: 395

²⁵⁰ Ibid.: 415

²⁵¹ Ibid.: 396

²⁵² Ibid.: 377

²⁵³ Ibid.: 396

²⁵⁴ Ibid.: 493

²⁵⁵ Ibid.: 396

²⁵⁶ Årli 1972: 122

²⁵⁷ Årli 1964: 396

²⁵⁸ Skattematrikkel IX 1647: 139

²⁵⁹ Anen Årli, *Kvinesdal: ei bygdebok. Andre del: Gards- og ættesoga*, Kvinesdal 1965: 535–537

²⁶⁰ Ibid.: 537

Faren Torkel Trondsen var også en stor jordeier²⁶¹ og hadde vært lensmann i første halvdel av 1600-tallet.²⁶² Familien var godssamlere og betalte en god del skatt. Opplysninger om sønnen kjennes ikke, men den gamle Torkild Trondsen betalte skatt av 8 huder fra 1611 og fremover.²⁶³ I 1661 fikk Torkelsen kjøpt Rantzaus fire huder i Gjemlestad av Werner Nielsen med pantebrev.²⁶⁴ I 1665 ble Gjemlestad tinglyst på sønnene, Reier og Torkild Olesen.²⁶⁵ Familien på Gjemlestad var en del av Kvinesdals innflytelsesrike familier, de betalte skatt som fogd Nielsen krevde inn og de hadde bygslet Gjemlestad i generasjoner. Både gjennom betydelig skattinnbetalinger og antagelig også gjennom Rantzau-godsets fogd, Oddsen, ville Nielsen ha kjent til ønsket og evnen til å kjøpe Rantzaus del i Gjemlestad gård.

7.7.4 Austad gård, 1 ½ hud av 3 huder²⁶⁶

Austad var halvparten krongods og halvparten adelsgods på 3 huder tilsammen.²⁶⁷ Kjøper var tollere Michael Sartorius. Han ble tollere i Flekkefjord i 1650-årene og søkte 1656 om å få kjøpe Nes gård som embetsbolig, men søknaden ble avslått.²⁶⁸ Som bygdeboken skriver: «da kastet han sine øyne på Austad». Sartorius bosatte seg først ikke på Austad, men leide et hus på Nesstranden av Anders Finnson d.y. som hadde kjøpt Tjørsvåg av Werner Nielsen (se over om Dannel-godset). Finnsons enke, stesønn og bror drev stor handelsvirksomhet og var borgere i Kristiansand.²⁶⁹ Antagelig kjøpte Sartorius pantet på halvparten av Austad i 1661 av Werner Nielsen. Da Sartorius fikk kjøpt Krongodsparten i 1667, skjøtet han hele gården på seg.²⁷⁰ Sartorius døde i 1685 og enken betalte odelskatt for Austad og tok over. Senere ble hans enke gift med fogden Schønemann, som senere kjøpte Huseby av Galtungs enke.²⁷¹ Tollere Sartorius var et nettverksbånd i Werner Nielsens fogdeembete.

²⁶¹ Ibid.: 534

²⁶² Årli 1972: 124

²⁶³ Årli 1965: 536

²⁶⁴ Ibid.: 534

²⁶⁵ Ibidl.: 537

²⁶⁶ Skattematrikkel 1647 IX: 117

²⁶⁷ Kaare Berg, Bygdebok for Nes herred – Gards- og slektshistorie, 2. bind, 2. halvbind, Flekkefjord 1988: 68

²⁶⁸ Ibid.: 71

²⁶⁹ Berg 1980: 265

²⁷⁰ Berg: 1988: 71

²⁷¹ Ibid.: 71

7.7.5 De øvrige raske videresalg

Gjenværende gårder og gårdparter som raskt ble videresolgt var: Gården Øvre Førland på 2 ½ huder²⁷² ble solgt til leilendingen Børusen, gift med tidligere leilending Førlands datter²⁷³; Gården Nordhelle på 2 huder ble «på midten av 1600-tallet» solgt til leilendingen²⁷⁴, Lille Nordhelle på 1 hud «var bondegods fra 1660-åra»²⁷⁵; Gården Kleppe i «Hitterøen sogn» på 2 huder ble bygslet av to leilendinger med én hud hver. For Kleppe mangler ytterligere opplysninger, men ingenting tyder på at Nielsen beholdt denne gården; Gården Rødland i Spind sogn var på 2 huder, hvor $\frac{3}{4}$ hud eid av Rantzau og resten eid av Spind kirke.²⁷⁶ Etter 1666 omtales generasjoner av samme slekt som del-eiere og brukere, mens kirken fortsatte som deleier til 1724.²⁷⁷ Rantzau-delen ble solgt før 1666, antagelig av Werner Nielsen som pantebrev i 1661.²⁷⁸

Til tross for mangelfulle opplysninger er det tilstrekkelig for å kunne si at alle disse gårdene ble solgt videre til ulike personer, leilendingene, rundt 1660. Det kjennes ikke annen tilknytning mellom fogd Nielsen og leilendingene enn at gårdene betalte skatt. På flere av gårdene, som var gode og attraktive bruk, var det flere generasjoners leilendinger som både hadde ønske og evne til å kjøpe. Werner Nielsen fikk mest sannsynligvis kjennskap til dette fra Rantzau-godsets tidligere fogd, Henrik Oddsen, som vi har sett kjøpte Refsti gård. Videresalgene av gårdene til leilendingene skjedde dermed ved hjelp av embetskjøpmann Werner Niensens eget nettverksbånd, Rantzaugodsets tidligere fogd.

7.8 Gårdspriser og fortjenestemarginer

En systematisk oversikt over gårdspriser finnes ikke fra denne tiden i området. I en omfattende gårdstaksering fra 1802 ble takst satt i riksdaler per hud og kunne variere fra under 50 riksdaler til over 550 riksdaler per hud. Variasjonen i prisene per hud fra gård til gård viser hvordan landskyld-systemet i liten grad klarte å fange opp de ulike gårdenes reelle

²⁷² Skattematrikkel 1647 IX: 142

²⁷³ Årli 1964: 93

²⁷⁴ Ibid.: 69

²⁷⁵ Ibid.: 74

²⁷⁶ Skattematrikkel 1647 IX: 86

²⁷⁷ Jakob Birkenes, *Spind – en bygdebok*, Spind 1950: 342

²⁷⁸ Ibid.: 342

verdier. Selv om pengeverdien fram til 1802 var ganske stabil, reflekterer takseringen nesten 150 år med befolkningsvekst og bearbeiding av gårdene, og kan således gi et feil bilde. Det finnes imidlertid eksempler fra Werner Nielsens tid i Lister.

Gården Rødland, hvor Isak Jørgensen Witloch-slekten kom fra, var på 2 ½ hud.²⁷⁹ Denne gården fikk visstnok Isak Jørgensen Witloch kjøpt for 550 riksdaler.²⁸⁰ Uttalelsen skal ha kommet fra sønnen i ettertid, og den endelige overdragelsen i 1673 var resultat av flere makeskifter, så 220 riksdaler per hud reflekterer ikke nødvendigvis markedspris for en slik gjev gård. Et annet eksempel er gården Kvål på 2 huder, som skipskaptein Ole Rasmussen fikk utlagt av Kronen i 1661.²⁸¹ Rasmussen solgte Kvål straks videre for 1000 riksdaler til Peder Mortensen som var leilending på Østre Bringsjord.²⁸² En pris på 500 riksdaler per hud kunne godt gjenspeile prisen på en gjev gård.

Et helt konkret eksempel på overtagelse av krongods i større mengde har vi fra Lauritz Galtungs svoger, Hans Johan Grabow, som fikk utlagt gods i distriktet etter lån til Kongen. Grabow fikk 1. mars 1664 gården «Brende i Mandal med sagbruk og fiskeri» taksert til 268 riksdaler «Landskyld aarlig» for en «contant Forstærkning» på 16 000 riksdaler.²⁸³ Tallene sier forøvrig også noe om hvor lite lønnsomt det var å eie jordegods, avkastningen nevnt tilsvarte 1,675 %. I tråd med bestemmelsene måtte Grabow kjøpe mer krongods.²⁸⁴ I 1663 kjøpte han ytterligere 88 ½ hud krongods i Nedenes, Manda og Lister for 8850 riksdaler.²⁸⁵ Altså var gjennomsnittsprisen 100 riksdaler per hud for gårdene. Dette storkjøpet er overførbart til Nielsens kjøp av Dannel- og Rantzau-godsene.

Et siste eksempel kommer fra Bratsberg len og viser mulig fortjeneste ved videresalg. I 1662 fikk lensherren Jørgen Bjelke 46 eksportsager for sine utestående fordringer hos Kronen. Han

²⁷⁹ Årli 1964: 419

²⁸⁰ Fede 1987: 48

²⁸¹ Lian 1984: 621

²⁸² Ibid.: 626

²⁸³ H. W. Harbou, *Personalthistorisk tidsskrift*, annen række, 6. bind, Kjøbenhavn 1891: 90

²⁸⁴ Reksten 1979: 2

²⁸⁵ Ingeborg Fløystad, *Agders historie 1641–1723*, Bergen 2007: 79

videresolgte straks 38 av sagine for 15 000 riksdaler og satt igjen med en gevinst på 4500 riksdaler. Bruttofortjenesten var betydelig mer enn 30%²⁸⁶ ettersom han beholdt 8 sager.²⁸⁷

7.8.1 Werner Nielsens fortjeneste fra salgene

Ingen nøyaktige tall er mulig å oppdrive om Nielsens resultat. Prisen for godsene han kjøpte *en gros* fra Dannel og Rantzau må ha gjort det mulig å tjene gode penger ved videresalg. Dannel- og Rantzau-godset var på 57 huder, Nielsen beholdt 21 ¼ huder og videresolgte resten. Bruttofortjenesten i antall huder blir da på 37%. Dette lyder som en voldsom fortjeneste, men eksemplene over åpner opp for realismen i det. Om Werner Nielsen satt igjen med overskudd utover gårdene han beholdt, gikk butt i butt eller om han måtte bruke av opptjente midler fra den første tiden som embetskjøpmann er usikkert. Det synes i alle fall mulig at Nielsen kunne kjøpt Dannel- og Rantzau-godset med likviditeten fra fogdekassen for å raskt selge det videre til et lite utvalg kjøpere i hans eget nettverk. Gruppen han solgte til hadde rede penger, og bruken av pantebrev var med Nielsens kompetanse en rask og trygg måte å gjøre eiendomsoverdragelsene på.

Om vi anvender innkjøpsprisen til Grabow og salgsprisene nevnt for Rasmussen og Jørgensen får vi et sammenligningsgrunnlag med stort slingringsmonn: Grabow betalte *en gros* 100 riksdaler per hud, og Rasmussen solgte til 500 riksdaler per hud mens Jørgensen betalte 220 riksdaler per hud. Om kjøpsprisen var 100 riksdaler og salgsprisen et sted mellom 220 og 500 riksdaler ville gårdene han videresolgte enkelt ha finansiert gårdene han beholdt. I Landkommisjonens rapport fra 1661 ble panteverdien på Krongods satt til 28 riksdaler per hud.²⁸⁸

At Werner Nielsen beholdt gårdene og ble godseier i stedet for å bli rik er viktig å merke seg. Om han vektla godseierstatusen, pengeplasseringen eller kalkulerte med at jordprisene kom til

²⁸⁶ Om alle sagine var like mye verdt ville bruttofortjenesten vært 42%. Om han solgte eller beholdt de mest attraktive er uvisst.

²⁸⁷ Rian 2022: 116

²⁸⁸ Meddelelser fra det norske Rigsarchiv, indeholdende bidrag til Norges historie af utrykte kilder, bind 1, Christiania 1870: 69; her ble panteverdien satt til 66 riksdaler per skippund og 28 riksdaler per hud. Kjøpsprisen for tilleggsgods, et av kravene for å overta Krongods, må ha hatt en høyere pris som i tilfellet med Grabows tilleggskjøp.

å gå opp er selvsagt uvisst. En mulighet, ambisjon og kanskje også en plan må ha begynt å ta form. At veien skulle gå til Christiania var neppe bestemt. Han var foreløpig godseier i Lister med flere attraktive storgårder han kunne leve godt av og han hadde borgerskap i Kristiansand. Werner Nielsen representerte Kristiansand under Arvehyllingen på Akershus Kongelige plikter og lensherrens sykdom skulle imidlertid sende ham til Christiania. Der ble han godt mottatt på flere måter.

7.9 Konklusjon karrierehopp #4

Werner Nielsens karrierehopp fra embetskjøpmann til godseier ble realisert i løpet av de siste 18 månedene han var fogd i Lister. Som fogd fikk Nielsen i 1661 mulighet til å kjøpe Dannel- og Rantzau-godset via sitt nettverksbånd, lensherre Lauritz Galtung. Werner Nielsen hadde ikke hatt midler med seg fra Danmark. Til tross for dette klarte han med fogdekassens likviditet, utstedelser av pantebrev og videresalg av de fleste gårdparter av godset med fortjeneste. En viktig faktor var gjennomføringen av hurtige videresalg til nettverksbåndene han hadde opparbeidet som fogd i lenet. Som fogd hadde han også kjennskap til nettverkets betalingsevne, og hans sosiale kapital garanterte transaksjonene. I antall huder utgjorde bruttofortjenesten på gårdene han videresolgte 37%. Fortjenestemarginen var innenfor det vi kan se fra andre aktører som videresolgte Krongods. Fortjenesten fra videresalgene kan ha vært tilstrekkelig for å finansiere gårdene han beholdt, men Nielsen ville også ha lagt seg opp midler fra kjøpmannsvirksomheten og ville eventuelt klart å dekke inn en rest. Lensherre Galtungs nettverk, fogdekassens likviditet og strategiske videresalg til Nielsens egne nettverksbånd opparbeidet gjennom fogdeembetet gjorde dermed operasjonen vellykket.

Hvorfor Galtung ikke grep muligheten selv og kjøpte gårdene kan skyldes lensherrens sykdomstilstand, eller at Nielsens fortjeneste ved salget var uventet høy. Noe som støtter dette siste er Hans Johan Grabows senere kjøp og salg av Krongods i Lister, Mandal og Nedenes fra 1663. Grabow var Galtungs enkes bror og fikk Krongods utlagt for gjeld og kjøpte i ytterligere krongods som han omsatte han «i stor stil». Det var ingenting i veien for at en adelig kunne tjene penger på eiendomshandel til bønder og borgere, og Grabows virksomhet kan ha vært inspirert av Nielsens resultat.

Det så lyst ut for Werner Nielsen våren 1661. Om han hadde hatt ønske om å etablere seg i Kristiansand-området ville han hatt gode sjanser for ytterligere ekspansjon. Godset han nå eide på totalt 21 ¼ huder, hvor to av gårdene, Åmodt og Østre Bringsjord var attraktive storgårder på 6 huder, ville gitt ham et utmerket utgangspunkt for videreutvikling av godsets «tilliggende herligheter» som trelast og fiskeri, kombinert med handelsvirksomhet og innehaver av ulike embeter og privilegier. Imidlertid skulle han i løpet av sommeren beslutte å flytte til Christiania.

Om gårdene hadde steget i verdi da han solgte dem mange år senere er vanskelig å dokumentere uten salgskontrakter, men en generell betraktning rundt dette vil være at de hadde økt i verdi jevnført med 1660-årene da eiendomsmarkedet ble oversvømt av kron- og adelsgods.

Til tross for at Nielsens fogdeembete ble avsluttet allerede etter cirka 3,5 år da Galtung døde høsten 1661 klarte han i løpet av en særs kort karriere som fogd å samle en stor eiendomsformue. Hans status som godseier var et betydelig karrierehopp. I 1661 ble han nevnt først på en liste over Farsunds strandsittere. Om dette antyder at han var den rikeste blant dem er usikkert. Da han deltok ved Arvehyllingen i Christiania samme år Da Werner Nielsen dro til Christiania sommeren 1661 var det med statusen godseier og fogd, og som representant for Kristiansands borgere sammen med fire av byens fornemste menn.²⁸⁹ I tillegg skulle han som Galtungs fullmektig representere sin syke lensherre overfor Herredagen. Nielsen hadde brukt nettverket som fogd svært godt og karrieren hadde gjort et kvantesprang siden skriverembetet ved Sorø. Om Nielsen allerede da han reiste til Christiania hadde en realistisk oppfatning at lensherrens dødsfall var nært forestående og at dette ville underminere hans posisjon som fogd i Lister vet ingen. «Nettverksbyen Christiania»²⁹⁰ skulle imidlertid presentere tilstrekkelig grunn til at den raskt ble hans nye arena.

²⁸⁹ Sverre Steen, *Kristiansands historie*, Oslo 1941: 94-95

²⁹⁰ Rian 2022: 125

8 Flytting til Christiania – Nettverkens og kjærlighetens by?

Gjennom virksomheten i Lister som fogd, kjøpmann og eiendomshandler hadde Werner Nielsen opparbeidet seg en posisjon blant Kristiansands fremste borgere. Som én av fem dro han derfra til Christiania for å ta del i Arvehyllingen. Galtung var for syk til selv å være med på hyllingen, og kunne heller ikke møte i en rettsak for Herredagen og det ble dermed hans fullmektiges lodd. Werner Niensens sosiale kapital var etterhvert betydelig og skulle nå bokstavelig talt få ham inn i historiebøkene. Arvehyllingen fant sted 15. august, men Werner Nielsen oppholdt seg trolig i «nettverksbyen» Christiania en lengre periode.

8.1 Arvehylling i langdrag

Opprinnelig var Fredrik III's arvehylling berammet til 27. mai 1661 og til denne datoen var samtlige innkalt: adelige, lagmenn, biskoper, proster og de øvrige representanter for geistlighet, bønder og kjøpstedenes borgerskap.²⁹¹ Arvehyllingene i Christiania passet imidlertid ikke særlig bra med Enevoldskongens kalender, og ble utsatt til slutten av juni eller begynnelsen av juli.²⁹² Til slutt måtte Kronprins Christian reise på Kongens vegne fra København 1. august, og ankom Christiania havn 11. august, «efterdi det enten lidet eller intet blæste».²⁹³ Suverenitetsakten var blitt ferdig forfattet 7. august, og et par dager etter Kronprinsens ankomst ble det proklamert «paa Gaderne i Christiania, ved Herpukker og Trompeter» at hyllingen skulle skje 15. august.²⁹⁴

Werner Nielsen kunne dermed ha kommet til Christiania til den opprinnelige datoen, altså før 27. mai, eller en senere dato.²⁹⁵ Antagelsen om at representantene allerede hadde vært lenge i byen støttes av at et flertall av borgerrepresentantene, som tidligere ikke hadde «optraadt som samlet Stand», denne gang hadde «under det lange Ophold i Christiania fundet anledning til at forene sig om en fælles Optræden».²⁹⁶ Byborgerne hadde hatt tid nok til å diskutere og

²⁹¹ Det norske Rigsarchiv, *Meddelelser fra det norske Rigsarchiv, indeholdende bidrag til Norges historie af utrykte kilder*, bind 1, Christiania 1870: 28

²⁹² Ibid.: 28

²⁹³ Christian Molbech, *Uddrag af Jens Bircherods historisk-biographiske Dagbøger*, Kiøbenhavn 1846: 71

²⁹⁴ Ibid.: 72

²⁹⁵ Ulike eldre kilder synes å rote en del med kalenderen i «ny» og «gammel» stil, det vil si mellom juliansk og gregoriansk datoføring. I Biskop Bircherods dagbok er imidlertid begge innført og jeg har fulgt den – med unntak av den første datoen, 27. mai som Bircherod ikke nevner og dermed som kan være ti dager for tidlig.

²⁹⁶ *Meddelelser fra det norske Rigsarchiv I*, 1870: 29

formulere et «andragende», en søknad til Kongen, som i tillegg til å handle om byenes privilegier, skatt, toll og ulike handelsforhold, også ba om opprettelsen av Handelskollegium²⁹⁷, en Anke-domstol (Hofret)²⁹⁸ og et norsk Universitet.²⁹⁹ Werner Nielsen var med på dette skrivet, og undertegnet på vegne av Christiansands by 8. august 1661. Også tre andre av de fem representantene fra Christiansand var med: Borgermesteren Laurits Christensen, rådmann Søfren Nielsen og borger Laurits Laugesen.³⁰⁰ Antagelig var vertskapsbyens tre representanter: Borgermester Niels Lauritzen, Morten Lauritzen og Hans Eggertsen Stockfleth førende skikkelser i dette utvalget.³⁰¹ Om Werner Niensens bakgrunn fra Sorø akademi kom fram om i diskusjonen om et norsk «Academia» i denne forbindelse må bli en spekulasjon, men det er lett å tenke seg at omgivelsene i Christiania var atskillig mer stimulerende for Nielsen enn både Farsund og Christiansand. Selve hyllingsdagen 15. august var krydret med seremonier, prosesjoner og bespisninger for de ulike stendene, med middag i Rådhuset for borger- og bondestandens representanter.³⁰² Da det hele var slutt «vendte den hele Forsamling udi lige Proces til Slottet igjen, hvor de blev om Aftenen alle herlig tracterede,»³⁰³ Sommeren 1661 ga Werner Nielsen rikelig tid og mange anledninger til å gjøre seg kjent med mange borgere av «nettverksbyen» Christiania.³⁰⁴

8.2 Gaarde Mandtal udi Christiania – august 1661

På samme tid som «Kjøbstædernes Andragende 1661» ble diskutert og forfattet av borgere fra hele landet, ble et annet dokument parallelt ferdigstilt i «Christianias Raad Stuffue». Den 14., 15. og 16. august ble det gjort en taksering av byens eiendommer og beboere. Takseringen kan ha vært diskutert og Nielsen som selv hadde drevet mye med eiendomskjøp og -salg kunne her fått innsikt i Christianias eiendomsmarked. I taksten nevnes også kvinnen han et drøyt halvår senere skulle gifte seg med. Kvinnen var barnløs enke etter en rådmann Boye Sønnichsen, og var assosiert på ett eller annet vis med miljøet av Christianias elite som

²⁹⁷ Ibid.: 37–38

²⁹⁸ Ibid.: 38

²⁹⁹ Ibid.: 42

³⁰⁰ Ibid.: 43

³⁰¹ Ibid.: 42

³⁰² Ludvig Holberg, *Danmarks Riges Historie*, bind. 8, København 1812: 319

³⁰³ Ibid.: 320

³⁰⁴ Rian 2022: 125

Nielsen omgikk denne sommeren.³⁰⁵ Enkestanden tillot både økonomisk myndighet og en større selskaperighet for kvinner, og det er grunn til å tro at bekjentskapet mellom Nielsen og i det minste ble startet denne sommeren. Det finnes få opplysninger om henne og hennes nettverk, i nevnte takst omtales hun noe ambivalent:

«Er en enche, sidder udi uschiff Boe, ringe Middel bruger formedelst stor Vidløftighed med Fremmede, formaaer ei meget.»³⁰⁶

Denne beskrivelsen er nedtegnet i midten av august, samtidig med at Christiania var fylt opp av folk fra hele landet som skulle være med på Arvehyllingen. Om Nielsen denne sommeren frekventerte Sønnichsens enkes hus som en av disse «fremmede» kan faktisk godt tenkes ettersom de ble gift knappe seks måneder senere, men beskrivelsen synes lite flatterende. Ingeborg Eriksdatter hadde vært gift fra før 1648 med rådmann Sønnichsen som hadde dødd i 26. juli 1659.³⁰⁷ Hun var tilsynelatende barnløs³⁰⁸ og kan ha vært jevn gammel eller litt yngre enn Nielsen som fylte 36 år denne sommeren. Var giftemålet utover det amorøse også et strategisk og instrumentelt valg med hensyn til Christianias nettverk av godt posisjonerte?

8.3 Herredagen i Christiania 27. august 1661

Knappe to uker etter Arvehyllingen skulle Werner Nielsen prosedere for Herredagen,³⁰⁹ og dro neppe ned til Farsund i mellomtiden. Lauritz Galtung var også involvert i én sak til, men her skulle ikke Werner Nielsen møte for lensherren, men en innstevning undertegnet av Galtung 21. mars 1661 på Huseby kongsgård ble lagt frem.³¹⁰ Herredagen besto av Hannibal Sehested, Peder Reets, befalingsmann over Møen, Nils Trolle, stattholder og befalingsmann over Aggershus len, Henrik Bjelke, befalingsmann over Island, Johan Chrisp von Korbitz,

³⁰⁵ Boye Sønnichsen må ikke forveksles med Boye Fredriksen som var far til generalveimester Andreas Boyesen, jfr. Weidling 2000: 288

³⁰⁶ Alf Collett, Gaarde Mandtal udi Christiania, taxerit og forfattedt den 14., 15. og 16. Augusti Anno 1661, *Personalthistorisk Tidsskrift*, 2. rk. 4. bd, Kjøbenhavn 1889: 182

³⁰⁷ Ibid.: 201

³⁰⁸ Boye Sønnichsen hadde ikke barn, hverken fra tidligere ekteskap eller med enken etter ham. Det heftet ingen «børnepenge» ved hennes uskiftede bo ifølge Gårdmantallet for 1661, og det er ikke funnet noen arvekrav etter hennes død foruten Nielsens.

³⁰⁹ Norske Herredags-Dombøger, 4. rekke 2. bind, Dombok for 1661 v/ Jens Arup Seip, Oslo 1945: 128; Dombok for 1661, sak 7. Innkalling fra Kongen til Herredagen for Galtung eller hans fullmektig, 19. oktober 1660

³¹⁰ Ibid.: 369

befalingsmann over Kjøbenhavns len, Ove Bjelke, rikskansler og befalingsmann over Bergenhus len, Claus von Ahlefeldt, Krigsråd og general over Norges militær, Hans Svane, erkebiskop og Peter Bülche i statskollegiet.³¹¹ Werner Nielsens innlegg gikk for det meste ut på at Galtungs arrest av Christoffer Nordhassels var korrekt og nødvendig, og at Galtungs handlinger var i tråd med det forrige lensherre og dennes fullmektig allerede hadde gjort i saken. Nielsens argumentasjon førte fram, og Nordhassel som hadde gått til sak mot Galtung tapte, fikk straff med «Jern og arbeide», det vil si slaveri på Akershus. Nielsen fikk medhold i saken mot Galtung, og den andre ankedommen ble stående.³¹² Nordhassel fikk forøvrigt mildere behandling enn lovens bokstav, og kom ut etter noen år.³¹³ Werner Nielsens opptreden kan ikke ha gått upåaktet hen.

8.3.1 Tilbake til Farsund og sin syke lensherre

Nielsen dro hjemover til Lister med mye utrettet. Han hadde undertegnet Arvehyllingen på «Christiansands byes vegne» med sitt segl³¹⁴, prosedert for Herredagen i saken som var blitt reist mot Galtung og lyktes med å forsvare lensherrens embetsære. Nielsen hadde også vært med å utforme et offentlig dokument til Kongen i lag med andre fornemme likemenn, og ikke minst etablert nye bekjenskaper i løpet av det forlengede opphold i Christiania. Et av disse bekjenskap var trolig Ingeborg Eriksdatter, enke på andre året som allerede var blitt eller på vei til å bli hans forlovede. Med seg hjem hadde han i tillegg beretninger om alt som hadde skjedd, innflytelsesrike venner han hadde møtt og rikets siste nyheter. At stattholder Niels Trolle skulle byttes ut med Iver Krabbe i september ville trolig interessere lensherre Galtung og kunne åpne muligheter for Nielsen.³¹⁵

Sommeroppholdet i Christiania med nytt miljø, nye bekjenskaper og starten på en kjærlighetsrelasjon må ha vært kimen til Nielsens ønske om å flytte til Christiania. Nielsens lojalitet var samtidig bundet av mange nettverksbånd i Lister: Tjenesteforholdet til Galtung,

³¹¹ Bidrag til Agders historie II: 31–34

³¹² Norske Herredags-Dombøger, 4. rekke 2. bind: 373

³¹³ Bidrag til Agders historie II: 31–34

³¹⁴ Allan Tønnesen, *Magtens besegling – Enevoldsarveregeringsakterne af 1661 og 1662 underskrevet og beseglet af stænderne i Danmark, Norge, Island og Færøerne*, Odense 2013: 394; Nielsens segl var en oval hvori et tre vokser opp av hjerte.

³¹⁵ DBL IX: 392

handelspartnere og ikke minst nettverket av innflytelsesrike mennesker han hadde opparbeidet seg.

8.4 Lensherre Lauritz Galtungs død

Etter rettsaken ved Herredagen hvor Galtung fikk fullt medhold, var lensherrens og Nielsens patron-klient-forhold enda solidere fundamentert. Galtungs tillit og generøse bruk av sine nettverk overfor sin klient og fullmektig i forbindelse med godskjøpene, fikk med dette en liten, men kanskje viktig retribusjon. Uten å kunne møte i egen person til Herredagen og forsvare sin embetsære hadde hans fullmektige oppnådd det for ham. Nøyaktig tid for Galtungs dødsfall kjennes ikke, men han var død innen 7. november samme høst. Et sannsynlig langvarig sykdomsleiet ga Galtung tid til å gjøre forberedelser for ulike nettverksbånd og ikke minst sin hustru med familie. Nielsen ville som hans fullmektige hjulpet lojalt til. Nielsen ville sannsynligvis også delt sine planer med sin lensherre og patron, og med deres gode forhold i betraktning må Galtung ha gitt sin fullmektig og hans skriver, Jens Hals, ulike anbefalelsesbrev. Det var ingen grunn for at Galtung på sitt dødsleie ikke skulle se med blide øyne på at hans fogd var blitt forlovet, eller hadde blitt beveget nok til å ønske å flytte til Christiania. Vi vet ikke akkurat gangen i hendelsene etter dødsfallet. Nielsens skriver, svoger og patron i Skånes sønn, Jens Hals, ble i Lister til lenet var «Quiteret» antagelig Philippi Jacobi, 1. mai 1662.³¹⁶ Hals skulle senere reise fra Lister til Kjøbenhavn og begynne ved Rentekammeret etterpå.³¹⁷ I desember ble Nielsen beordret til Kjøbenhavn for å forklare regnskapet han hadde ført ved Sorø. Dette må ha gått greit, for i mars var han igang med å etablere seg permanent i Christiania.³¹⁸

³¹⁶ Ingelstad tingbok 1670: 348b «Anno 1662, der den Sal: Mandh Velbemte Lars galtung Ved døden Var Affgangen, och Leenet Quiteret, Er Jeg igien NederReist»

³¹⁷ Ibid.: 348b

³¹⁸ NK I 1661: 208

9 Karrierehopp #5 – Rådmann i Christiania

9.1 Werner Nielsen gift i Christiania med Ingeborg Eriksdatter enke i uskiftet bo som «formaær ei meget» – en enke uten nettverk?

Nielsen og Ingeborg Eriksdatter hadde tredje gangs lysning slutten av mars,³¹⁹ og giftet seg til «Fro predichen» 22. april 1662.³²⁰ Hennes forrige mann, Boye Sønnichsen, hadde vært rådmann, kjøpmann og del av Christianias borgerskap. I 1647 skrev Sønnichsen sammen med 16 andre borgere en erklæring til Stattholder Hannibal Sehested om privilegier og kostnader forbundet med å utstyre et defensjonsskip.³²¹ Sønnichsen var ikke rådmann på dette tidspunkt, men må ha vært regnet blant byens formuende borgere. Han hadde drevet handel med London, og hadde blant annet eid et skip sammen med Lauridz Jenssøn som ble «bortsnappit aff nogen engelsche capitæiner». Skipet skulle, og ble antagelig, erstattet av kapteinen Willum Hardt med 1400 riksdaler en gang etter 1652.³²² Når han ble rådmann er usikkert, men han nevnes som dette i 1657.³²³ Ved sin død i 1659 hadde han pant i flere gårder i og rundt Christiania.

Enken Ingeborg Eriksdatter levde av sitt uskiftede bo, uten arvinger, og fremstår i 1662 som formuende i en viss forstand. I rede penger og eiendomsformue var hun tilsynelatende et strategisk og standsmessig «godt nok» giftemål. Flere ting tyder på at Ingeborg Eriksdatter, formuende enke til tross, ikke var en betydelig nettverkskontakt i nettverksbyen Christiania. Som enke sto hun relativt fritt, og det eksisterte få barrierer for Werner Nielsen å bli kjent og etablere en romantisk relasjon. Så trivelig det enn kan høres ut, mistet dermed Nielsen muligheten av å bli besvogret i en bedre posisjonert familie i Christiania. Et ekteskap med en kvinne hvor det fantes flere barrierer, i betydningen flere nettverksbånd, ville ikke kunne skjedd så raskt, men han ville i såfall blitt plugget inn i et sterkere og større nettverk. Manglende nettverk og tilhørighet hos Ingeborg Eriksdatter avsløres av flere kjennetegn.

³¹⁹ Oslo domkirke Kirkebøker, Ministerialbok nr. 1, 1648-1704: 112-113

³²⁰ Ibid.: 114-115

³²¹ Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548–1661, Oslo 1929: 672

³²² Norske Herredags-Dombøger bd. 1, v/ Jens Arup Seip, Avsiktsbok 1652 nr. 85, Oslo 1941: 45

³²³ Collett 1889: 201

9.1.1 «Bruger formedelst stor Vidløftighed med Fremmede»

Nielsens hustru, Ingeborg Eriksdatter, ble som vi vært inne på omtalt i mindre flatterende ordelag i den offentlige takseringen av hus og beboere i gårdmantallet fra 1661.³²⁴

Karakteristikken synes forsiktig nedlatende og beskrivelsen ville neppe blitt gitt en enke med sterke nettverksbånd til rådstuens innflytelsesrike menn som kontrollerte og godkjente takseringen.³²⁵ At hun brukte mye tid «med fremmede» sier i tillegg ganske direkte at hun manglet tilhørighet og var isolert fra byens etablerte sosietet.

9.1.2 Og «...formaaer ei meget.» – Krongodssalget av gårder med salige Sønnichsens pant

En annen indikasjon på Ingeborgs manglende nettverksbånd med innflytelse er hennes ulike panteobligasjoner etter sin mann. Da krongodssalget skjedde ble hennes krav oversett, og godsene med hennes manns panteobligasjoner ble transportert som heftelser på Kronens gods når disse ble solgt til andre. Dette ville neppe skjedd om hun hadde hatt sterke nettverksbånd i posisjon. Hennes pant ble selvsagt gjort opp i etterkant, men fordelene et krongodskjøp medførte ville neppe en posisjonerte familier latt gå fra seg i normale tilfeller. Kun ett pantobjekt ble senere overdratt til hennes bo, det var fra borgermester Lauritsen som kjøpte godsene som hennes første ektemann hadde hatt i pant. Dette var to mindre ettertraktelsesverdige gårder på Løten, og skjedde straks før Ingeborg Eriksdatter gikk bort.³²⁶ I uskifteboet fantes det flere panteobligasjoner på store gårder i Akerbygdene. Disse gårdene ble alle solgt til borgermester Niels Lauritzen som fikk kjøpe en mengde krongods i 1661–62.³²⁷ Rådmann Boye Sønnichsen hadde brukspant på Vestre Sogn i 1659. Tre år senere overtok borgermester Nils Lauritssøn gården som del av krongodset han kjøpte i 1662. Han solgte senere gården til landkommisær Nicolaus Paulssøn Orloff.³²⁸ Sønnichsen hadde også brukspant på storgården Grimelund i Vestre Aker.³²⁹ Denne gården ble også solgt til Lauritssøn som i likhet med forrige solgte videre til Landkommissør Orloff.³³⁰ Dette ville neppe skjedd med Sønnichsen i live, han ville brukt muligheten til å overta godsene av

³²⁴ Collett 1889: 182

³²⁵ Ibid.: 178

³²⁶ NK I 1664: 198 «Stadfestelse av skjøte dat. 14/8 1664, fra borgermester Nils Lauritsen i kristiania til rådmann Werner Nielsen s.s. på 2 garder i Løten sokn. [...] Godset er en del av det gods som Werner Nielsens avdøde forgjenger, Bøye Sønniksen, hadde hatt i pant av kronen og som seinere ble solgt.»

³²⁷ NK 1663 I: 199; Lauritsen har fått kongeskjøte på noe gods 10/4 1662.

³²⁸ Henning Sollied, *Akersgårder – Hovedbølenes eierrekker*, Oslo 1947: 84

³²⁹ Ibid.: 56

³³⁰ Ibid.

Kongen. Når enkens bo ikke benyttet en slik mulig åpning tyder på at hun ikke hadde noen som støttet hennes interesser eller hadde egeninteresser i hennes bo.³³¹ Werner Nielsen kom antagelig akkurat for sent til å tre inn i dette, salgene av krongodsene må allerede ha vært avtalt og selve skjøtet kom, som vi har sett flere eksempler på tidligere, lang tid etterpå.³³² I 1664 løses panet ut i Løten som Nielsen dermed overtar, mens pantet i gårdene Grimelund og Sogn blir antagelig løst ut av Lauritzen etter 1662.

9.2 Kjøper og bygger om Tollbodgaten 21

Det hefter selvsagt ikke noe negativt ved Werner Nielsens valg av en hustru uten «lønnsomme» nettverksbånd, kanskje snarere tvertom. Om ikke ekteskapet ga ham en posisjon i byen, viser kjøpet av Tollbodgaden 21 en ambisjon om å bli en del av Christianias posisjonerte borgerskap. Under tidligere nevnte taksering i august 1661 av alle gårder og gårdeiere sto kjøpmann Johan Lorenz³³³ oppført som eier av Tollbodgaden 21, og Nielsen kjøpte bygningen av ham.³³⁴ Werner Nielsen kan ha kjøpt eiendommen i løpet av siste halvdel av 1661 eller på nyåret 1662. Da han tok over eiendommen, ble en omfattende bygging iverksatt. Werner Nielsen bygde gården helt om og den sto ferdig en gang i 1662. Da var den påbygd en etasje, med høy trappegavl mot Tollbodgaten og to tårnformede karnapp.³³⁵ I bygningskroppen fantes murankre med årstall 1662 og initialene: «WNDF», som sto for: «Werner Nielsen Domus Fecit», eller «Werner Nielsen bygde huset».³³⁶ Christiania hadde i prinsippet oppgitt murtvengen etter 1657, og det var de mer velstående – eller ambisiøse – som fortsatte å bygge murhus».³³⁷ Flere år senere, i 1689 ble bygården solgt til apoteker Johannes Heerfort som flyttet Svaneapoteket hit.³³⁸ Bygningen var et tydelig bygg i

³³¹ Formelt sett kan det ha sammenheng med at for å overta pantegodsene var panteeier forpliktet til å kjøpe ytterligere gods for dekke Kronens kontantbehov. Se ovenfor om Galtungs svoger Grabows godskjøp. Se også Reksten 1979: 2 og 82

³³² For eksempel ble bekreftelse på skjøtet fra Dannel til Nielsen gjort 4 år etterpå. Jfr. NK I 1665: 249

³³³ Collett 1889: 178

³³⁴ I 1650 hadde Lorenz levert «Kramvare for 492 riksdaler» til kommandanten på Akershus slott, og ble lovet tilbakebetaling i 1654, se: NRR XI 1654: 260; I 1658 får Johan Lorents medhold i en klage på tolleres beslag i hans varer, se: NRR XII 1658: 120–121

³³⁵ Muligens eneste eksempel på dette, jfr. Chr. H. Grosch, *Christiania – bevaring og fornyelse*, Oslo 1972: 102

³³⁶ Finn Holden, *Christian IV's by*, Oslo 2012: 85

³³⁷ Lars Roede, *Byen bytter byggeskikk – Christiania 1624–1814*, Oslo 2001:

³³⁸ Holden 2012: 84

Christianias bybilde med tårnkarnapper og spir på hjørnet av Kongensgate og Tollbodgaten.³³⁹

9.3 Direkte under Stattholderen

«Bevilling for Werner Nilsen – Kristiania til å stå direkte under stattholderen istedenfor under byens øvrighet. Det er stattholderen som skal pålegge ham skatter, kontribusjon og andre avgifter etter næring og bruk.»³⁴⁰

Om høsten 1663, 30. oktober, fikk Werner Nielsen bevilling til å stå direkte under Stattholder Iver Krabbe istedenfor byens øvrighet.³⁴¹ Hva dette innebar er ikke fullstendig klart. Senere, under den neste stattholderen Ulrik Gyldenløve, ble riktignok en avgått slottsskriver på Akershus gitt denne status i utøvelsen av en «borgernæring» i Christiania, hvor han skulle skattlegges av Stattholderen og være fritatt for alle «borgerlige og byens bestillinger».³⁴² Å bli fritatt for «alle borgerlige og byens bestillinger» var privilegium gitt til noen få og kun én annen i Krabbes tid. Begrunnelsene var enten avståelse på fordringer kombinert med at de hadde bak seg lang og tro tjeneste, enten i krig eller i embetsutførelse. I samtlige tilfeller skulle personen fortsatt betale «vanlig kontribusjon, toll og aksise».³⁴³ Nielsens ordning *kunne etter Stattholders bestemmelse være helt fritatt for all skatt og avgift*. Ordningen var dermed veldig åpen for Nielsen, avhengig av Stattholderens vurdering. Mens disse andre bevillingene var privilegier gitt etter tro tjeneste kunne Nielsen neppe sies å ha oppfylt noe slikt før han kom til Christiania, og han hadde kun vært borger i byen i underkant av ett år. Dermed får bevillingen til Werner Nielsen noe usedvanlig over seg. Særbehandlingen må ha hatt en spesiell årsak og indikerer at noe eller noen satte ham i et spesielt forhold til stattholder Iver Krabbe. Hva hadde han gjort for Stattholderen? Hva var Nielsens relasjon til Iver Krabbe? Hvilket nettverksbånd hjalp ham med denne mektige nettverkskontakten? Jeg vil hevde at

³³⁹ Grosch 1972: 102

³⁴⁰ NK I 1663: 218

³⁴¹ Ibid.

³⁴² NK I 1664: 167 «29/7 1664 [...] Bevilling for Knut Frantsen i Kristiania, tidligere slottsskriver på Akershus, og hustru Else Ambjørnsdatter til å drive en borgernæring. De skal skattlegges av stattholderen og står under hans overhøyhet, ikke under byens øvrighet. De skal være fritatt for alle borgerlige og byens bestillinger.»

³⁴³ NK I 1664: 53; NK I 1664: 150 samt NK I 1664: 157

ordningen kom istand fordi et nettverksbånd mellom Nielsen og Stattholderen var blitt etablert.

9.4 En Stattholder å bli rik av

Drift av Akershus og Kongens representanter på slottet var en viktig inntektskilde for Christianias kjøpmenn. Da Jens Juel var Stattholder gjorde han sine innkjøp til offentlige formål hos et lite utvalg kjøpmenn og det kan hevdes at Niels Tollers suksess og rikdom var takket være hans gode forhold til Stattholderen.³⁴⁴ Stattholder Jens Juel brukte i tillegg Niels Toller, som var både tollere og slottsskriver, i sine private forretninger.³⁴⁵ Uten at denne relasjonen har blitt undersøkt nærmere er det mye som taler for at det var en gjensidig nettverksrelasjon. Hadde Werner Nielsen på samme måte et fast handelsforhold, eller som Toller antagelig hadde til Juel, et klientforhold med stattholder Iver Krabbe? – Var det en uformell ordning som nå av en eller annen grunn ble formalisert? En årsak til at det ble gjort en formalisering på dette tidspunktet kan ha vært at Iver Krabbes stilling som Stattholder gikk mot slutten. Krabbe satt ikke trygt i stattholdersetet, og det var forventet at han skulle avskjediges allerede sommeren 1663, men han holdt seg allikevel i sin stilling til januar 1664.³⁴⁶ Oktober 1663 var dermed på tampen av Krabbes tjenestetid. Hvilke nettverksbånd var det som hadde åpnet for etableringen av en slik potensielt lønnsom og god relasjon med Stattholder Iver Krabbe?

9.5 Stattholder Iver Krabbe – en lederskikkelse blant den skånske adel.

På sitt dødsleie visste Galtung at Nielsen ville til Christiania og at Krabbe var blitt Stattholder. Et anbefalelsesbrev til Iver Krabbe, Christianias nye Stattholder, fra Galtung ble kanskje patronens siste gunst til sin fogdetjener. Både Galtung og Krabbe var del av den skånske adel, og sistnevnte ble regnet som en lederskikkelse for adelen i Skåne med sterke «Slægtsskabs- og Venskabsforbindelser».³⁴⁷ De hadde møttes på stendermøtet i anledning rikets pengemangel og arveprins Christians død 2. juni 1647, hvor både Lauritz Galtung og Iver

³⁴⁴ Knut Sprauten, *Oslo Byes historie, bd. 1 – Byen ved festningen 1536–1814*, Oslo 1992: 25

³⁴⁵ Øystein Rian, *Jens Juels stattholderskap 1618–29*, Oslo 1975: 47; «Toller skrev blant annet under låne- og godsoverdragelsesdokumenter på vegne av Juel».

³⁴⁶ DBL IX: 393

³⁴⁷ Ibid.: 392

Krabbe skrev under på «Skaanes Adels Erklæring 10. juni 1647».³⁴⁸ Året etter fikk de begge invitasjon til Christian IVs begravelse og til Fredrik IIIs kroning i Kjøbenhavn.³⁴⁹ Iver Krabbe til Jordberg hadde vært Generalmajor over det søndenfjeldske Norge, og hadde som Galtung vært aktiv i krigen mot Sverige før Roskildefreden. I motsetning til Galtung hadde Krabbe i 1658 sverget troskapseden til svenskekongen og beholdt tilgang til alle gods i Skåne. Krabbe var lite begeistret for eneveldet og hadde gjennom mellommenn sommeren 1661 tilbudt sine tjenester til Carl XI.³⁵⁰ På grunn av sin posisjon ble han til tross for dette bestallet som Stattholder i Norge. Etter innføringen av eneveldet ble også Galtung lunken i sitt forhold til Enevoldskongen, og eneste grunn til at han ikke sverget troskap til Karl XI var som han selv sa sin sykdom.³⁵¹ Krabbe og Galtung kan i noen grad sies å ha vært allierte i sin skjebne som adel med skånske gods. I tillegg kan det ha vært et nettverksbånd mellom dem utover dette: Krabbe skrev seg til Jordberg³⁵² og Galtungs første hustru, hadde vært Clara Gere til Jordberg.³⁵³ Galtung hadde som eldste gjenlevende sønn arvet farsgården Torsnes og skrev seg nå til både Bjørnstrup og Torsnes, og slik sett blitt del av Sunnhordalands-adelen som var på god fot med Bjelke-familien. Galtungs nære slektsbånd, Aksel Mowat, var en venn av Jens Bjelke og dennes sønn Ove Bjelke.³⁵⁴ Bjelke var svært fortrolig med Iver Krabbe og kalte i et brev av 20. desember 1661 stattholder Iver Krabbe sin «kiere fetter og broeder».³⁵⁵ Hvor sterkt båndet mellom Galtung og Krabbe var er usikkert, men det var godt nok til å kunne skrive et anbefalelsesbrev for Werner Nielsen. Da det ble en kjensgjerning for Galtung at hans liv gikk mot en ende og at Nielsen skulle videre til Christiania, ville et anbefalelsesbrev til Iver Krabbe vært et naturlig trekk overfor sin lojale fullmektige og fogd.

³⁴⁸ Aktstykker og opplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie, bd. III: 373 «A. De indledende Provinsmøder, 485. Skaanes Adels Erklæring. 10 Juni. [...] Underskrifter: Henrick Huitfeld. Niels Krabbe. Falck Lycke. Christoffer Mormand. Knud Gabriellsszen. Christiann Erichssenn. Paa min egen och broder Pers Gaggis vegne: Claus Gagge. Jørrenn Vgerrop. Jacob Grubbe. H. Lindeno. Palle Wrne. Biørn Ulffeld. Malthe Juli. Laurits Galtung*. Staller Kaasz. Filler Holck. Iffer Krabbe M. W. Hieronymus von Kratzsch. J. Gerstorff. Friderich Beloic.»

³⁴⁹ Jens Holmegaard, *Kancelliets brevbøger 1648*, København 1991: 161

³⁵⁰ DBL IX: 392; «Statsforandringen gjorde paa ham som paa mange andre af hans Standsfæller et mægtigt Indtryk, og i Juli 1661 tilbød han ved en Mellemand den svenske Resident Duval at træde i Carl XI's Tjeneste.»

³⁵¹ Knud Fabricius, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige del II – 1660–1676*, København 1906: 14

³⁵² DBL IX: 391

³⁵³ Dette kan være et ikke-relevant sammentreff, og det har i tillegg ikke vært mulig å finne tydelige kilder på en eventuell samhörighet.

³⁵⁴ Vegen over havet: frå Mowatane på Shetland til Baroniet Rosendal, 47 og 50

³⁵⁵ Norske supplikker 1660-1662, bind 2: Oslo 1990: 147

9.6 Iver Krabbe og to alternative nettverksbånd til Nielsen

Om Werner Nielsen ikke fikk et anbefalelsesbrev av Galtung til Krabbe, fantes det også en annen mulig tilknytning til Krabbe via sin patron, rådmann Hals i Ystad. Iver Krabbes største og viktigste gods Krogholm lå ved Ystad, hvor Hals var rådmann. Hals hadde også vært «Kong: Maytz: fougit udj firre herredr Vnder Mallmøe hus Lehn»³⁵⁶. Hals kunne hatt som enten rådmann i Ystad eller i en annen kapasitet forbindelser til Krabbe og dermed vært i posisjon til å komme med en henvendelse til Krabbe. Skulle Werner Niensens tidlige ankerfeste i Skåne fortsatt spille en rolle? Imidlertid er dette en usikker og antagelig for svak nettverkskobling; en henvendelse fra Hals ville antagelig ikke vært nok i seg selv til å utløse en slikt privilegert stilling som å stå direkte under Stattholderen. Men blant Werner Niensens nettverksbånd fantes en ytterligere mulighet.

I desember 1661, kort tid etter Galtungs dødsfall, ble Werner Nielsen kalt til København for å gjøre rede for regnskapet han hadde ført ved Sorø som Hofmester Jørgen Rosenkrantz' skriver. Det er ikke usannsynlig at også Rosenkrantz var med på dette møtet i Kjøbenhavn. Niensens tidligere arbeidsgiver hadde sterke familiebånd til Iver Krabbe. Jørgen Rosenkrantz' datterdatter, Jytte Thott, var i 1661 akkurat blitt gift med Stattholderens sønn, Jørgen Krabbe.³⁵⁷ Rosenkrantz hadde som vi har sett ovenfor vært tilstede ved flere anledninger for sin datter som var enke etter Otte Thott, så familierelasjonen var god. I tillegg til dette ble Krabbes datter i 1665 gift med Erik Rosenkrantz til Rosenholm, Jørgen Rosenkrantz' bror.³⁵⁸ Hvis Nielsen og Rosenkrantz møttes er det trolig at tidligere arbeidsgiver ville fått høre av Nielsen om hans etableringsplaner i Christiania, og et anbefalelsesbrev for å introdusere sin tidligere skriver, den nå suksessrike kjøpmann og borger til sin svoger Iver Krabbe ville vært en naturlig ting.

9.6.1 Konklusjon nettverksbånd til Iver Krabbe

Å stå direkte under stattholder slik Werner Nielsen fikk tillatelse til var ikke vanlig, og i andre tilfeller skjedde det etter tidligere utførte tjenester i krig eller lang tid i et embete. Nielsen

³⁵⁶ Ingelstad tingbok 1670: 348a

³⁵⁷ DBL IX: 393

³⁵⁸ DBL XIV: 200

kunne ikke skilte med noen av delene. Dermed indikerer ordningen at det var etablert et nettverksbånd mellom Nielsen og stattholder Krabbe. Werner Nielsen hadde flere nettverksbånd og anledninger til å få disse til å skrive en anbefaling av ham til Krabbe. Enten Galtung, Hals eller Rosenkrantz eller flere. Et godt anbefalelsesbrev fra nettverksbånd Krabbe hadde tillit og nærhet til kan ha vært viktig, men ikke nødvendigvis tilstrekkelig. Et klientforhold ville for eksempel trengt tid til å utvikles. Tillatelsen til å stå direkte under stattholder kan ha vært resultat av en slik modningsprosess, eller også fordi stattholder Krabbes stilling var usikker. Det finnes ingen entydige tegn på at et nettverksbånd ble etablert mellom Krabbe og Nielsen, men det er en sannsynlig mulighet. Særegenheter ved utnevnelsen av Nielsen til rådmann et halvt år senere gir imidlertid ytterligere støtte til hypotesen.

9.7 Det avgjørende karriereløft: Rådmannsstillingen i Christiania

Ordningen med å stå direkte under Stattholderen er et sterkt indisium på Krabbe var blitt Nielsens nettverksbånd, kanskje best karakterisert som et klientforhold, i Christiania. Hans bestalling til rådmann utviser i tillegg flere underlige trekk som samsvarer med at Krabbe var et nettverksbånd og var avgjørende for Nielsens utnevnelse. I 1661 var det ti rådmenn og to borgermestere i Christiania byråd.³⁵⁹ I denne engere krest av Christianias fornemme menn ble Werner Nielsen opptatt på nyåret 1664, bare to år etter at han hadde flyttet dit.

Rådmannsstillingen var ikke lønnet, men var åpenbart en attråverdig posisjon, både statusmessig og fordi det ga direkte innflytelse i en rekke saker som angikk handel, privilegier og ansettelser.³⁶⁰ Alle i byrådet var gårdeiere og eide sagbruk, gods eller var kjøpmenn. Flere hadde andre embeter i tillegg.³⁶¹ Så lenge man var borger i Christiania og skikket seg noenlunde synes utnevnelsen å ha vært på livstid. Rådmennene ble tilsatt etter kongelig bestalling, som oftest etter Byrådets og Stattholderens anbefaling.³⁶² Sannsynligvis var det Nielsens mektige nettverksbånd, Iver Krabbe, som ga ham rådmannsstillingen, de mange

³⁵⁹ Det finnes ingen oversikt over Christianias rådmenn i denne perioden, men ut fra Gårdmantallet fra august dette året er det mulig å lage en komplett liste: Rasmus Søfrensen, Peder Jørgensen, Niels Lauridtzen Morten Lauridtzen (Ugla), Jørgen Andersen, Thomas Bertelsen Hagedorn, Gorris Fredriksen, Christen Olufsen (Olssen), David Johan Fredriksen Friedlieb og Jochum Hansen. Borgermestrene var Niels Lauridtzen og Hans Eggertsen (Stockfleth). Jfr. Alf Collett, *Gaarde Mandtal udi Christiania*: 177–211

³⁶⁰ Ludvig Daae, *Det gamle Christiania*, Christiania 1891: 74–75

³⁶¹ Collett 1889: 177–211

³⁶² Steinar Imsen og Harald Winge, *Norsk historisk leksikon*, Oslo 1999: 275

skjær i sjøen frem mot utnevnelsen, samt hvordan de ble omgått antyder et slik bånd mellom de to.

9.7.1 Praktiske hinder og deres omrokkeringer

Werner Nielsens bestalling til rådmann i februar 1664 har flere pussigheter ved seg. For det første hadde en annen person allerede fått bestalling på første ledige rådmannsstilling.³⁶³ Den reserverte bestallingen hang sammen med at Christianias borgermester Niels Lauritzen i 1662 hadde klart å forhindre at Bragernes og Strømsø fikk kjøpstadsstatus, og forslaget som ble godtatt isteden var at Bragernes skulle få en egen byfogd som også skulle være med i byrådet i Christiania.³⁶⁴ Da søknaden fra Strømsø og Bragernes om kjøpstadsrettigheter ble avslått av Fredrik III 30. august 1662, ble en viss Lauritz Christensen 17. april 1663 bestallet som fullmektig på Bragernes og som rådmann i Christiania så snart det ble en ledig rådmannsstilling.³⁶⁵ Om Krabbes ønsket å få sin klient Werner Nielsen inn i byrådet, var han dermed én rådmannsstilling i undertall. I tillegg var tiden begynt å renne ut i sanden, for Krabbes tid som Stattholder var snart over. Etter lang tids forventning om avskjedigelse allerede fra sommeren 1663, skulle Krabbe erstattes med Ulrik Fredrik Gyldenløve i januar 1664, en måned før bestallingen av Nielsen. Krabbe fikk antagelig sendt anbefalingen om Rådmannsstillingen i tide, men en heldig hendelse gjorde at ingen kunne trekke utnevnelsen i tvil: Gyldenløve kom ikke til Akershus som Stattholder før juni 1664.³⁶⁶ Dermed hadde Krabbe stillingen i oppsigelse helt frem til sommeren. Iver Krabbe løste mangelen på ledige rådmannsstillinger på en praktisk måte ser det ut til. Werner Nielsen fikk bestalling til rådmann av Kongen 13. februar 1664 med begrunnelsen at to av rådmennene på grunn av alder ikke kunne betjene retten og rådstuen.³⁶⁷ Dermed fikk også Christensen på Bragernes sitt lovte embete.

³⁶³ NK I 1663: 64 «17/4 1663 [...] Bestalling for Lauritz Christensen på Bragernes som rådmann i Kristiania og fullmektig på Bragernes, så snart det blir en ledig rådmannsstilling.

³⁶⁴ Sprauten 1992: 302

³⁶⁵ NK I 1663: 64

³⁶⁶ DBL VI: 350

³⁶⁷ Dette kan ha vært Morten Lauridzen som døde i 1665 og Gorris Fredriksen som døde 1667, jfr. Collett 1889: 199 og 197. Legg merke til at sistnevnte først døde tre år senere.

9.8 Konklusjon karrierehopp# 5 – Rådmannsstillingen

Krabbe ble et nettverksbånd for Nielsen mest sannsynlig etter anbefalingsbrev fra Lauritz Galtung skrevet før dennes død. Andre muligheter fantes også. Om Nielsen og Krabbe etablerte et patron–klient-forhold er sannsynlig, men spor av retribusjon eller ytterligere samarbeid har ikke vært mulig å finne, men dette kan komme av Krabbes avskjed. Nettverksbåndet kommer tilsyne da Nielsen får kongebrev på at han skal stå direkte under Stattholder, men tilknytningen mellom de to må ha blitt startet ganske raskt etter at Nielsen etablerte seg i Christiania. Å stå direkte under Stattholderen hadde ingen tydelig presedens, og tyder på at Krabbe og Nielsen sto i et spesielt forhold. Med en slik nettverksrelasjon til Stattholderen var Werner Nielsens rådmannsutnevneelse året etter i utgangspunktet sikker og forutsigbar. Allikevel fantes det hindre. I første omgang lå begrensningen i antall rådmenn, tradisjonen med at rådmenn sto i stillingen livet ut og at neste ledige rådmannsstilling allerede var bestallet. Derfor var det grunn til å forvente en viss tidshorison på Nielsens utnevneelse. Da Krabbes oppsigelse nærmet seg måtte det gjøres tillempninger for å rekke å få utnevneelsen igjennom. Krabbe løste dette praktisk gjennom å tilsidesette to eldre rådmenn. Anbefalingen av Nielsen til rådmannsstillingen må dermed ha blitt sendt sammen med en praktisk begrunnelse om alderdom hos to rådmenn for å tilskynde to vakante stillinger. En slik oppsigelse av rådmenn hadde heller ingen presedens. Dette sannsynliggjør at Iver Krabbe ønsket å få inn Nielsen før han gikk av. Bestillingen ble godkjent av Kongen én måned etter at Krabbe formelt ble erstattet av Gyldenløve som Stattholder i januar 1664. Imidlertid satt Krabbe i oppsigelse frem til sommeren og utnevneelsen av Nielsen kunne fullføres uten tilbakeslag. Hele dette scenariet støtter at det fantes et sterkt nettverksbånd mellom de to og at Stattholder Krabbe var avgjørende nettverksbånd for oppnåelsen av rådmannsstillingen.

10 Karrierehopp #6 – Aksistollforvalter

«Bevilling for rådmann Werner Nilsen til å oppebære aksisen i Kristiania og underliggende ladesteder. Aksisen er tillagt borgermester og råd i Kristiania. Nielsen skal levere årlig regnskap for aksisen, som skal deles slik at presidentet får halvdelen, og borgermester og råd resten, i samsvar med Kongebrev. Werner Nilsen skal ha samme godtgjørelse

borgermester og råd nå betaler til andre for samme oppdrag.»³⁶⁸

I 1665 ble rådmann Werner Nielsen aksisforvalter for Christiania og underliggende ladesteder. Han skulle levere årlig regnskap for aksisen, og skulle godtgjøres i henhold til tidligere praksis.³⁶⁹ Aksistollen var Christiania byråds inntekt og kom fra ulike varer, hovedsakelig øl og vin, som var til fortolling.³⁷⁰ Innbetalingene kom fra importørene, i all hovedsak skipperne, som førte inn varene.³⁷¹ Som aksistollforvalter ville Werner Nielsen i likhet med tiden som fogd fått tilgang til likviditet gjennom forvaltningen av en offentlig kasse. Området for aksisen omfattet Christiania og underliggende ladesteder som Bragernes. Hvordan ble han oppebærer av aksisen? Hans mektige nettverksbånd i Christiania, Iver Krabbe, var ikke lenger stattholder og hadde flyttet til Danmark.³⁷² Nielsen hadde siden bestallingen som rådmann blitt enkemann og sto fritt til å knytte nye familieband. Hvilke nettverksbånd var avgjørende for embetet?

10.1 Forrige aksisemester og en god nabo

I 1640 hadde Johan Garmann blitt byens aksisemester.³⁷³ Ingen andre synes å ha vært sisemester før Nielsen tok over. Da Garmann sa embetet fra seg kan det ha vært etter en viss opphopning av embeter. Han var i tillegg til å være gods-, bergverks- og sagbrukseier også slotsskriver fra 1638–, og stiftskriver fra 1641–1672. I 1661 var han blitt Landkommissær og kanskje særlig betydningsfullt var han blitt bestallet som forvalter av kontribusjonsskatten i 1663.³⁷⁴ Disse siste embetene ga henholdsvis 1000 riksdaler og 800 riksdaler årlig i inntekt, i tillegg ga innkrevingen av kontribusjonsskatten en betydelig kasse å betjene. Ettersom aksisen var byråds inntekt fikk byrådet bestemme hvem som skulle forvalte og kreve inn aksistollen. Som bestallingen sier, skulle byrådet betale Nielsen det samme som de hadde betalt tidligere for samme tjeneste. Av de kjente rådmenn i 1665 var det kun én person Werner Nielsen hadde

³⁶⁸ NK I 1665 nr. 71

³⁶⁹ Norske kongebrev, 1665: Bind 1, hefte 3: 160–161

³⁷⁰ Norsk historisk leksikon: 12

³⁷¹ Wenche Hervig, Sjøfarten fra Sør-Norge til Ålborg omkring 1700, *Heimen*, bind. 32, nr. 4, 1995: 243

³⁷² DBL IX: 393

³⁷³ Osv. I. Melbye, *Tollere gjennom 300 år 1536–1886*, Oslo 1975: 68; Se også: *Christianiæ Dom-Kirkes Bog 1632–1677*, Oslo 1978: 164

³⁷⁴ Øystein Rian, «Johan Garmann» i *Norsk biografisk leksikon* bd. 3, Oslo 2001: 260

et spesielt nært forhold til, Jacob Didriksen Roll. Samme år, 16. november 1665 søkte Jakob Didriksen Roll om at Nielsen skulle få lov til å tre i hans sted i forbindelse med en rettssak. Søknad ble godkjent av Stattholder Gyldenløve og Nielsen ble satt opp som Didriksens «procurator» ved en eventuell rettssak mens Roll var utenbys.³⁷⁵ Nielsen drev ikke som advokat, og denne oppdragsfullmakten bør nok heller anses som en engangsforeteelse som vitner om og er uttrykk for et tillitsforhold, et nært nettverksbånd, av typen forretningspartner eller instrumentelt vennskap, mellom Roll og Nielsen. Didriksens bygård lå tvers over gaten for Tollbodgaten 21, og pussig nok var Roll rådmann ett enslig år, i nettopp året 1665, før han igjen ble fast byrådsmedlem en del år senere fra, 1672-1685.³⁷⁶

10.2 Konklusjon – aksistollforvalter

Werner Nielsen ble aksistollforvalter gjennom å være en del av byrådet. Han tok over aksistollen på samme vilkår som forgjengeren, som antagelig var Johan Garmann.³⁷⁷

Nielsen må ha blitt regnet som skikket og som enkemann hadde han tid og ønske om å gjøre dette. Med støtte fra sitt nettverksbånd: venn eller forretningspartner, Didriksen Roll som var rådmann akkurat dette året, sammen med en generell tillit han hadde klart å bygge opp i løpet av årene blant byrådets medlemmer og borgermestrene, fikk Werner Nielsen stillingen som aksisemester, forvalter og innkrever av aksistollen.

11 Karrierehopp #7: Nielsens giftemål med lagmannsdatter –Viselagmann med suksessjonsrett

Werner Nielsens posisjon i nettverksbyen Christiania ga mange muligheter for en enkemann til å gifte seg godt. Hans første ekteskap hadde vart kort tid³⁷⁸ og hadde heller ikke ført til innlemmelse i noen av Christianias flere mektige familienettverk. Hans nettverksbånd til Stattholderen, initiert av tidligere arbeidsgiveres anbefalinger, hadde gitt ham en posisjon i Christiania som rådmann, som siden hadde åpnet opp for stillingen som aksiseforvalter.

³⁷⁵ Det norske riksarkiv, *Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1662-1669*, bind 2 1664-65, Christiania 1917: 432–433

³⁷⁶ Collett 1889: 201

³⁷⁷ Kildene er sparsomme på dette punkt

³⁷⁸ Ingeborg Eriksdatter, dør 21. desember 1664: «Wærner Nielsøns quinde, i Kierchen med alle Klocher, forud med den størst»; Jfr. Oslo domkirke Kirkebøker, Ministerialbok nr. 1, 1648-1704, s. 412-413

Gjennom aksistollforvaltningen fikk han et nettverk av kapteiner og redere som drev handel med utlandet, og dette hadde et betydelig potensial for en kjøpmann. Ikke minst medførte aksisen tilgang til likviditet slik han hadde hatt som fogd og som innenfor regnskapsåret kunne utnyttes til personlig vinning. Alt lå til rette for en videre karriere og et godt gifte i Christiania.

Selv om situasjonen til Werner Nielsen ikke så direkte mørk ut, synes ikke Christiania etter nærmere fire å ha gitt en lignende uttelling som Lister. Det var antagelig ikke like lett å etablere seg blant eliten i Christiania som det hadde vært å bli plugget inn i Farsund-distriktets nettverk gjennom det veletablerte fogdeembetet i Lister. I Christiania fantes store muligheter, men han hadde ikke blitt en del av den såkalte «nettverksbyen» gjennom giftemålet. Klientforholdet til Krabbe, om det faktisk var et så sterkt nettverksbånd, var et tveegget sverd. Både fordi det ble avbrutt, og fordi Krabbe ikke var en populær stattholder og lensmann på Akershus.³⁷⁹ Da hans venn, Didriksen Roll, uheldigvis ble fjernet fra byrådet synes det som at Nielsens nettverk kunne trenge nye posisjonerte bånd. I tillegg inntraff to hendelser som ytterligere kunne rokket ved nettverksposisjon og påvirket karrieremuligheter. Kort om det før vi tar for oss siste karrierehoff.

11.1 Ens gode navn og rykte: Problemer i Christiania, injuriersak og leiemålsdom

Om det var fordi Nielsen hadde hatt et så godt forhold til forrige Stattholder, eller om det var en normal påpasselighet vites ikke, men Nielsen gikk til injuriersøksmål mot annen borger i byen i 1666. Werner Nielsen saksøkte en «C. H.» for å ha snakket usant om Nielsens virke som kjøpmann i *Stattholderens påhør* om en uredelig handel med 100 tønner salt.³⁸⁰ Nielsen fikk først medhold fra byfogden og rådstueretten bekreftet senere dommen 8. mai 1666.³⁸¹ Nielsen ble dermed renvasket av sine rådmannskolleger.

³⁷⁹ DBL IX: 392–393

³⁸⁰ «Raadmand Werner Nielsen sagsøger C.H. «til dom at lide . . som en løgner for hand vsandferdig har angiffuit . . hannem . . for hans ex hr. statholder . . at hand har brugt vlouglig kiøbmandskab med 100 tr. salt.» Nevne Gyldenløve fordi det skal åpne opp for Jensens dårlige forhold til ham...» Jfr. Jon Skeie, *Om ærekrænkelser efter norsk rett*, Kristiania 1910: 116

³⁸¹ Ibid.

I en annen sak ble Werner Nielsen kjent skyldig.³⁸² Som enkemann på denne tiden knyttet han kontakt med en mer eller mindre ukjent kvinne, men dette bekjentskapet kan ikke ha vært tilstrekkelig interessant til å ha blitt en varig forbindelse. Hun ble antagelig svanger,³⁸³ og han måtte 30. august i 1667 stå for byens menighet og skrifte i kirken etter «Leiermaal».³⁸⁴ Dette var allikevel ikke unikt, Nielsen var ikke den eneste formuende og anseelige person som fikk kjenne på datidens statlige kirketukt, flere andre, både fogden i Solør, postmesteren og Niels Toller måtte gjøre opp for seg for lignende forhold.³⁸⁵ At Nils Toller også hadde blitt konfrontert med samme overtredelse var ingen trøst. Werner Nielsen var ikke i like stor grad som Nils Toller en del av landets og byens øverste embetskjøpmannselite. Skjønt, Nielsen hadde på dette tidspunkt nådd lenger enn de fleste: med jordegods, stort hus i Christiania og rådmanns- og aksisemesterembete. Han kunne antagelig ha ristet av seg hendelsene og konsolidert karriereløpet, funnet en akseptabel hustru med god nok status i byen og stiftet familie. Imidlertid åpnet en tilsynelatende uventet og attraktiv mulighet seg opp.

11.2 Et overraskende giftemål: Lagmannsdatter og enearving til «stort gods blant fjælde»

Werner Nielsen giftet seg ikke inn i Christiania-eliten, men med datteren til Fredrikstads lagmann Christen Jensen. Dette skulle vise seg å være Nielsens viktigste karriereløft: Gjennom lagmanns-svigerfaren skulle Werner Nielsen få bestalling som viselagmann med suksesjonsrett. Giftemålet var avgjørende for embetsstillingen, og viktig i seg selv, men enda viktigere var kompaniskapet og svigerfarens formue. Sammen med Christen Jensen skulle Werner Nielsen bygge opp Norges største trelastvirksomhet på begge sider av Sarpsfossen, og etterhvert etablere det største sønnenfjeldske gods, Hafslund. Giftemålet kan derfor sies å være Nielsens viktigste karrierehoff. I lys av Werner Nielsens situasjon i Christiania er det grunn til å undres over hvordan det kunne skje. Hvordan ble nettverksbåndene etablert? Hva eller hvem åpnet dørene for Werner Nielsen til Fredrikstads mektige og rike lagmann, eiendomsspekulant og trelasthandler?

³⁸² RA, Oslo domkirke Kirkebøker, Ministerialbok nr. 1, 1648-1704, s. 548-549

³⁸³ Werenskjold 1999: 13

³⁸⁴ Ludvig Daae, Det gamle Christiania 1624–1814, Christiania 1924: 82

³⁸⁵ Daae 1891: 87

Helvig Christensdatter var født i 1653 og følgelig svært ung da hun ble gift med Werner Nielsen i 1667. Sin fremtidige hustru må han derfor ha møtt gjennom hennes foreldre. Lagmann Christen Jensen eide fra 1665 Borregård setegård ved Sarpsfossen og i 1662 hadde han ifølge Gyldenløve «bemægtiget seg det bedste [...] Kongelige Majestæts Gods langs de svenske Grændser udi Soløer og Østerdals Fogderi».³⁸⁶

11.3 Nettverksbånd med patron Hals og Christen Jensen

Christen Jensen var født i Aalborg cirka 1604 og hadde kommet til Norge omtrent 1633, muligens som skriver eller fogd sammen med lensherre for Buskerud, Knut Andersen.³⁸⁷ Jensens første kjente embete hadde vært som fogd i 1643 i Solør, hvor han etterfulgte Knut Andersen. I 1645 ble han også fogd i Østerdalen og Odalen, også etter Knut Andersen.³⁸⁸ Hva slags tilknytning Jensen kan ha hatt til Andersen forut er ikke kjent, men begge var fra Aalborg.³⁸⁹ Andersen var som tidligere nevnt også besvogret til Werner Nielsens patron i Skåne, rådmann i Ystad, Anders Hals.³⁹⁰ Knut Andersen var blitt gift i Aalborg med rådmann Anders Hals' kusine, Maren Hals, straks før han ble utnevnt til fogd i Buskerud. Det har vært antatt at Christen Jensen kom til Norge i Andersens tjeneste.³⁹¹ Som godseier, rådmann, aksisemester og kjøpmann var Werner Nielsens nettverksbånd til sin patron Anders Hals på dette tidspunkt gått over til å bli et likeverdige vennskap, og de holdt som svogere fortsatt kontakten: I 1664 skrev Nielsen og Hals på en felles kausjon for Hals' sønn, Jens, som hadde vært skriver for Nielsen i Lister.³⁹² Dette kausjonsbåndet varte i tre år.³⁹³ Dermed fantes det en nettverkskobling mellom Jensen og Nielsens nettverk. Imidlertid hadde lensherre Andersen dødd allerede i 1655. Selv om hans barn og deres mor, rådmann Hals' kusine, fortsatt bodde i Norge synes nettverksbåndene for svake til å kunne introdusert Nielsen inn i Jensens hjem.

³⁸⁶ Fra Gyldenløves beskrivelse av Jensens Krongods i et brev til Fredrik III, gjengitt i sin helhet i Moe 1840: 5

³⁸⁷ S. H. Finne-Grønn, *Elverum – en bygdebeskrivelse*, Kristiania 1921: 366

³⁸⁸ *Ibid.*: 367–368

³⁸⁹ Finne-Grønn 1932: 202

³⁹⁰ Dette kan selvsagt, sammen med andre likheter, ha vært med på å initiere vennskap og tillit.

³⁹¹ Finne-Grønn 1932: 202–203

³⁹² Ingelstad tingbok 1670: 349a

³⁹³ *Ibid.*

11.4 Aksisetollen i Drammen og Jensens nettverksbånd i byen

Werner Nielsen hadde som oppebærer av aksisen for Christiania også ansvar for aksisen i Drammen.³⁹⁴ og selv om han hadde en fullmektig på stedet ville han vært i Drammen iblant.³⁹⁵ Christen Jensen var besvogret med trelasthandler i Drammen, Iver Nielsen Tyrholm.³⁹⁶ Iver Tyrholms virksomhet som trelasthandler berørtes ikke av aksistollen, så det finnes ingen direkte kobling. Hvor aktiv kontakt det var mellom Jensen og Tyrholm som var i samme bransje, vites heller ikke. Det var antagelig ikke gjennom felles kontakter i Drammen at Nielsen og Jensen ble kjent med hverandre.

11.5 Nielsen og Jensen møtes

Det er ingen spor av at Nielsen og Jensen drev handelsvirksomhet i deres respektive byer, Christiania og Fredrikstad, før giftemålet. Handelspatrisiatene i Christiania og Fredrikstad synes i liten grad å ha vært overlappende.³⁹⁷ Christen Jensen hadde fire saker ved Herredagen 1664³⁹⁸ og var derfor i Christiania³⁹⁹, men Werner Nielsen var ikke direkte involvert i Herredagen og de ble neppe kjent på denne måten. Christen Jensen hadde hatt flere embeter på Østlandet før han ble lagmann i Fredrikstad, og i denne siste kapasitet ble han brukt i mange kommisjoner rundt Christianiafjorden. I en slik kommisjon møtte han Werner Nielsen 3. september 1666. Christen Jensen skulle sammen med lagmann i Skien, Claus Andersen, dømme i en tvist om noe jordegods i Akershus amt mellom «[land]kommissær Nicolaus Paulsen og rådmann i Kristiania, Werner Nielsen.»⁴⁰⁰ Innkalling til en voldgiftssak var tilfeldig og antagelig ikke initiert av noen nettverksbånd. At dette skjedde litt over ett år før giftemålet, og den formelle anledningen en voldgiftssak vanligvis er, gjør det neppe sannsynlig at dette var Nielsens første introduksjon til sin fremtidige svigerfar. Tiden rundt da denne kommisjonen fant sted var omtrent sammenfallende med Nielsens relasjon med den ugifte Kirsten, og ville vært et noe dårlig førsteinntrykk av en kommende svigersønn. Jeg vil

³⁹⁴ Selv om Strømsø- og Bragernessiden ikke var ett ladested, ble stedet omtalt som «Drammen» i samtidige dokumenter og brev.

³⁹⁵ NK I 1667: 120

³⁹⁶ Næss 2014: 231

³⁹⁷ Fredrikstads borgermester og aksistollforvalter hadde først vært rådmann i Christiania, men det var før Nielsen ble rådmann.

³⁹⁸ *Norske Herredags-dombøger*. Fjerde række 1: Stevningsbok for 1664: 331 og 334

³⁹⁹ Det norske riksarkiv, *Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1662-1669*, bind 2 1664-65, Christiania 1917: 128

⁴⁰⁰ NK I 1666: 109

hevde at dette peker mot en tidligere kontakt hvor et felles, sterkt og betydningsfullt nettverksbånd introduserte lagmann Jensen for den yngre rådmann Nielsen. Allerede i desember året etter fikk Werner Nielsen tilatelse av Kongen til å vies hjemme uten forutgående trolovelse og lysning med Jensens datter, Helvig.⁴⁰¹

11.6 Christen Jensens nettverksbånd til Iver Krabbe

Jensen hadde vært fogd fra 1643 frem til han ble avsatt i 1652.⁴⁰² I tillegg til fogdestillingen var han i denne perioden aktivt med i Hannibalsfeiden som kaptein ved Landvakten i Solør. Det var under denne tiden han lånte 2967 riksdaler til Kongen mot pant i det såkalte Østerdalsgodset på 8 ½ skippund tunge og 78 ½ huder⁴⁰³, som senere skulle bli hans.⁴⁰⁴ Etter avsettelsen fra fogdembetet på grunn av massive klager flyttet Jensen til Fredrikstad og giftet seg.⁴⁰⁵ I Fredrikstad drev han som kjøpmann, tømmerhandler og eiendomsspekulant.

Til tross for avskjeden fra fogdestillingen hadde Jensen fått nye embeter. Under den påfølgende Krabbefeiden, hvor Generalmajor Iver Krabbes felttog i 1657 inn i Halland fra Båhuslen måtte oppgis «dels av mangel på Proviant», ble Christen Jensen utnevnt til Overproviantmester i 1658.⁴⁰⁶ Om Jensen kjente Iver Krabbe fra tidligere, eller om han her gjorde en god jobb vites ikke, men han hadde stillingen til krigens slutt i 1660.⁴⁰⁷ Etter at han 1. mai 1662 ble lagmann i Fredrikstad ville han igjen hatt Krabbe som sin overordnede, og antagelig ham å takke for bestallingen. Før 1661 var det stattholder og rikskansler som utnevnte lagmenn, etter 1661 var det Kongen etter anbefaling fra stattholder og stiftamtmen/amtmen.⁴⁰⁸ Et brev fra november 1662 tyder på at det fantes et sterkt nettverksbånd mellom Christen Jensen og Iver Krabbe, antagelig var Christen Jensen stattholder Iver Krabbes klient. I brevet takker Jensen Krabbe for hjelpen med å få avsatt en eldre og ansatt en ny sorenskriver i Moss, og forsikrer Krabbe om at den nye sorenskriveren

⁴⁰¹ NK I 1667: 222: «Tillatelse for Werner Nilsen, rådmann i Kristiania og Helvig Christensdatter til å bli viet hjemme uten foregående trolovelse og lysning.»

⁴⁰² Finne-Grønn 1921: 368

⁴⁰³ Meddelelser fra det norske Rigsarchiv, bind 1: 111–112

⁴⁰⁴ Ibid.: 69; her ble panteverdien satt til 66 riksdaler per skippund og 28 riksdaler per hud.

⁴⁰⁵ NST 1987 vol 31, nr 2: 162

⁴⁰⁶ Moe 1840: 3

⁴⁰⁷ Ibid.: 3

⁴⁰⁸ Næss 2014: 37; Utnevnelsen av Jensen til lagmann i mai 1662 kan sies å være i overgangsperioden mellom adelsveldet og eneveldet og det kan ha vært praktisert noenlunde som før 1661.

nå kunne «strax till eders Tid forføye»⁴⁰⁹. Deretter orienterer Jensen om arbeidet sitt med en sak angående Anne Bildt, en arving til Hafslundgodset, men brevets egentlige formål var øyensynlig å anmode Krabbe om å gi Jensen beskjed så fort det kommer nytt fra København om «noget mere Gods udi Østerdalen» han hadde kjøpt av «Cronen [...] som ikke til nogen var Pandtsat». Som vi har vært inne på tidligere var panthavere nødt til å kjøpe mer Krongods mot kontante midler for å få overtatt det pantsatte Krongodset.⁴¹⁰ Til sist minner Jensen om at han alltid «ehr obligerit til eders Exell[ense]s behagelige innfall og underdanigste Thieneste», til slutt sender han en hilsen til Krabbes «elschelige frue» og deres «høyadlige børn», og undertegner megetsigende med «Eders Exellentizis Underdanigste ock Pliktuilligste Thiener».⁴¹¹ Brevet viser at Christen Jensen hadde et nettverksbånd til Krabbe, antagelig et klientforhold til Krabbe som gikk utover det rent formelle.⁴¹²

11.7 Konklusjon karrierehopp #9: Viselagmann med suksesjonsrett – Werner Nielsens giftemål med lagmannsdatter Helvig

Bekjentskapet mellom Jensen og Nielsen må ha hatt en viss varighet. Ut fra hendelsene i etterkant, Nielsens giftemål i desember 1667, må Nielsens introduksjon til Jensen ha skjedd gjennom et solid og sterkt nettverksbånd i god tid før. Det skjedde antagelig gjennom deres felles nettverksbånd, stattholder Iver Krabbe. Det finnes grunner til å anta at både Werner Nielsen og Christen Jensen var Iver Krabbes klienter. Jeg har tidligere i oppgaven hevdet ut fra sammenfallende indisier at det fantes nettverksbånd mellom Krabbe og Werner Nielsen, enten i form av et klientforhold eller en fast handelsforbindelse etablert gjennom anbefalinger fra én av eller begge Nielsens tidligere arbeidsgivere, Galtung og Rosenkrantz. Christen Jensens bestalling som lagmann gikk gjennom stattholderen og skjedde etter hans anbefaling. I brevet fra Jensen til Krabbe i 1662 uttrykkes både en personlig tone og en privat kjennskap til Iver Krabbes familie, og Christen Jensen sender både hustruen og barna sin hilsen. Brevet viser med sannsynlighet at Jensen var Krabbes klient. Hvis både Nielsen og Jensen hadde et nettverksbånd til stattholderen er det sannsynlig at Krabbe førte de to sammen. De må ha blitt introdusert for hverandre i Krabbes stattholdertid, mellom høsten 1661 og sommeren 1664.

⁴⁰⁹ RA/EA-2870 Stattholderembetet 1572-1771, serie Ef - D IV Embetsmannsbrev, supplikker o.l., pakke 3 (juli–desember 1662). Brev fra Christen Jensen til Iver Krabbe av 27.11.1662

⁴¹⁰ Reksten 1979: 2

⁴¹¹ RA/EA-2870 Stattholderembetet 1572-1771, serie Ef - D IV Embetsmannsbrev, supplikker o.l., pakke 3 (juli–desember 1662). Brev fra Christen Jensen til Iver Krabbe av 27.11.1662

⁴¹² Ibid.

Kanskje allerede da Christen Jensen avla sin embetsed hos stattholder Krabbe i 1662?⁴¹³ Det passer godt med at Jensen og Nielsens bekjentskap nok hadde hatt en viss varighet før giftemålet. Da det etterhvert ble vanskelig i Christiania, eller på grunn av andre ukjente faktorer, kan Jensen ha tatt Nielsen som sin klient med løfte om mulighet for viselagmannsambetet og andre muligheter. Werner Nielsen sa ihvertfall opp aksistollen januar 1667, ga opp rådmannsambetet og flyttet til Fredrikstad på vårparten 1667.⁴¹⁴ Nielsen ofret mye for å bli Jensens klient. Om det allerede var en tanke at han skulle bli svigersønn blir gjetning, og søknaden om giftemål uten trolovelse kan fortolkes i flere retninger, men visse ting taler for det. Werner Nielsen var i forhold til sin fremtidige svigerfar i en hierarkisk lavere rolle, både når det gjaldt økonomi, alder og embete. Familien Jensen på setesgården Borregaard var på ingen måte nødt til å inngå kompromisser, og lagmannens datter ble nok passet godt på. Allikevel ble det raskt etterpå et giftemål med Jensens datter.⁴¹⁵ Helvig Christensdatter var svært ung da Nielsen ble gift med henne, men om hun var noe som helst lik sin far så var hun neppe uten egenvilje.

Som forventet fikk Werner Nielsen bestalling som viselagmann med suksesjonsrett – fem år etter at han giftet seg med Helvig Christensdatter.⁴¹⁶ Nettverksbåndet som gjorde dette mulig var selvsagt hans egen svigerfar.⁴¹⁷ Nielsens senere karrierehopp skjedde etter dette mer eller mindre utelukkende ved hjelp av familiebandet svigerfar – og hardt og målrettet arbeide.

12 Werner Nielsens senere embeter og karriere

Betydningen av familiebandet *svigerfar* bør ikke undervurderes i tidlig nytid. For eksempel omtalte Niels Toller i en søknad til Kongen sin svigerfar Anders Madsen som sin «far», og

⁴¹³ Lagmannen måtte sverge embetseden til stattholderen, jfr. Næss 2014: 50

⁴¹⁴ NK I 1667: 120 «21/6 1667. [...] Bestalling av Sven Andersen som aksisforvalter i Drammen da Werner Nilsen i Christiania har frasagt seg samme stilling [...] NI: Werner Nilsens erklæring, dat. Kra. 28/1 1667.»

⁴¹⁵ NK 1667 3/12 nr. 222: «Tillatelse for Werner Nilsen, rådmann i Kristiania og Helvig Christensdatter til å bli viet hjemme uten foregående trolovelse og lysning.»

⁴¹⁶ Næss 2014: 237; «Suksesjonsinstituttet fungerte som et svært viktig verktøy i byggingen av lagmannsdynastiene.»

⁴¹⁷ NK II 1673: 147 «Bestalling for Werner Nielsen som viselagmann i Fredrikstad istedenfor Christen Jensen, som ikke lenger kan ivareta sine embetsplikter p.g.a. sin alder, og som har avstått stillingen til Werner Nielsen.» NI: «Søknad, dat. Kbh. 10/12 1673, fra lagmann Christen Jensen i Fredrikstad om at han p.g.a. alderdom og svakhet må få ta sin svoger Werner Nielsen til viselagmann og at denne siden må få etterfølge ham i stillingen.

det sier noe om at tilknytning gjennom giftermål var mye sterkere enn i dag.⁴¹⁸ Med giftermålet blir Werner Nielsen svigersønn til den tyve år eldre Christen Jensen. I en periode på nesten femten år blir han mindre synlig i kildene, for å komme tilbake igjen mot slutten av 1670-årene. Nielsens vei til «Stort godz blant Norske Fielde»⁴¹⁹ var nå all hovedsak lagt. Gjennom giftermålet ble han «plugget inn» i Jensens eksisterende nettverk og alle Jensens nettverksbånd i Fredrikstad lagmannsdistrikt og så langt jord- og skoggodsene strakk seg.⁴²⁰ Etter giftermålet gikk «far og sønn» inn i et kompaniskap. Årsaken til at Nielsen i noen grad forsvinner fra kildene er trolig at han går inn i svigerfars sted, og nettverksbåndene Nielsen etablerer blir i første omgang det jeg har kalt familievennskap.⁴²¹ Alle svigerfars nettverkskontakter blir Nielsens nettverksbånd i form av familievennskap.

Nettverksanalysen i de foregående karrierehoppene har vært nødvendig for å forstå Nielsens karriere frem til ekteskapet med Jensens datter. Det som skjedde i etterkant ble svigerfars og svigersønns felles, målrettede forretningsforetagende. Denne tiden i Nielsens liv har vært godt beskrevet i tidligere, men oppsummeres her i avslutningen.

Med et stadig voksende godskompleks i Østfold med forgreninger til Akershus, Romerike, Hedmark og det store skoggodset i Østerdalen, fra setesgården Borregaard ved Sarpsfossen og med Fredrikstad som utskipningshavn, skjedde en målrettet utvikling og drift av trelasthandelsvirksomheten.⁴²² Familiebedriften, som en nok bør kunne kalle den, rettet seg mot å utvikle og strømlinjeforme hele trelasthandelens totale verdikjede: fra hogst, fløting og transport til sagbruk for omdannelse til trelast, lagring og utskipning på egne skuter til utenlandske destinasjoner. Foruten lagmanns-embetet som Jensen og Nielsen nå skjøttet sammen som lagmann og viselagmann, var konsolideringen av eiendomsmassen og utviklingen av sagbruksbedrift og trelasteksport det sentrale. De enorme skogarealene i Østerdalsgodset svigerfar Jensen hadde kjøpt av Kronen, gjorde det mulig å forsyne flere

⁴¹⁸ NK I 1663: 215; Niels Toller til Erik Krag, anmodning på vegne av sin far (det vil si svigerfar), borgermester Anders Madsen

⁴¹⁹ Gran 1922: 46

⁴²⁰ Dermed ble Nielsens karriereløft gjennom ekteskapet i stor grad avhengig av Jensens forutgående karriere, og selvsagt ville en nettverksanalyse av Jensens karriere vært interessant å kjenne nærmere. Dette var det ikke innenfor denne oppgavens rammer å få til.

⁴²¹ Se teoridelen ovenfor, side 15

⁴²² Eliassen 1973: 1

sager enn de som fantes på Borregaard-siden. Det senere kjøpet av setesgården Hafslund startet med trinnvise oppkjøp av sagene på Hafslund-siden.⁴²³ Disse strategiske oppkjøpene var i tråd med forretningsmodellen. Sagene hadde til da vært leid ut til Fredrikstad-borgere, men etterhvert som Jensen–Nielsen klarte å forsyne sagene med nok tømmer ble færre og færre av Hafslund-sagene leid ut til andre. Christen Jensen hadde i mange år hadde vært involvert i skiftet mellom Daniel Bildts arvinger – allerede i 1662⁴²⁴ og 1664.⁴²⁵ Splittelsen og pengeproblemene til de ulike arvingene etter adelsmannen Bildt åpnet opp for å kjøpe Hafslund i 1678. Jensen hadde gjennom systematisk utlånsvirksomhet og kjøp av pantebrev oppnådd å kjøpe setesgården Borregaard fra Bagge-slekten i 1665, og må ha vært instrumentell i å hjelpe svigersønnen Werner med å gjøre det samme med Hafslund. Vi har tidligere sett hvordan betegnelsen entrepenør syntes å passe for Nielsens oppkjøp av gods uten rede midler i Lister, og disse gårdene i Lister solgte han nå til leilendingene og brukte salgssummen til oppkjøpet av Hafslund. Dette er også typisk for entrepenørvirksomhet, at såkalt «entreprenør-profitt» oftest blir tatt ut i etterkant. I 1676 ble Jensen og Nielsen skatteliknet som henholdsvis 9. og 11. rikeste mann i Norge.⁴²⁶ Tospannet mellom de to må ha fungert godt, og var viktig for å bygge opp et slikt visjonært familieforetagende. Da Nielsen ble med i lovkommissjonen⁴²⁷ var det antagelig fordi svigerfar hadde vært med i første omgang.⁴²⁸ Som embetsmann fulgte Nielsen sin svigerfar inn i lagmannsstolen. Etter Jensens død i 1682 ble Nielsen og hustruen eier av både Borregaard, Østerdalsgodset, øvrige eiendommer og formue. Østerdalsgodset ble knyttet sammen med Hafslund som med sine mange sager fra før 1658 og fik, ifølge Sagbruksreglementet av 1688, et enormt sagkvantum til eksport.⁴²⁹ I 1685 tok de imot Christian V på Hafslund da majestetet besøkte Sarpsfossen. Nielsens stilling som assistensråd i Overhoffretten kronet hele hans karriere.⁴³⁰ Embetet hadde han til sin død i 1695 og opphøyet ham til laveste rangklasse; det var viktig for hans eldste

⁴²³ Ulike sager på Hafslund-siden ble pantsatt til Jensen i 1662 og Nielsen i 1668, jfr. Eliassen 1973: 31

⁴²⁴ RA/EA-2870 Stattholderembetet 1572-1771, serie Ef - D IV Embetsmannsbrev, supplikker o.l., pakke 3 (juli–desember 1662). Brev fra Christen Jensen til Iver Krabbe av 27.11.1662

⁴²⁵ Det norske riksarkiv, *Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1662-1669*, bind 2 1664-65, Christiania 1917: 47

⁴²⁶ Årsskrift for Lesja historielag, Lesja historielag 1985: 10; «Skatteuskrivning i 1676 sto Christen Jensen og Werner Nielsen som henholdsvis nr. 9 og 11 blandt de menn som hadde størst inntekt her i landet.»

⁴²⁷ Christian IVs Norske lov av 1604 ble revidert og harmonisert med Christian Vs danske lov av 1683. Jfr. Næss 2014: 259

⁴²⁸ Næss 2014: 260

⁴²⁹ Eliassen 1973: 47

⁴³⁰ Næss 2014: 278

sønns påfølgende adelsskap og giftemål med Elisabeth de Tønsberg.⁴³¹ Nielsens karriere fortsatte å gi oppdrift til generasjonen etter ham.

13 Konklusjoner

Denne oppgaven er en nettverksanalyse av et karriereløp fra midten av 1600-tallet og fremover mot slutten av århundret. Hovedpoenget har vært å vise nettverkens betydning for en karriere som Werner Nielsens. En fordel med å ta utgangspunkt i en så berømt person som Werner Nielsen er blant annet det, relativt sett, gode kildetilfanget. Den nettverksteoretiske metoden har ledet nokså fritt gjennom og utenfor gamle narrativer og antagelser om ham.

13.1.1 Nettverksbåndene som drev karrieren frem

Nielsens første trinn på karrieren var ved hjelp av patronasje. Med sin lavborgerlige utgangsposisjon var Werner Nielsen avhengig av å etablere nettverksbånd som hadde posisjon til å hjelpe ham. Dette fikk han gjennom sin søsters giftemål med rådmann Anders Hals. En utledning fra nettverksteori definerte at nettverksbåndet, i tillegg til å være et familieband, primært var et klientforhold. Selv om sønnen omtalte Nielsens gjentjenester «formedelst Suogerschab och god Wenschab», tydet retribusjon og senere tjenester på at det var et klientforhold fra Nielsen til Hals. Senere da Nielsen selv var formuende og rådmann, gikk Hals og Nielsen inn med et felles kausjonsbånd som likeverdige venner. Dette passer med at patronasje kan utvikles til vennskap når statusen blir likeverdig. Om sønnen til Hals, Jens, hadde omtalt Nielsen i mer familiære ordelag ville det vært mer sannsynlig å bruke familieband om forbindelsen. Det gjorde han imidlertid ikke.

Nielsens videre karriere var også i all hovedsak hjulpet frem av patronasje. Da han måtte forlate Sorø var det antagelig hans arbeidsgiver Rosenkrantz som hjalp ham via sine kontakter ved Rentekammeret til et fogdeembete. Som fogd fikk han Lauritz Galtung som lensherre og patron, og gjennom Galtung fikk Nielsen anledning til å kjøpe en større mengde gods. Nielsen

⁴³¹ Næss har pekt på de tette familieforbindelsene mellom lagmenn som hadde embeter i Overhoffretten. Jfr. Næss 2014: 289. Elisabeth Mecklenburg de Tønsberg var blant annet Wilhelm Mecklenburgs barnebarn, en av de lengstsittende lagmennene i Overhoffretten. Hun var også i beslektet med Claus Andersen og søster til justitiarius i Overhoffretten, Mathias de Tønsberg, jfr. Næss 2014: 215, 219 og 275–283.

videresolgte mesteparten av godsene og finansierte slik en betydelig mengde gods som han beholdt. Videresalgene ble gjort til handelspartnere og nettverksbånd etablert gjennom fogdestillingen, men patronasjen ga ham muligheten til foretagendet og karrierehoppet. Da Galtung døde og Nielsens karriere fortsatte i Christiania kunne det se ut til at hans giftermål med rådmannenken, Ingeborg Eriksdatter, plugget ham inn i et nettverk blant byens øvre skikt. Dette var imidlertid ikke tilfelle. Også her etablerte Nielsen et klientforhold til en person med betydelig makt. Dette skjedde via begge eller én av hans tidligere arbeidsgivere, Rosenkrantz og Galtung. Begge hadde bånd til Nielsens antatte og sannsynlige patron, stattholder Krabbe. Klientforholdet til Krabbe hadde betydelig potensiale, men ettersom Iver Krabbe etter få år ble erstattet av Gyldenløve, ble det antatte klientforholdet avbrutt. Krabbe rakk allikevel å gi Nielsen et skatteprivilegium og stilling som rådmann. Senere ble Nielsen ansvarlig for aksisetollen i Christiania. Nielsen var på denne tiden ikke i et klientforhold til noen, men fikk trolig rådmannsstillingen gjennom nettverksbåndene han hadde til medlemmer av byrådet, muligens med ekstra hjelp fra sin venn, Didriksen Roll, en nabo som hadde et tillitsforhold til Nielsen, antagelig en handelspartner. Som oppebærer av aksisen fikk Nielsen et embete med ansvar for kasselikviditet, og posisjonen i Christiania syntes ganske god. Imidlertid besluttet han å flytte til Fredrikstad, sa opp embetene på nyåret 1667 og i desember samme år var han blitt gift med Helvig Christensdatter, lagmann Christen Jensens eneste arving. Også her var patronasje en sannsynlig faktor. Jensen hadde vært Iver Krabbes klient; Nielsen og Jensen hadde trolig blitt kjent i Krabbes tid som stattholder. Dermed var også dette karrierehoppet hjulpet av patronasje fra Krabbe. Werner Nielsens forhold til den tyve år eldre svigerfaren hadde også karakter av klientelisme, men dette er ikke nærmere undersøkt. Fem år etter ekteskapsinngåelsen blir Nielsen viselagmann med suksjesjonsrett, svigerfaren og Nielsen samarbeidet om lagmannsembetet og et felles foretagende. Det drev med oppkjøp av gods, og utviklet en trelastvirksomhet hvor hele verdikjeden fra hogst til utskipning på egne skip ble samlet på de begges hender. Da Jensen gikk bort tok Werner Nielsen over og ble eier av hele formuen og det største sønnenfjeldske gods, med sagbrukene og setesgårdene Borregaard og Hafslund på hver sin side av Sarpsfossen. Embetsstillingene i tiden etterpå er ikke vært gjenstand for nettverksanalyse, både fordi omfanget går utover denne oppgaven og fordi Nielsen i stor grad gikk inn i svigerfars sted.

At patronasje hadde en slik dominerende plass i Nielsens karriereløp er ikke underlig. Nielsens bakgrunn gjorde at han manglet nettverksbånd i som var i posisjon til å hjelpe ham.

Han var nødt til å etablere klientforhold til personer med makt og mulighet. Og dette lyktes han i stor grad med. I tillegg kan vi si at det i dette tilfellet bekrefter at forpliktende patron–klient-forhold var den idealtypiske nettverksrelasjonen i tidlig nytid, en tid hvor uformelle bånd var viktige for maktutøvelse og sosialt liv.⁴³²

13.1.2 En typisk karriere – et interessant eksempel på hvordan

Werner Nielsens karriere var i prinsippet typisk. Mange skrivere ble fogder, mange fogder ble velstående og mange av dem ble også lagmenn. At fogder gjorde det bra og gjerne endte opp som rike borgere er nesten blitt en truisme. Til tross for dette er det ikke mange utlegninger av hvordan det faktisk gikk for seg. Denne nettverksanalysen av Werner Nielsens karriere er et bidrag til det. Nielsens karriere har gitt flere nye eksempler på hvordan en dansk embetsmann i Norge brukte mulighetene til å få suksess. Mest oppsiktsvekkende og uventet var Nielsen vei til godseierstatus. De omfattende eiendomstransaksjonene var avhengig av fogdeembetets muligheter, lensherrens nettverksbånd og Nielsens nettverksbånd etablert som embetskjøpmann. Fremgangsmåten hans, kjøpene og de raske videresalgene har jeg ikke støtt på andre steder, bortsett fra med Galtungs svoger som gjør det straks etterpå, kanskje etter inspirasjon fra Werner Nielsen. Uansett, det kan godt tenkes at dette ble gjort av mange andre fogder, i annen målestokk, men inntrykket er i allefall at det ikke har vært undersøkt systematisk. Denne nettverksanalysen forsøker ikke å vise at fogder ble rike, for det ble de ofte, men gir et nokså detaljert eksempel på *hvordan* en fogd rundt 1660 klarte å opparbeide seg en liten formue på ganske kort tid.

13.1.3 Karrirehoppene

Poenget med å knytte nettverksanalysen til karrirehoppene var en antagelse om at de største stigningene i hierarkiet også krevde mest hjelp fra nettverkskontaktene. Det har ikke vært mulig å holde seg strengt innenfor karrirehoppene i drøftingen. De var viktige milepæler, men tidvis har ulike mellomspill og modningsperioder blitt tatt med der dette har vært relevant som opptakt til neste karrirehopp. I tillegg har noen ganger isoleringen av hvert karrirehopp vært til hinder for å se sammenhenger. For eksempel var argumentene for Nielsens eventuelle klientbånd til Krabbe basert på en fortolkning av privilegiet *å stå direkte*

⁴³² Teige 2008: 11 og 27

under stattholder. I seg selv var det bare en mulig indikasjon, men sett i sammenheng med fremgangsmåten for den senere utnevnelsen av Nielsen til rådmann, ble antagelsen styrket. Også neste karrierehopp styrket påstanden om et klientforhold til Krabbe. Det hurtige inngåtte ekteskap med Jensens unge datter i en annen by støttet antagelsen om en mektig nettverkskontakt. Fraværet av andre solide, felles nettverksbånd, og at Jensen var stattholderens klient, etterlot således kun Krabbe. Få kilder som forsiktig peker i samme retning kan selvsagt være et skinn, men de tre karrierehoppene sett sammen ga påstanden om Iver Krabbe som Nielsens patron mer sannsynlighet.

13.1.4 Analogiske karrierehopp

Ikke alle karrierehoppene i denne fremstillingen var knyttet til embetsstillinger. En offentlig stilling er en formell plassering i et sosialt hierarki. Analogisk sett ga godseierstatusen og giftermålet Nielsen en posisjon i samfunnshierarkiet, og det ga mening å kalle dem karrierehopp. I tillegg var godseierstatusen særlig knyttet til fogdeembet. Det samme kan sies om ekteskapet med Jensens datter. Giftermålet med lagmannsdatteren, og viselagmannsbestillingen fem år etter, var avhengig av hverandre. Suksessjonsinstituttet var innarbeidet, og det første var en trolig betingelse for bestillingen. Privilegiet å stå under Stattholderen kan vel knapt kalles et embete, men ble behandlet inngående på grunn av betydningen for det antatte nettverksbåndet til Krabbe.

13.1.5 Karriereanalyse vs. biografi

Nettverksanalysen i oppgaven har vært «egosentrisk» og konsentrert om én person. Dette kan være litt misvisende. Nettverksanalysen av en karriere innebærer nødvendigvis et stort utvalg personer, som i denne oppgaven. Nettverksmetoden bryter opp etablerte narrativer, i noen grad antagelig fordi den fokuserer ensidig på personer og ikke hendelser. Enkelte ganger har hendelser imidlertid trengt seg på. Selv om jeg ikke har hatt et ønske å skrive en biografi, har til tider biografiske elementer vært støttende for sannsynlighetsdrøftingen, og da har jeg latt det bli med. Her kan jeg nevne noen eksempler: I ett tilfelle var det nødvendig å bruke mye tid og ekstra plass på Nielsens nettverksbånd, Galtung. At han var skånsk adelsmann, og ikke norsk, førte Galtung nærmere Nielsens familieband og patron i Skåne. Det samme gjaldt Galtungs helsetilstand. Ingen genealoger hadde reagert på manglende karrierefremdrift, men

dette var i et visst monn betydningsfullt for Nielsens senere karrierehoff og etablering av nettverksbånd i Christiania.

Nettverksanalysen sier nødvendigvis noe om det biografiske også, og enkelte ganger har det vært nødvendig å konkludere om nettverksbånd som i negativ forstand, eller nøytral forstand, ikke har vært avgjørende for karrierehoffet. Tidligere ble det nærmest tatt for gitt at Nielsen, som en variant av suksesjonsinstituttet, «arvet» rådmannsembetet gjennom ekteskapet med rådmannsenken. Dette kunne neppe stemme ut fra uttalelser om hennes status eller fra ulike disposisjoner og eiendomstransaksjoner som ikke syntes å gå hennes vei. Et effektivt nettverksbånd for rådmannsutnevningen var hun ikke. At rådmannsenken ikke var, nettverksmessig sett, et sterkt kort å gifte seg med grenset mot det biografiske, men var en nødvendig å poengtere, å fastslå, for å lete etter et annet nettverksbånd.

13.1.6 Nettverksbegrepene

I avdekkingen av klientforholdet til Hals, hvor det lot seg utlede av rettsreferatene fra skiftet etter Hals at Nielsen hadde et klientforhold ut fra flere kjennetegn på patronasje, passet metoden oppskriftsmessig. Motsatte tilfeller har også dukket opp. Å fullstendig definere Nielsens nettverksbånd til sin svigerfar, hvor han selv for en tid kommer i bakgrunnen og blir en del av lagmann Jensens embetskjøpmannsbedrift, synes ikke å passe med streng nettverkstypologi. En svigerfar som også bestemte over ens fremtidige embete kunne lett fremstå som en slags patron. Konkret: At Nielsen ikke ble viselagmann samtidig med at han ble svigersønn kunne tyde på en senere retribusjon, og dermed en klientrelasjon, til sin eldre svigerfar. Patron–klient–forholdet er på et vis en etterligning av et far–sønn–forhold, det er derfor ikke underlig at det blir vanskelig å klart definere nettverksbåndet i en situasjon hvor viselagmannen er gift med lagmannens enearving.

Patronasjeinstituttet åpnet opp for Werner Nielsens sosiale mobilitet. Det var selvsagt mange andre faktorer med i bildet, tiden rundt 1660 var en overgangsperiode og spesiell på mange måter. Hele karrieren gjemmer på mange ukjente faktorer, og Werner Nielsen var muligens en hyggelig person, men ihvertfall var han heldig. Som han selv beskrev det: «Alt som Jeg til i alder tog, Jeg blinchet som en stjerne».

14 Epilog

14.1 Vennekapsantet. Hvem var Nielsens viktigste nettverksbånd?

Jeg startet oppgaven med Werner Nielsens egne ord om sin karriere og vennkapsantet som hadde velsignet ham stort. Hvem hadde han dette «vennekapsantet» med? Tre kandidater må sies å stikke seg frem: hans patron Anders Hals, lensherre Lauritz Galtung og hans svigerfar, Christen Jensen.

14.1.1 Svoger, patron og venn, rådmann Anders Hals

Werner Nielsens klientforhold til sin svoger, rådmann Anders Hals, var svært viktig for å komme ut av utgangsposisjonen. Klientforholdet ga antagelig Nielsen mulighet til å bli skriver ved Sorø, som må ha vært et sted det antagelig var gode muligheter for å tilegne seg lærdom i tillegg til å utøve et embete. Nielsens retribusjon til Hals var å ansette dennes sønn på «skriverstuen». På grunn av krig og Sorøs dårlige økonomi, kontaktet Jørgen Rosenkrantz trolig nettverksbånd ved Rentekammeret for å megle en mulighet for Nielsen og Hals' sønn, og dette dukket opp hos lensherre Galtung som, også på grunn av krigen, ble forlenet med Lister i Norge. I flere tilfeller kunne Hals' kontakter vært relevante. Ikke bare overfor Rosenkrantz, men også overfor Iver Krabbe og Christen Jensen. Imidlertid overgikk etterhvert Nielsens karriere sin patrons posisjon, nettverksbåndet gikk over til vennskap og hadde muligens utspilt sitt potensial i tiden rundt Nielsens rådmannsstilling. Uansett, klientbåndet til Hals var svært viktig og muligens instrumentelt for å komme helt til embetsstillingen som fogd i Lister.

14.1.2 Lensherre Lauritz Galtung

Fogdestillingen under lensherre Galtung gjorde Nielsen til den skånsk-norske adelsmannens klient. Galtungs sykdom, eller «store svaghed», var antagelig forårsaket av deltagelsen i krigen. Galtungs helse kan ha ført til at Nielsen hadde mer direktekontakt med lensherren enn om han hadde vært i aktiv tjeneste andre steder, blant annet som admiral. Om Nielsen mer enn vanlig løp sin lensherres ærend, kan dette ha vært med på å kvalifisere klientforholdet til sin arbeidsgiver og gjorde at han fikk sjanse til å kjøpe Dannels og Rantzaus gods i Lister –

begge personer var Galtungs nettverksbånd. Her gjorde Nielsen et stykke entreprenørarbeide: Kombinasjonen av fogdekassens likviditet, kjøp fra sin lensherres nettverksbånd, og raske videresalg av jordegods i Lister til nettverksbånd han hadde etablert som embetskjøpmann har ikke jeg klart å finne paralleller til i litteraturen. Kjøpergruppen besto av handelspartnere, andre embetsmenn og distriktets mer kapitalsterke bønder og godssamlere. Dette var et avgjørende løft for Werner Nielsen fra «rags to riches». Nielsens karriere i Christiania synes å avhenge mye av min postulerte anbefaling fra Nielsens nettverksbånd til Krabbe og etableringen av et klientforhold til den nyutnevnte stattholderen. Om det var Galtung som fikk Nielsen etablert som klient for Krabbe så er det lett å se at Galtung kan ha vært det avgjørende nettverksbånd for Nielsens karriere – det uverdige vennskapspantet. Nielsen synes da også å ha vært usedvanlig heldig, eller uverdig om man vil, under lensherre Galtung. Imidlertid skurrer det litt, et klientforhold utelukker vennskap, og Nielsen rakk hverken å gi Galtung tilstrekkelig retribusjon eller å noengang nå opp til Galtung karriere- eller embetsmessig. Dødsfallet begrenset også tiden de kjente hverandre, noe over fire år, og de ble aldri likeverdige i den forstand vi taler om. Nielsens usedvanlige karriere hadde imidlertid enda et nettverksbånd som står frem som en særdeles god kandidat.

14.1.3 Svigerfar og lagmann, Christen Jensen

Karrierehoppet opp til å bli Jensens svigersønn og hans viselagmann var usedvanlig. For det første var giftemålet svært viktig for hans suksess, det velsignet ham høyt, og ekteskapet kunne lett blitt avslått da han ganske parallelt gjorde en ugift kvinne gravid og fikk en leiermålsdom på seg. Dette kunne passe med hans uverdige mottak av sitt «wenskabs pandt». Dette siste karrierehoppet bragte Nielsen fra nyrik rådmann med ansvar for aksistollen i Christiania til å bli del av en bemerkelsesverdig forretningsvirksomhet som til slutt gjorde ham til eier av det største sønnenfjeldske gods og Norges rikeste mann. Selve karrierehoppet til embetsstillingen viselagmann var på alle måter et stort karrierehopp, men det var familiebåndet som hadde i seg frøene til den posisjonen som tillot Nielsen å bli en del av en felles virksomhet som Jensen og Nielsen samarbeidet om i tiårene etter giftemålet. Dette samarbeidet ville ikke hatt den suksessen det hadde uten at det ettehvert ble et velfungerende, kanskje til og med emosjonelt, *vennskap*. Muligens startet familiebåndet som klient-lignende forhold til en eldre svigerfar, som et strengt, distansert far-sønn-forhold, men kan etterhvert ha blitt mer likt et produktivt vennskap. Nettverksbåndet, vennskapspantet til Jensen, må ha

vært godt – i betydningen fruktbart – med tanke på hva de fikk til. Nettverksteoretisk var relasjonen også svært sterk ettersom Jensen kun hadde én datter og Nielsen gjennom ekteskapet fikk en absolutt rolle som arvtager og sønn.

Det er ikke viktig å konkludere endelig og sikkert i dette spørsmålet. Hadde Nielsen ønsket at alle skulle vite hvem hans vennskapspant var, så hadde han gitt tydeligere pekepinn. Det viktige for vårt formål var at Nielsen faktisk pekte på sin egen suksess og hevdet at den skyldtes et vennskapspant. Werner Nielsen synes i høy grad å ha vært høyt velsignet i sine vennsksrelasjoner gjennom mange år. At han proklamerte sin uverdighet i forhold til alt han mottok i en gravskrift var selvsagt også politisk og religiøst korrekt. Mystikken kan også være en anerkjennelse av alle hans ulike vennskapspant, og dermed en innrømmelse av avhengigheten til menneskene rundt, *alle* de gode hjelpere man ikke kan kreve, men bare takke for, og i det ligger det mye menneskelig verdighet.

Litteraturliste

- Abrahamsen, Olav Arild, *Farsund bys historie*, Farsund 1997
- Agders historielag, *Bidrag til Agders historie II*, Kristiansand 1915
- Barfod, Jørgen H., *Niels Juel – Liv og gerning i den danske søetat*, Århus 1977
- Berg, Kaare S., *Bygdebok for Nes herred, Vest-Agder* bd. 2, 2. halvbind – Gards- og slektshistorie, Flekkefjord 1988
- Berg, Kaare S., *Bygdebok for Nes herred, Vest-Agder*, bd. 1, Flekkefjord 1980
- Berge A., *Lista – En bygdebok*, Tønsberg 1926
- Bergersen, Olav, *Fra Henrik Bielke til Iver Huitfeldt – utsyn over den dansk-norske fellesflåtes historie i perioden 1630 til 1710*, Trondheim 1953
- Birkenes, Jakob, *Spind – en bygdebok*, Spind 1950
- Brenner, S. Otto, *Ystads bouppteckningar 1611–1735*, Malmø 1965
- Bull, Ida, «Byeliten på 1700-tallet. De sterke nettverk», i: Knut Dørum (red.), *Hvem styrte byene? Nordisk byhistorie 1500–1800*, Oslo 2022: 85-106
- Bull, Ida, *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet – slekt, hushold og forretning*, Trondheim 1998
- Collett, Alf, «Gaarde Mandtal udi Christiania, taxerit og forfattedt den 14., 15. og 16. Augusti Anno 1661», *Personalthistorisk Tidsskrift*, 2. rk. 4. bd, København 1889
- Dybdahl, Audun, *Klima, uår og kriser i Norge gjennom de siste 1000 år*, Oslo 2016
- Dørum, Knut (red.), *Hvem styrte byene? – nordisk byhistorie 1500-1800*, Oslo 2022
- Daae, Ludvig, *Det gamle Christiania*, Christiania 1891
- Eliassen, Sven G., *Hafslund hovedgård og sagbruk. Oversikt over Hafslunds historie i tiden 1600–1786*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1973
- Erslev, Kristian Sofus August, *Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596-1660*, København 1885
- Fabricius, Knud, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige del II (1660–1676)*, København 1906
- Fede, Gabriel, *Fra det gamle Kvin – bidrag til Fede Herreds historie*, Kvinesdal 1987

- Finne-Grønn, S. H., De ældste led av slekten Hals, *Norsk slektshistorisk tidsskrift*, III, Oslo 1932: 199–209
- Finne-Grønn, S. H., *Elverum – en bygdebeskrivelse*, Kristiania 1921
- Fladby, Rolf, *Fra lensmannstjener til Kongelig Majestets fogd*, Oslo 1963
- Flood, Constantius, *Listerlandet*, Stavanger 1875
- Fløystad, Ingeborg, *Agders historie 1641–1723*, Bergen 2007
- Flaaten, Bård, *Hvordan gjorde man karriere i tidlig nytid i Oldenborgstaten? En analyse av Mathias Huitfeldts karriere og nettverk i perioden 1740 – 1773*, Bacheloroppgave, Historisk Institutt, NTNU 2019
- Frydenlund, Bård, *Stor af Stand, Større af Velstand – innblikk i Christiania-elitens makthegemoni 1750-1814. Om samfunnslag, nettverk og konflikter med utgangspunkt i Nordmarksgodsets aktører*, Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo 2002
- Frydenlund, Bård, *Stormannen Peder Anker*, Oslo 2009
- Glahn, Torben, *Soraner-biografier*, Sorø 1978
- Gran, T. O., «Familien Wærenschield til Hafslund», *Personalhistorisk tidsskrift*, 8. rekke, 1. bind, årg. 43, København 1922
- Grosch, Chr. H., *Christiania – bevaring og fornyelse*, Oslo 1972
- Harbou, H. W., *Personalhistorisk tidsskrift*, annen række, 6. bind, København 1891
- Helk, Vello, *Dansk-norske studierejser*, Odense 1987
- Hervig, Wenche, «Sjøfarten fra Sør-Norge til Ålborg omkring 1700», *Heimen*, bind. 32, nr. 4, 1995
- Holberg, Ludvig, *Danmarks Riges Historie*, bind. 8, København 1812
- Holden, Finn, *Christian IVs by*, Oslo 2012
- Holst, Wilhelm, *Som barn av Isaach Smed – slekten Isaachsen-Willoch gjennom fire hundre år*, Oslo 1989
- Hvinden-Haug, Lars Jacob, *Den eldre barokken i Norge: bygningenes former og rommenes fordeling 1660-1733*, doktorgradsavhandling, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2008

- Kettering, Sharon, *Patrons, Brokers and Clients in Seventeenth Century France*, New York 1986
- Lian, Oddleif, *Lyngdal II – midtre del: Gard og folk*, Lyngdal 1984
- Lohndal, Anstein Oddvar, *Gardsnamn – busetnad – jordeige og jordleige på Agder i eldre tider*, Kvinesdal 2019
- Melbye, Osv. I., *Tollere gjennom 300 år 1536–1886*, Oslo 1975: 68
- Moe, Bernt, *Tidsskrift for den norske personalhistorie*, Christiania 1840
- Molbech, Christian, *Uddrag af Jens Bircherods historisk-biographiske Dagbøger*, København 1846
- Mykland, Knut, *Norges historie – Gjennom nødsår og krig*, Oslo 1988
- Nielsen, Yngvar, *Jens Bjelke til Østråt – Norges riges kansler*, Kristiania 1872
- Næss, Hans Eyvind, *Fiat justitia! Lagmennene i Norge 1607–1797*, Oslo 2014
- Reksten, Erling, *Krongodssalg og embetsstand i Bergenhus len/Bergen stiftamt i 2. halvdel av 1600-tallet –Krongodssalget*, Oslo 1979
- Rian, Øystein, *Bratsberg på 1600-tallet, Stat og samfunn i symbiose og konflikt*, Oslo 1997
- Rian, Øystein, *Den nye begynnelsen 1520–1660*, Oslo 1995
- Rian, Øystein, Embetskjøpmenne i Danmark og Norge på 1600-tallet, i I. K. Dørum (red.) *Hvem styrte byene? Nordisk byhistorie 1500–1800*, kap. 4 ss. 107–130, Oslo 2022
- Rian, Øystein, «Giftemål og familie som elitedannende faktorer i 1600-tallets Bratsberg», *Historisk tidsskrift* nr. 4, 1990: 471-483
- Rian, Øystein, *Jens Juels stattholderskap 1618–29*, Oslo 1975
- Roede, Lars, *Byen bytter byggeskikk – Christiania 1624–1814*, Oslo 2001
- Rudjord Kåre, *Listaboka II – Gard og folk*, Farsund 1981
- Rudjord, Kåre, *Listaboka I – Gard og folk*, Farsund 1980
- Rudjord, Kåre, *Listaboka III – Bygdehistorie fra istid til 1800-tallet*, Farsund 1992
- Schulerud, Mentz, *Hafslund gods – fra Otte Bildt til M.G. Rosenkrantz*, Oslo 1974

- Sigurðsson, Jón Viðar, *Den vennlige vikingen – vennskapets makt i Norge og på Island ca. 900-1300*, Oslo 2010
- Skeie, Jon, *Om ærekrænkelser efter norsk rett*, Kristiania 1910
- Sollied, Henning, *Akersgårder – Hovedbølenes eierrekke*, Oslo 1947
- Sprauten, Knut, «Hans Hornemann – med embetsverket i lomma», *Årbok for Trøndelag folkemuseum*, Trondheim 1993: 37–42
- Sprauten, Knut, *Oslo Byes historie, bd. 1 – Byen ved festningen 1536–1814*, Oslo 1992
- Steen, Sverre, *Kristiansands historie*, Oslo 1941
- Steenberg, Jan, Holmens Kirke, i: Nationalmuseet, *Danmarks Kirker I*, bind 2: København 1960–1965: 3–222
- Suhm, P. F., *Samlinger til den Danske historie*, bd. 2 hf. 2, Kjøbenhavn 1782
- Sunde, Jørn Øyrehagen, *Vegen over havet – Frå Mowatane på Shetland til baroniet Rosendal*, Rosendal 2010: 31
- Teige, Ola, *Eliten i Christianias Sosiale Og Politiske Nettverk 1680-1750*, Oslo 2008
- Teige, Ola, «Hva er nettverksanalyse? – om studiet av uformelle sosiale relasjoner i historiefaget», *Fortid – Historiestudentenes tidsskrift*, UiO, 2011, Årg. 8, nr. 4
- Teige, Ola, «Nettverk – en introduksjon til historisk nettverksanalyse», *NST* vol. 43, nr. 3, 2013
- Topsøe-Jensen, T. A. og Emil Marquard, *Officerer i den dansk-norske søetat*, bd. 1, København 1935
- Tønnesen, Allan, *Magtens besegling – Enevoldsarveregeringsakterne af 1661 og 1662 underskrevet og beseglet af stænderne i Danmark, Norge, Island og Færøerne*, Odense 2013
- Weidling, Tor, *Eneveldets menn i Norge: Sivile sentralorganer og embetsmenn 1660–1814*, Oslo 2000
- Werenskjold, Rolf, *Slekten Werenskiold–Wærnschiold*, Volda 1999
- Ørnberg, Jakob, «Bykongernes fald? Magistraten i Aalborg 1619–1682», i I. K. Dørum (red.) *Hvem styrte byene? Nordisk byhistorie 1500–1800*, kap 11, 297–319, Oslo 2022
- Årli, Ånen, *Feda – Gards- og slektshistorie*, Feda 1980

Årli, Ånen, *Kvinesdal: ei bygdebok. Andre del: Gards- og ættesoga*, Kvinesdal 1965

Årli, Ånen, *Kvinesdal: ei bygdebok. Første del: Gards- og ættesoga*, Kvinesdal 1964

Årli, Ånen, *Kvinesdal: ei bygdebok. Tredje del: Kultursoga*, Kvinesdal 1972

Årsskrift for Lesja historielag, Lesja historielag 1985

Aasheim, Håkon, *Hamre – gards- og ættesoge for tidlegare Hamre kommune og sokn på Osterøy*, bd. 1, 1990

15 Kildepublikasjoner

Norske kongebrev I–VII 1660–1703, Oslo 1962–1995

Norske Rigsregistranter I–XII 1536–1660, Christiania 1861–1891

Holmegaard, Jens, *Kancelliets brevbøger i uddrag 1648*, København 1991

Degn, Ole, *Kancelliets brevbøger i uddrag 1655*, København 2002

Erslev, Kr., *Aktstykker og oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie*, bd. III, Kjøbenhavn 1888–90

Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548–1661, bind 1, v/ Oscar Albert Johnsen, Oslo 1929

Jens Holmegaard, *Kancelliets brevbøger 1648*, København 1991

Norske supplikker 1660-1662, bind 2: Oslo 1990

Det norske riksarkiv, *Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1662-1669*, bind 2 1664-65, Christiania 1917

Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548-1661. Fredrik III's hylding 1648, bd 2, hf 1, v/ Oscar Albert Johnsen, Oslo 1951

Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548–1661, bind 2 hefte 2, v/ Rolf Fladby, Oslo 1969

Norske Herredags-Dombøger, 4. rekke, 1. bind, v/ Jens Arup Seip, Avsiktsbok 1652 nr. 85, Oslo 1941

Norske Herredags-Dombøger, 4. rekke 2. bind, v/ Jens Arup Seip, Oslo 1945

Lista tingbok nr. 1 – 1657–1660, v/ Ole Gausdal, Kristiansand 2002

Skattematrikkel 1647 IX Vest-Agder fylke, v/ Rolf Fladby og Hans Try, Oslo 1972

Odelsmantallet 1624 for Nedenes, Råbyggelag og Mandal len og Lister lens jordebok ca. 1617, Kristiansand 1979

Meddelelser fra det norske Rigsarchiv, indeholdende bidrag til Norges historie af utrykte kilder, bind 1, Christiania 1870

Christianiæ Dom-Kirkes Bog 1632–1677, Oslo 1978

Agder historielag, *Odelsmantallet 1624 for Nedenes, Råbyggelag og Mandal len og Lister lens jordebok ca. 1617*, Kristiansand 1979

16 Utrykte kilder

Riksarkivet i Lund, Skånska Generalguvernementskansliets arkiv, Ingelstad härads tingbok 1668–1670, 26 Sep. 1670, folio 346b–347a

RA, Oslo domkirke Kirkebøker, Ministerialbok nr. 1, 1648-1704

RA/EA-3023 Danske Kanselli 1572-1799, serie Fcba - Norske åpne brev: Konsepter til utgående kongebrev, pakke 7, 1663-1664

RA/EA-2870 Stattholderembetet 1572-1771, serie Ef - D IV Embetsmannsbrev, supplikker o.l., pakke 3, juli-desember 1662

17 Oppslagsverk

Nationalmuseet, *Danmarks Kirker*, vol. 1 København bind 2

Steinar Imsen og Harald Winge, *Norsk historisk leksikon*, Oslo 1999

Jon Gunnar Arntzen, *Norsk biografisk leksikon* bd. 3, Oslo 2001

Carl Frederik Bricka, *Dansk biografisk lexikon– tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537-1814*, Kjøbenhavn 1887 – 1905

18 Forkortelser

NK: Norske Kongebrev

NRR: Norske Rigs-registranter

NHL: Norsk historisk leksikon

NST: Norsk Slegtshistorisk tidsskrift

RA: Riksarkivet

DBL: Dansk biografisk lexicon

Omslagsbilde: Foto: Espen Nordenhaug / Østfoldmuseene.

